

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**TÜRKİYE-AFGANİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE SONUÇLARI:
TARİHSEL BİR BAKIŞ**

Mohammad Alim ALİZADA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA 2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**TÜRKİYE-AFGANİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE SONUÇLARI:
TARİHSEL BİR BAKIŞ**

Mohammad Alim ALİZADA

Danışman: Prof.Dr.Mehmet Fatih CİN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ersin KIRAL

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Hasan Bilgehan YAVUZ

YÜKSEK LİSANS TEŞİ

ADANA 2020

ONAY

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Ana Bilim/Ana Sanat Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Ünvanı, Adı Soyadı

(Danışman)

:Prof. Dr. Mehmet Fatih CIN

Üye: Ünvanı, Adı Soyadı:

Doç. Dr. Ersin KIRAL

Üye: Ünvanı, Adı Soyadı:

Dr. Öğretim Üyesi.

Hasan Bilgehan YAVUZ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../20...

Prof. Dr. Serap ÇABUK

Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 20.... (Buraya tezi enstitüye teslim ettiğiniz tarihi yazıp, belgeyi imzalayınız.)

İMZA

Adı Soyadı

ÖZET

TÜRKİYE-AFGANİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE SONUÇLARI: TARİHSEL BİR BAKIŞ

Mohammad Alim ALİZADA

Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Fatih CIN

Eylül 2020, 111 sayfa

Türkiye'nin Osmanlı Devletinden itibaren ortak sınırı sahip olmasa da kardeş, dost ülke olarak tanımladığı, ilişkilerinin her daim samimi olduğu Orta Asya ülkesi Afganistan olmuştur. Afganistan'ın Türkiye için özel bir öneme sahip olması Türkiye'nin stratejik derinliği bağlamında Afganistan ile güçlü tarihi bağlarının bulunmasıdır. Türkiye'nin Afganistan'a yönelik izlediği politika diğer Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinden farklı kendine has özellikleri bünyesinde barındıran bir özel ilişki türüdür. Osmanlı Devleti döneminde işbirliği anlamında bir ortaklıktan söz etmek mümkün olmasa da Afganistan liderleri tarafından rol model olarak alınmış, ilişkiler dostane şekilde gelişmiştir. Atatürk döneminde ilişkiler restore edilmiş Afganistan uluslararası alanda desteklenmiştir. Soğuk savaş döneminde iki ülkenin farklı politikalar izlemesi ilişkilerde durgunluk dönemine girilmesine neden olmuştur. 11 Eylül sonrası Türkiye'nin özel konumu Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanması açısından önem arz etmektedir. Bu tezin ana konusu Türkiye Afganistan arasındaki ekonomik ilişkileri tarihi arka plana değinerek kronolojik şekilde incelemek ve açıklamaktır. Tez konusu olarak Türkiye Afganistan ilişkilerinin tercih edilmesinde uluslararası ilişkiler alanında iki ülke ilişkilerinin kendine has özel bir ilişki türü olduğunu gösteren çalışmaların yetersiz olması yatmaktadır. Afganistan bulunduğu konum itibarıyla jeostratejik açıdan Orta Asya'ya açılan kapı, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerin kesiştiği hassas ülkedir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Afganistan'ın yapısıyla ilgili genel hususlar, coğrafi konumu ve bugünkü durumu çözümlenmiştir. İkinci bölümde Afganistan'ın sosyal yapısı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ekonomi ve dış ticarete yer verilip değerlendirilmiştir. Son bölümde ise soğuk savaş sonrası türk-afgan ilişkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Sosyo-ekonomik, Gelişme, Türkiye, Ekonomik İlişkiler.

ABSTRACT

Turkey-Afghanistan Economic Relation and Result : Historical Overview

Mohammad Alim ALİZADA

Master Thesis, Department of Economic

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Fatih CIN

September 2020, 111 page

Even though it did not have a common border since the Ottoman Empire, Afghanistan has been the Central Asian country that it defines as a brotherly, friendly country and whose relations are always sincere. Have a special significance for Turkey's presence in Afghanistan is Turkey's strong historical ties with Afghanistan in the context of strategic depth. Turkey's policy towards Afghanistan is a special kind of relationship harboring different unique features within its relations with other Central Asian countries. Although it is not possible to talk about a partnership in terms of cooperation during the Ottoman Empire period, it was taken as a role model by the leaders of Afghanistan and the relations developed in a friendly way. Relations were restored during Atatürk's period and Afghanistan was supported internationally. The fact that the two countries followed different policies during the cold war period caused a recession in relations. Turkey's special position after September 11 is important in terms of ensuring peace and stability in Afghanistan. The main topic of this thesis economic relations between Turkey and Afghanistan, referring to the historical background is to examine and explain the historical process. As a thesis topic in the field of international relations in the choice of studies showing that the Afghanistan-Turkey relations peculiar relationship is a special type of relationship between the two countries or inadequate. Afghanistan, due to its location, is the gateway to Central Asia in geostrategic terms and the sensitive country where relations with Central Asian countries intersect.

The study consists of four parts. In the first part, general issues related to the structure of Afghanistan, its geographical location and current situation are analyzed. In the second part, the social structure of Afghanistan is discussed. In the third chapter, economy and foreign trade are given place and evaluated. In the last section, Turkish-Afghan relations after the cold war are examined.

Keywords: Afghanistan, socio-economic, development, Turkey, Economic Relations.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Türkiye-Afganistan ekonomik ilişkileri ve sonuçları tarihsel gelişimleriyle incelenmiştir. Günümüzde en çok dikkat çeken durum ülkeler arası dostluk antlaşmaları tartışılırken, Türkiye-Afganistan arasında dostluğun çok eski zamanlara dayanması ve güzel bir örnek teşkil etmesibakımından önemlidir.

Tez çalışmam süresince öneri ve yapıcı eleştirileriyle bana ışık tutan, benden yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Fatif CİN'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Tez jürisinde bulunan hocalarıma katkılarından ötürü teşekkür ederim.

Çalışmalarım boyunca maddi ve manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan aileme sonsuz teşekkürler ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	xi
RESİMLER LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN COĞRAFI VE TARİHİ YAPISI

1.1. Coğrafi Konumu	3
1.1.1. Irmak ve Delta sistem	3
1.1.2. İklim ve Yağış.....	4
1.1.3. Doğal Kaynaklar.....	5
1.2. Jeostratejik ve Jeo - Ekonomik Önemi	6
1.2.1. Dünya Egemenliğine İlişkin Teoriler ve Afganistan	7
1.2.2. Geçiş Güzergahı Olarak Afganistan	8
1.2.3. Doğalgaz Güzergahı olarak Afganistan.....	8
1.3. Afganistan'ın Siyasi Ekonomik Tarihi	9
1.3.1. SSCB İşgali Öncesi (Büyüme ve Kalkınma Dönemi) 1919-1978.....	10
1.3.1.1. Emanullah Han Dönemi	11
1.3.1.2. Mohmmad Nadir Şah Dönemi	13
1.3.1.3. İkinci Dünya Savaşın Sonrası	14
1.3.2. SSCB İşgali (Geleneksel Ekonomik Altyapı Zararları) 1978-1989	17
1.3.3. İç Savaşın Başlangıcı (Uyuşturucu ve Savaş Ekonominin Yükselişi) 1989-2001	20
1.3.3.1. Ekonominin Beslenmesi: Uyuşturucu Üretimi	23
1.3.4. Yapılandırma, Geçiş ve İlerlemeler, 2001-2013.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN SOSYAL YAPISI

2.1. Nüfus Yapısı	30
2.1.1. Nüfus Büyüğü	30
2.1.2. Nüfus Artış Hızı	31
2.1.3. Nüfus Yoğunluğu	33
2.2. Afganistan'ın Eğitim Yapısı	36
2.2.1. Kısa tarihçesi	36
2.2.2. Eğitim Sistemin Tanıtımı	37
2.3. Afganistan'ın Sağlık Yapısı	40
2.3.1. Doğum ve Ölüm Oranları	40
2.3.2. Sağlık Hizmetlerini Erişim	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN EKONOMİK VE DIŞ TİCARET DURUMU

3.1. Genel Ekonomik Durumu	42
3.2. GDP 'nin Sektörel Dağılımı	45
3.3. Sektörler	46
3.3.1. Tarım Sektörü	46
3.3.2. Sanayi Sektörü	46
3.3.3. Hizmet Sektör	47
3.4. Afganistan 'ın Dış Ticareti	47
3.4.1. Afganistan 'da Ticaret Tarihi	47
3.4.2. Afganistan 'da İhracat Sorunları	48
3.4.2.1. Transit Problemleri	48
3.4.2.2. İşlem ve Paketleme için Tesislerin Eksikliği	49
3.4.2.3. Yerli Üretim Problemleri ve Haşhaş Üretimi	49
3.4.2.4. Ülke İçinde Ürünlerin Toplanması ve Depolama Eksikliği	49
3.4.2.5. Uygun Bir Küresel Pazarlama Sisteminin Olmaması	49
3.4.2.6. İç Güvenlik Problemi	49
3.4.2.7. Karayolu ve İç Transit Sorunları	50
3.4.2.8. Piyasadaki Ekonomik Sisteminin Yanlış Anlaşılması	50

3.4.3. Afganistan 'da İthalat Sorunları.....	50
3.4.3.1. Devletin Yanlış Ekonomik Politikaları	50
3.4.3.2. Kaçak Malların Ülkeye Girişi	51
3.4.3.3. Yabancı Ülkeler Tarafından Uygulanan Damping Politikalar	51
3.4.3.4. Karayollarında Ekstra ve Yasadışı Vergilerin Alınması	51
3.4.3.5. Limanlarda Servis Ekipmanı	51
3.4.3.6. İç Güvenlik Sorunları	51
3.4.3.7. Karaçi Limanında Transit Problemleri.....	51
3.5. Afganistan 'ın İthalat Partnerleri ve İthalattaki Yüzdesel Payları	52
3.6. Afganistan 'ın İhracat ve İthalat Mallarının Yapısı	52
3.7. Yıllara göre Dış Ticaret Hacmi ve İstatistikleri.....	53

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ

4.1. Türkiye-Afganistan Diplomatik İlişkileri	56
4.1.1. Osmanlı ve Afganistan Dönemi.....	57
4.1.1.1. Atatürk ve 3 Afgan Kral Dönemindeki Önemli Gelişmeler	58
4.1.2. 1990 sonrası Türk dış politikasındaki dönüşüm ve Afganistan.....	59
4.1.3. AK Parti dönemi Bölgeselcilik ve Yumuşak Güç Vizyonu Bağlamında Afganistan.....	60
4.1.3.1. Afganistan-Pakistan-Türkiye Üçlü Zirve Süreci.....	62
4.1.3.2. İstanbul Sürecinin Önemi.....	64
4.1.3.3. Sürdürülebilir Kalkınma İçin RECCA	65
4.2. Türkiye- Afganistan Güvenlik İlişkileri (2002-2018)	66
4.2.1. Yumuşak Güç Vizyonu Bağlamında Türkiye'nin Afganistan Güvenliğine Katkısı.....	66
4.2.2. 11 Eylül Olayları Sonrası Kararlar Ve Afganistan-Türkiye İlişkilerine Yansıması	68
4.2.3. NATO Zirvelerinde ISAF Kararları ve Türkiye'nin Yaklaşımı	69
4.3. Türkiye -Afganistan Ekonomik İlişkileri.....	71
4.3.1. Afganistan Ekonomisine Bakış.....	71
4.3.2. Türkiye ile Ticari İlişkileri.....	73
4.3.2.1. Ekonomik İşbirliği ve Yatırımlar	73

4.3.2.2. Türkiye ve Afganistan Arasındaki Dış Ticaret	76
4.3.3. TİKA Faktörü ve Dış Yardımlar.....	78
4.4. Afganistan'ın Ekonomik Gelişmesinin Önündeki Politik Engeller.....	82
4.4.1. Savaş	82
4.4.2. Dış Müdahaleler.....	83
4.4.3. İç Çatışma	84
4.4.4. Siyasi İstikrarın Olmıyışı	85
4.4.5. Güvensizlik	86
4.4.6. Yolsuzluk ve Rüşvet	88
4.5. Afganistan Ekonomik Kaynakları	90
4.5.1. Madencilik	90
4.5.2. Petrol ve Doğalgaz.....	90
4.5.3. Kömür	91
4.5.4. Kireçtaşı.....	91
4.5.5. Mermer	91
4.5.6. Bakır	91
4.5.7. Altın	91
4.5.8. Demir	92
4.5.9. Değerli ve Yarı Değerli Taşlar	92
4.6. İlk Türk-Afgan Antlaşmasının Türkiye-Afganistan İlişkilerine Etkisi.....	92
4.7. Afganistan'ın Yeniden Yapılandırılmasında Türkiye'nin Rolü	93
4.8. Türkiye ve Afganistan Şirketlerin Stratejik Birlikleri	96
4.9. Türkiye- Afganistan Mütahhitlik Hizmetleri	96
4.10. Türkiye ve Afganistan'ın Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar	97

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

5.1. Sonuç	97
KAYNAKLAR	104
ÖZGEÇMİŞ	111

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Afganistan’da Afyon Üretimi, 1994-2013	25
Tablo 2. Afganistan Nüfus Büyüklüğü (Milyon).....	31
Tablo 3. Afganistan’da Nüfus Artış Hızı, 2001-2018.....	32
Tablo 4. Afganistan Nüfus Yoğunluğu	34
Tablo 5. Yıllara göre Dış Ticaret Rakamları (2008-2018).....	54
Tablo 6. Afganistan ile Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar).....	77
Tablo 7. Türkiye’nin Afganistan’a Yönelik Resmi Kalkınma Yardımları: 2004- 2016 (Milyon Dolar)	80

RESİMLER LİSTESİ

	Sayfa
Resim 1. Önerilen orta Asya Doğalgaz Boru Hatları	9
Resim 2. İç Savaş Döneminde Farklı Mücahitlerin Hakimiyet alanları	21
Resim 3. Afganistan’da Afyon Üretimi, 1994-2013(Hektar)	26
Resim 4. Afganistan Nüfus Yoğunluğu (Aritmetik).....	34
Resim 5. Afganistan Eğitim Sistemin Yapısı	39
Resim 6. Afganistan ’da GDP Büyümesi (Yıllık %)	44
Resim 7. GDP ’nin Sektörel Dağılımı	45
Resim 8. Afganistan 2008-2018 Yılları Arası Ortalama mal İthalatının Ükelere Göre Dağılımı	52
Resim 9. Türkiye-Afganistan yıllara göre dış ticareti.....	75

GİRİŞ

Afganistan Devleti, Türklerin hüküm sürdüğü kadim coğrafyada ilk çağlarda Aryana, Ortaçağda ise Horasan diye adlandıran bölgede 1747 yılında kurulmuştur. Büyük kara yolu üzerinde köprü ülke konumunda bulunan Afganistan, birçok devletle komşu durumundadır. Yaklaşık 650.000 kilometrekare bir alanı bulunan Afganistan'ın doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti, kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan güneyinde Pakistan, batısında İran ile sınırlara sahip bir ülkedir.

Afganistan'ın, Güney Doğu Asya, Orta Asya ve Orta Doğu gibi bölgelerin kesiştiği bir konumda olması nedeniyle, tarih sahnesi boyunca büyük devletlerin – oyun sahasının- merkezinde yer almıştır. Jeopolitik konumu nedeniyle birçok devlet Afganistan'ı tarih boyunca işgal etmiştir. Bunun neticesinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Afganistan, kültürel ve sosyal açıdan birçok tesire maruz kalmıştır. Bu etkide en fazla adından söz ettiren Türkler, Peştunlar ve Hazarlar'dır.

Birçok büyük devletin egemenlik kurmak istediği bölge; ilk çağlardan başlayarak Babürüler, Sakalar, Persler, İskender İmparatorluğu, Araplar, Gazneliler, Moğollar gibi birçok devlet ele geçirmek istemiştir. 19 ve 20. yüzyılda özellikle “Büyük Oyun” neticesinde Afganistan coğrafyası İngiltere ve Rusya'nın dikkatini çekmiştir. Bu devletler bu bölgeye dönem dönem egemen olmuşlardır (Ersoy, 2015).

5000 yıllık bir tarihi bulunan Afganistan'ı ilk işgal eden devletler Persler (M.Ö. 500– M. Ö. 338) ve Makedonlar (M.Ö. 334– M.Ö. 325) dır. Saka (İskit) devleti Kuzey Afganistan'ı olarak bilinen devlet bir süre boyunca ellinde bulundurmıştır. Bahtriya Devleti'ni yıkıp yerleşen Makedonlar ise bu bölgede egemen olmuştur. Miladın ilk yıllarından sonra ise Kuşan kabileleri bu bölgeye Sakaları yıkarak bölgeye egemen olmuşlardır. Kuşanlar M.S. 45-420 yıllarında Hindistan'dan Seyhun kıyılarına uzanan geniş sınırlarıyla bu bölgenin mutlak gücü olmuşlardır. Bölge, kuzeyden gelen ve M.S. 425 yıllarda ise Akhun Türkleri hâkimiyetine girmeye başlamıştır. M.S. 425-566 arasında Akhunlar (Eftalitler) günümüz Afganistan, Hindistan ve Türkistan coğrafyalarında egemenlik sağlamışlardır. Batı Göktürklerin Sasanilerle ittifak edip Akhunları yenilgiye uğratmasından sonra bu devlet Hindikuş dağlarının güneyine çekilmiştir. Müslüman askerlerinin bölgeye ilerlemesine değin bu devletin ardılları Tekinşahlar ve Kabulşahlar adlarıyla bölgede var olmuşlardır. Akhun Türkleri Hindikuş Dağlarına hâkimdi. Emeviler ise bölgenin büyük bir bölümüne egemendi. M.S. 746'da ise Emeviler savaşıırken, Ebu Müslim Horasani, Emevi Devletini yıkmış,

bu yıkımda Abbasi Halifeliğinin desteğini almıştır. Ebu Müslim hac vazifesini yapmak için gittiğinde bu boşluktan yararlanan Abbasi Halifesi Mensur tarafından öldürülmüştür .

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN COĞRAFI VE TARİHİ YAPISI

1.1. Coğrafi Konumu

Horasan diye adlandırılan, 1747 tarihinden eski çağda Aryana, orta çağda Horaen bu güne kadar Afganistan adıyla bilinen bugünün Afganistan islam cumhuriyeti orta Asya, güney Asya, ortadoğu arasında kesişme noktasında yer alan ve deniz sınırı olmayan dağlık bir ülkedir. Afganistan'a en yakın deniz yaklaşık 400 kilometre uzaklıkta umman denizidir (Gubar 1967: 10). Afganistan, coğrafi, tarihi, kültürel ve stratejik olarak orta asya'ya bununla birlikte siyasi ve dini açıdan güney Asya ve ortadoğu'ya daha yakın konumdadır (Ariz et al. 2011: 7). Afganistan, önemli coğrafi konumunun sonucu olarak tam bir anahtar ülke konumundadır (Sarem, 2001: 1). Afganistan 652,290 km² yüzölçümüyle (405,314 mil) doğu ve güney'de Pakistan ile 2,430 batı'da İran ile 936 kuzey'den üç Orta Asya cumhuriyetiyle (Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan), sırasıyla 1,206, 744, 137 ve kuzey doğu'da Çin ile 76 kilometrelik sınır komşusudur. Toplam sınır uzunluğu 5,529 km'dır. Ülke'nin en batısıyla en doğusu arasında mesafe 1,350 km, kuzey'den güney'e 912 km uzunluğu'dur. Coğrafi büyüklüğü'nden dünya'nın 41. büyük ülkesidir (Ariz et al. 2001: 1). Buna göre Afgannistan Asya'da bulunan ülkelerin arasında 12. ve güney Asya'nın 3. büyük ülkedir.

1.1.1. Irmak ve Delta sistem

Afganistan'ın fiziki olarak önemli varlıkları, ırmaklar, nehirler, havuzlar, ve göller ve çorak sahalardır. Ülkenin su ihtiyaçlarını çoğunu Hindu kuş doğlarındaki su kaynaklardan تامین ediyor. Afganistanın dört büyük ırmak sistemi şunlardır. Biricisi, orta Asya ile sınırlı Amu derya, bu derya yunanlılar tarafından Oxus ve Araplar tarafından ceyhun Irmağı olarak bilinir. Doğu pamirlerden doğan en uzun kolu vahjır'ın su kaynağından başlayıp uzunluğu 2,540 km'e ulaşır. Ama sadece 1,126 km ülkenin toprağında bulunur. Afganistan'ın ticari orta Asya ile ilişkileri bu derya üzerinden gerçekleşir (Peter, 2001). İkincisi, 1,400 km uzunluğu sahip olan Helman ırmağıdır. Baba dağından başlayıp bataya doğru uzanmaktadır. Üçüncüsü, Herirot derya 1,230 km uzunluğu sahip olan kuh baba ülkenin ortasından başlayıp batısına akmaktadır. Bu

derya İslam – kaleden zülfikar’e 560 km kadar Afganistan ile ortak sınırlığını oluşturmaktadır.

Dördüncü, kabil derya 700 km uzunluğu sahiptir. Sadece 460 km ülkenin toprağındadır. Kabil derya Baba dağından 3,670 m yüksek ile başlayıp kabilin ortasından geçerek Hindistan okyanusuna kavuşmaktadır (Amin Afghan, 2011: 1). Nehirler açısından Afganistan oldukça zengindir. Bu nehiler soluma ve tarım açısından büyük önem taşır. Afganistan’da nehirler fazlası okyanuslara ulaşmaz, çöllerde kaybolur. Daha önce deniz kıyısı olan Afganistan, 12 kasım 1893’te Britanya krallığı yapılan Durand sınır anlaşmasıyla bu önemli konumunu kaybetmiştir (Amin Afghan, 2011: 1-5). Burada şuan belirtmek gerekir Afganistan bu kadar bol su yeterli ölçüde yararlanmamakta ve komşu ülkelere akıp gitmektedir. Kuzeyin tam tersine güneyinde verimli olmayan topraklar ve çöllük alanlar çok fazladır. Ormanlar çok az olup yüzölçümünün onda birini teşkil eder. Afganistan’da ormanlar iki milyon hektar araziye kapsamaktadır (CSO, 2009: 98-99).

Savaş dönemlerde 1971 – 1999 yaklaşık 30 yıl boyunca ülkenin ormanları % 66,5 tahrip edilmiştir. Afganistan’da yağışsızlığın etkisiyle topraklarının % 12’si tarım alanı olarak kullanılabilir. Tarım yanında hayvancılık da fazla yapılmaktadır. Ülkenin topraklarının % 3’ü ormanlık alanı, yaklaşık % 46 otlak, kalanı dağlık ve doğal bölgelerdir (CSO, 2009: 99). Afganistan coğrafi durumuna uygun olarak 34 vilayet ve 363 ilçeye sahiptir. Bu 34 şehirden Kabil, Balkh, Helmend, Kandahar, Bamyan, Badakhshan meşhur şehirlerdir (UNFPA & CSO, 2005).

1.1.2. İklim ve Yağış

Afganistan, Asya’nın ortasında bulunduğu ve denize sınırlı olmadığı için nemli bir iklime sahip değildir. Ülkenin iklimi genel olarak soğuk kışlar sıcak kurak yazlar ve bazen yarı kurak bozkır tipidir (Ali Khan, 1927: 39-40). Kuzeydoğusundaki dağların yarı arktik kış şartları vardır. Güneyinde, Pakistan sınırına yakın bölgeler tropikal iklim özellikleri taşıyan ve onun yağışlarından etkilenmektedir. Bu bölgedeki yağış miktarı yaklaşık 400 milimetre (mm), civarlarındadır. Bu nedenle bu bölgede daha etkili bir şekilde pirinç, muz, portakal gibi ürünler yetişiyor. Afganistan’ın merkezi bölgelerinde yağın yağmur dondurucu özelliğe sahiptir. En yüksek yağış kuzeydoğunda kabil bölgesinde oluşur (Library of congress, 2008). Yılda ortalama olarak 250 mm’e kadar yağış göstermektedir. Ama yağışın farklılık gösterdiği görülmektedir. Ülkenin genel

olarak kara iklimi hakimdir. Yaz mevsiminin çok sıcak, kış mevsiminin fazla soğuk olduğu için ülkede insanların geçimleri büyük ölçüde düzensiz yağış yağmurlara bağlıdır. Tarım için verimli topraklar ve hayvancılık için geniş otlaklara sahiptir. İlkbahar ve sonbahar ılık iklimi sahip olduğundan dolayı orta iklimde yetişen ürünler üzüm, erik, kaysı, şeftali, kavun ve fistik ürünler çok iyi hasıla vermektedir. Gece – gündüz sıcaklık farkı değişkendir. Kışlarda ülkenin kuzey ve merkezi bölgelerinde kar yağmakta ve bazen 20 derece sıfır altına düşmektedir. Tam tersi yazlarda sıcaklık 45 dereceye kadar ulaşmaktadır (Akkurt, 2005: 22-23).

1.1.3. Doğal Kaynaklar

Afganistan, yeraltı ve doğal kaynaklar açısından dünyanın en zengin ülkelerden biridir. Petrol ve doğalgaz rezervlerinin bakımından da oldukça zengin bir ülkedir. Ancak ilk zamanlarda İngiltere, Fransa, Almanya, SSCB 1958, Dünya Bankası 1989 ve son olarak 1989 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından bu kaynakların ihraç etmesine yönelik Afgan Jeolojik Araştırmalar Kurumu (AJAK) ile beraber çalışmalar yapılmıştır (Nathan, 1992: 9-13). 1960 ve 1980’lerde doğal gaz SSCB tarafından işletilmekte, yılda 2,790.000 metreküp doğal gaz hasil edilmekte ve doğalgaz boru hattıyla Rusya’ya gönderilmekteydi. İç savaşların başlamasıyla 2001 yılı kadar doğal gaz ihraç edilmesi durdurulmuştur. İşletilmiş ham petrol büyük miktarda Afgan – Tacik Havzası (ATH) oluşturur. İşletilmemiş doğalgaz Amu derya havzasında yer almaktadır (Akkurt, 2005: 24-25). Afganistan büyük ölçüde bakır, demir cevheri, doğalgaz, altın, barit, krom, kömür, kurşun, petrol değerleri ve yarı değerli taşlar tuz, kükürt, talk ve diğer bir çok mineraller arasında çinko, yüksek kaliteli zümrüt lacvert taşları 30 trilyon dolarlık değeri olduğunu iddia etmiştir. ABD’nin Afganistan’da merkezi komutan başkanı General David Petraeus, “burada müthiş potansiyel vardır.”

Afgan Maden Bakanın müşaviri Jalil Jumriany sözleriyle “Afganistan madenleri Afgan ekonomisinin belkemiği olacaktır”. Afganistan’nın güney bölgelerde de büyük miktarda madenlere sahiptir. Afganistan dünyanın en büyük bakır ve demir rezervlere sahip olan ülkelerinin arasında bulunur. Afganistan’daki en büyük bakır rezervleri Mes-e Aynak vadisinde (Logar ilinde) Kabil’in kuzeyinde 50 km uzaklıktadır. Demir yatakları Hajigak 130 km kabilin batısında Bamyan ilinde yer almaktadır. Bamyan ilinde bulunan demir rezervi Batı Avrupa’nın rezervlerinden fazladır (Emilian ve Dobre, 53-54).

ABD’li uzmanlar tarafından sunulan verilere göre, Afganistan dünyada en az rastlanılan minerallere sahiptir. Afganistan’da bulunan rezervleri Bolivya’ya geçmektedir. Bolivya 2009’da kıt minerallerin ihracatında birinci olmuştu. 1983 yılında, SSCB uzmanları tarafından Khaja Rawash dağları, kabilin kuzeyinde, en büyük uranyum yataklarının birini tespit ettiler. 2009 yılında, Amerikalılar, Afganistan Herat ilinin yakınlarında Koh-e-Mir-Davud ve khakriz kandahar ilinde benzer uranyum rezervleri keşfettiler. (Emilian & Dobre, 2010: 38-41). Afganistan’nın sadece lityum rezervleri dikkatlice ve etkin çıkartılırsa bugünkü ciddi yoksulluk seviyeyi aşağı azaltıp güney Asya ve komşu ülkelerden daha fazla gelişebilir. Bu kadar yeraltı madenlerini göz önünde bulundurduğumuzda, Afganistan’ı zengin potansiyeli olan fakir ülke olarak adlandırabiliriz(Emilian & Dobre, 2010: 53-54).

1.2. Jeostratejik ve Jeo - Ekonomik Önemi

Daha önce belirtildiği gibi Afganistan, kuzeyde orta Asya ülkelerden Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile kuzey doğuda Çin ile batıda İran ile ve doğuda Pakistan ile sınır komşusudur. Afganistan üç stratejik bölgenin yani merkezi Asya, batı Asya ve güney Asya’nın merkezinde olup bu stratejik bölgeleri birbirine bağlayan ticari yolların kesişme noktası olarak bilinir (Akkurt, 2005: 325). Afganistan, eski dünya kralları tarafından dünyanın merkezi bölgesi olarak bilinmektedir. Afganistan ile ilgili bu görüş günümüze kadar devam eder. Ünlü Hintli şair Allame İkbâl, Afganistan’ı “ Asya’nın kalbı ” olarak nitelendirmiştir. Coğrafyası, tarihini, siyasetini ve insanların doğasını belirleyen dünyada çok az ülke bulunmakta, Afganistan böyle bir ülkedir, yani kaderini coğrafyası belirlemiştir (Ali, 2008: 13).

SSCB’nın dağılmasıyla Orta Asya’da bol petrol ve doğalgaz keşifleri sunumunda dünyanın jeopolitik denklemi dramatik bir şekilde değişmiştir. Bunun sonucunda Afganistan jeostratejik önemi daha göstermiştir. Ayrıca bazı kaynaklar tarafından yeryüzü köprüsü olarak da bilinir. Yani doğudan batıya geçebilmek için mutlaka Afganistan üzerinden geçebilir. Orta Asya’da bulunan ülkeler yeryüzünde zengin mineralleri sahip olduğu için Afganistan dünyanın dikkatini çekmektedir (Büyükbaş, 2006: 11). Dünyanın en zengin petrol ve doğalgaz rezervleri sahip olan Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi ülkelerdir. ABD, Afganistan’ı kullanarak Orta Asya ve Orta Doğu ülkeleri girmeyi planlamakta, Rusya’nın elini bu bölgedeki kaynaklardan kesmeyi planlamaktadır.

1.2.1. Dünya Egemenliğine İlişkin Teoriler ve Afganistan

20. yüzyılda coğrafi ve siyasi alanlarda çalışan bilim adamları, dünya egemenliğin hakkında birkaç teori ortaya atmıştır. Bu teorilerden birisi kara hakimiyet teorisi'dir. Bu teori ile jeopolitik olarak Holford John Mackinder tarafından ortaya koymuştur. Mackinder, deniz gücünün ehemiyetinin azaldığını ve kara gücünün daha önemli hale geldiğini iddia etmiştir. Dünya coğrafyasını siyasi ve askeri strateji açısından merkez bölge (Heartland), İç kuşak (Inner or Marginal Crescent – Rimland) ve Dış kuşak (Outer or Insular Crescent) bölgelere ayırmıştır. Mackinder'e göre dünya'ya hakim olabilmek için denizden gelecek tehditlere karşı korunaklı bir konumdaki, orta Asya'yı da içeren, Merkez bölge'de hakimiyet sağlamak şarttır (Büyükbaş, 2006:9). Mackinder'e göre Doğu Avrupaya hakim olacak büyük güç orta Asya bölgesini de içine alan Merkezi Bölge'ye Merkezi bölge'ye hakim olan ise dünya adasına ve daha sonra tüm dünyaya hakim olur (Ismailov, 2012 : 86).

Neo – Mackinder'ın teorisi'ne göre Avrasya'da iki grup ülkeler bulunmaktadır. Birinci grup, aktif jeostratejik rolü oynayan ülkeler, ikinci grup ise jeopolitik kutup ülkeleri içermektedir (Vaezi, 2008:61). Stratejik çalışmalar, büyük güçlerinin ilgisini çeken herhangi bir bölgenin jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bu bölgeler iki bölüme ayrılır. Birincisi sadece süper güçlere stratejik ve ekonomik avantajı yaratan bölgeler, ikincisi bir ya da fazla süper güçlere tehdit eden bölgelerdir. Bu iki kategoriler arasında ikincisi kriz yaratmak için büyük potansiyele sahiptir (Vaezi, 2008 : 62). Bu yaklaşım değerlendirildiğinde Afganistan'ın çevresinde bulunan eski süper güç SSCB, Çin ve Hindistan açısından jeostratejik önemini daha artacaktır. Çünkü yakın gelecekte Çin, ABD başta olmak üzere süper güçlere ciddi bir tehdit ülke olarak nitelendirilebilir.

İkinci hakimiyet teorisi Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisidir. Spykman da aynı coğrafya'yı kullanarak teorisini geliştirmiştir. Fakat “Dünya'ya egemen olmak için Merkez bölgeye çeviren kenar kuşağı, yani Türkiye – Irak – Pakistan – Afganistan – Hindistan – Çin ve Kore'ye kadar uzanan bölgeye egemen olmak gerektiği” eklenmiştir (İlhan, 1995:3). Spykman dünyayı Mackinder'in yaptığı gibi aynı jeopolitiğe ayırmış. Sadece anahtar bölge olarak heartland yerine rimland'ın jeopolitik önemini dikkate almıştır. Spykman'ın analizinde “merkezi bölgesi değil çevreleyen kuşağı hakim olan dünyaya hakim olabilir” (İşcan, 2004:2). Kenar kuşağı hakim olan güç Avrasya'da hakim olan dünya'da hakim olur (Spykman & Sempa, 2007:98). Afganistan, kara

hakimiyet teorisi'nde dünya hakimiyeti sağlayabilmek için bir ön şart olarak görülen merkez bölgenin güney'inde diğer yandan Spykman'ın kenar kuşak teorisine göre dünya hakimiyeti sağlayabilmek için mutlaka kontrol edilmesi gereken “ kenar kuşak” ülkeleri arasındadır. Bunun için günler geçtikçe ülkenin hem jeostratejik ve hem jeopolitik önemi artmaktadır (Işcan, 2004:18-19).

1.2.2. Geçiş Güzergahı Olarak Afganistan

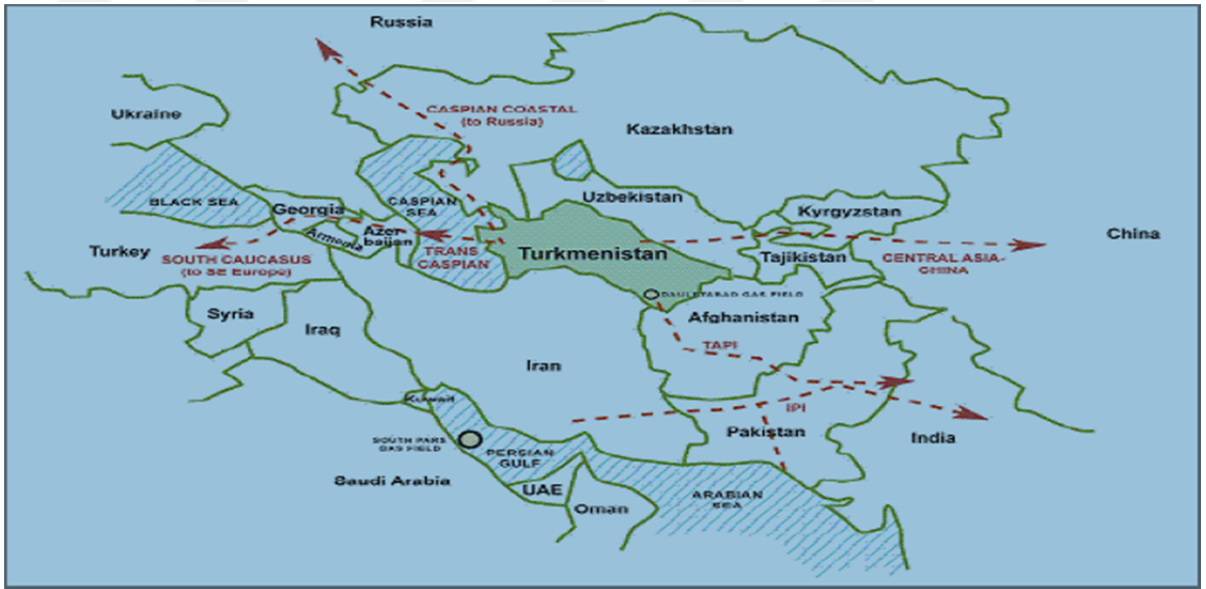
Asya'da önemli konumundan ötürü İngilizlerin Asya'nın gözetleme Kulesi olarak adlandırdıkları Afganistan, orta Asya ile güney Asya arasında geçiş kapılarından birisidir. İran ve Hindistan gibi ülkelerin üzerinden geçiş mümkün olmadığı takdirde Afganistan, güney Asya'dan orta Asya'ya tek giriş kapısı konumundadır. Orta Asya, Hindistan ve Çin arasındaki en stratejik koridoru olan vahan koridorunun bulunduğu Afganistan, iki kutuplu dönemde dünya lideri ülkelerin karşılıklı etki alanlarının temas ve geçiş bölgeleri ile düğüm noktalarını barındırmaktadır. Soğuk savaşın son çatışmasının SSCB'nin işgali sonrasında Afganistan'da olması ülkenin bu anlamda jeostratejik konumuyla bağlantılıdır. Afganistan oldukça yeraltı kaynaklar açısından zengin olup bunun yanında ülkeyi çevreleyen nükleer güçlere Rusya, Pakistan, Çin ve Hindistan oldukça yakın olması planlanan petrol ve doğalgaz boru hatları sebebiyle Afganistan, bazı ülkelerin kendi menfaatleri için türlü politik oyunlarının bir alanı olmuştur. Bu politik oyun ve operasyonlara şeriat yanlısı taliban'ı desteklemek de dahil edilmiştir (Rall, 2002:29-53).

1.2.3. Doğalgaz Güzergahı olarak Afganistan

Afganistan, Pakistan orta Asya arasında doğalgaz taşıma güzergahıdır. 20.yüzyılın sonrasında ve soğuk savaşın sönmesi ile birlikte ABD tarafından Türkmenistan – Afganistan – Pakistan –Hindistan doğalgaz (TAPI), boru hatları ve ipek yolu yeniden tamir etmek için büyük çalışmalar yapılmıştır. Bu proje Afganistan ve Pakistan üzerinden Hindistan'a Hazar deniz'inden doğalgaz taşıma amacıyla 1990'larda Amerikalı bir kampanya Union Oil Company of Colifornia (UNOCAL) tarafından önerilmiştir. 1990'ların ortalarında, ABD hükümeti Taliban'ı doğalgaz ve boru hatları koruma sağlayacağı umuduyla desteklemiştir (Rainer, 2012:1-3). 1,680 km uzunluğunu sahip olan boru hat güzergahı Türkmenistan'ın güney Yolotan – Osman sahasından başlayıp, Afganistan'da Herat, Helmand ve Kandahar şehirlerinden geçerek Pakistan'da

Kuetta, Multan ve sonrasında Hindistan'da Fazilka'da biter (Madhura, 2012:9). Afganistan üzerinden planlanan doğalgaz boru hatları aşağıdaki resimde gösterilmiştir. Afganistan hem doğalgaz güzergahı hem de ipek yolu merkezinde bulunduğu için Türkmenistan, Hindistan ve Pakistan enerji taşıma açısından önemli stratejik konumundadır.

Siyaset ve bölge ekonomisi açısından orta Asya'nın yolunda bulunması Afganistan'ın çok önem kazandırmaktadır. Çünkü Afganistan, İran, Hindistan, Pakistan ve orta Asya ülkelerin kavşak noktasıdır. Orta Asya'da bulunan ülkeler denize serbest yolu bulunmadığından güney Asya'daki ülkeler ile yaptığı ticaret Afganistan üzerinde gerçekleşmektedir. Bu konu Afganistan jeopolitik önemini daha fazla önem verir (Amin Afghan, 2011: 2-3).

Resim 1. Önerilen orta Asya Doğalgaz Boru Hatları

Kaynak: <https://www.policyalternatives.ca/newsroom/news-releases/afghanistan-gaspipeline> (2014)

1.3. Afganistan'ın Siyasi Ekonomik Tarihi

Afganistan'ın iktisat tarihi genel olarak siyasi tarihiyle bağlatılmıştır. Ülkede iktisat her zaman siyasete tabi olmuştur ve daha olmaya devam etmektedir. Bu yüzden devletlerin ekonomi yönetimindeki rolünü dikkate almadan Afganistan ekonomisi üzerinde yapılarak hiçbir çalışma mükemmel ve başarılı olmayacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın da daha sağlıklı bir şekilde tamamlanması için devletlerin iktisadi faaliyetlerinde oynadığı tarihi rolleri de analize katılacaktır. Afganistan modern iktisadi tarihinin öncesi genelde iktisatçılar ve Abdul Hai Habibi Afganistan sanayi tarihçesi

(Tarekh-e-sanaye- Afganistan), adlandırılan kitabında Afganistan iktisadi tarihini üç döneme ayırılır.

Birinci dönem tarihten öncesi, bu döneme yaşanan insanlar avcılık ve bitkisel ürünler ile beslenirlerdi ve ikinci döneme kadar metalik ve bakır kapları keşfedip kullanmaya başlamışlardır.

İnsanlar ikinci dönemde yazıyı tanıımıyordular ama tarihi olayları efsane şeklinde nesilden nesile aktarılıyordu. Bunların yanında bu dönemde insanların arasında malların alışverişi mali sistemi, din, ziraat, heykelcilik, metalik ve ziraat sanayisini üretmişlerdi. Bu dönem Balkh uygarlıktan başlayıp Arapların girmesine kadar devam edilmiştir.

Üçüncü dönem ise Arapların girmesi ile başlamıştır. Bu dönemde Afganlar mimarlık, marangozluk, metalik işleri ile sanatı ve ticareti tanımışlardı. Gazneli, Timori, Baburi ve Durani devletlerin döneminde Afganistan büyük iktisadi gücü ve sermaye birikimine sahip olmuştu ama Şah Mehmet saltanatından sonra ülkede anlaşmazlıklar İç savaşları ve 18.yüzyılda Hindistan'da İngilizlerin bulunması Afganistan ekonomisi üzerinde negatif biçimde etki bırakılmıştır. Geçmişten günümüze kadar ülkenin temel iktisadi faaliyetlerini tarım, hayvancılık ve madencilik oluşturmaktadır (Habibi, 2004:1-3).

Modern iktisadi tarihini aşağıdaki dört başlık altında inceleyeceğiz.

- SSCB İşgali Öncesi (Reform ve Modernleşme Dönemi) 1919 – 1978
- SSCB İşgali (Geleneksel Ekonomik Altyapı Zararları) 1978 – 1989
- İç Savaşın Başlangıcı (Uyuşturucu ve Savaş Ekonominin Yükselişi) 1989 – 2001
- Yapılandırma, Geçiş ve ilerlemeler, 2001 – 2013

1.3.1. SSCB İşgali Öncesi (Büyüme ve Kalkınma Dönemi) 1919-1978

Afganistan'ın siyasi ve Ekonomik tarihi üzerinde çalışmaların belirttiği gibi 1890-1933 yılları arasında Afganistan geleneksel toplumun ilk aşamasındaydı. Bundun sonraki süreçte Afganistan üç kez İngiliz işgaline maruz kalmıştır. Sonucunda birincisi 1838-1842, ikincisi 1878-1880 ve üçüncüsü 6 Mayıs ile 8 Ağustos 1919 ortaya çıkmıştır (Willia, 2012 :3). Afganistan 1919'de Britanya'dan Kral Emanullah Han döneminde bağımsızlığını kazanmıştır (Musbahzada, 2009 :65). Afganistan'da reform ve modernizasyon çabaları 19. Yüzyılda Kral Emanullah Han başta olmak üzere farklı

devletler tarafından farklı derece başarıyla yapılmıştır. Genel olarak arazi mülkiyeti, vergilendirme, para birimi ve ticaret alanlarda gelişmeler yaşanmıştır.

1.3.1.1. Emanullah Han Dönemi

1919-1929, Emanullah Han Afganistan'ını modernize etmek için büyük çabalar göstermiştir. 1920'lerde ekonomiyi hızlı bir şekilde geliştirmek ve kalkındırmak amacıyla telekomünikasyon, sanayi ve eğitim sektörlerinde idari ve sosyal reformlar yapılmıştır. Emanullah Han'ının ilk refomları ve uygulamaları eğitim üzerindiydi. Eğitim sistemini geliştirmek hedefiyle Emanullah Han Türk, Yunanlı, ve Fransalı öğretmenleri istihdam etmiştir. Buna müteakip ülkede hem yerel ve yabancı diller ile eğitim veren birkaç modern okullar kurulmuştur. Bazı okullarda türkçe ikinci dil olarak öğretilmiştir. Türkiye başta olmak üzere ilk defa öğrenciler eğitim almak hedefiyle gönderilmiştir. Burada Emanullah'ın iki hedefinden bahsedilebilir; birincisi, reformları başarı ile uygulamak için Afganistan'da vasıflı ve entelektüel sınıf oluşturma, ikincisi saltanatı idare etmek için yetenekli bir ekip kurulmasıdır. Kadınlar hukukları geliştirmek için de çalışmalar yapılmıştır (Gregorian, 1969 :297-303). Basım alanlarda da gelişmeler gerçekleşmiştir. İlk olarak 1919 yılın Ekim ayında yazılı çerçevde Seraj-ulhabar gazetesi yeni isimiyle Amania Afgan faaliyeti başlatılmıştır (Gregorian, : 1969 :304). 1921 yılında bir hava kuveti birkaç SSCB'nin uçakları ve pilotları ile kurulmuş ve daha sonra Afgan personeli Türkiye, Fransa ve İtalya'da eğitim almıştır. Emanullah, batının en iyi olan modern demiryolu hatları ve otoyol sistemi benimseyip Afganistan'ı istikrarlı ve müreffeh bir Krallık haline dönüştürmeyi kesdedilmiştir (Gregoorian, 1969 :313).

Modern tarım, sanayi, banknot ve ilk olarak para birimi Afgani isimiyle 1925 yılında hicri (1304) piyasaya çıkmıştır. Merkez Bankası ve Ticaret odası kurulması 1928 yılında önerilmiştir. Afganistan'da iktisadi alanlarda önemli finans, üretim, ticaret ve yerleşim geliştirme, geniş modernizasyon ve bazı diğer iktisadi organizasyonlar kurulmuştur. Emanullah Han, ülkenin tarıma dayalı olduğunu anlayarak ilk olarak tarım okulu ve tarım bakanlığı kurmuştur. Aynı zamanda, Avrupa ve Asya'nın önemli ülkeleriyle siyasi ve iktisadi ilişkiler kurulup geliştirilmiştir. Emanullah Almanya ve Japonya'dan gelişmiş teknoloji ithal ederek sanayi sektörünü teşvik etmiştir. Ama sanayileşmek için beli bir ekonomik politikayı uygulamadığından dolayı ekonomik kalkınma gerçekleştirilmemiştir. Emanullah Han'ın Afganistan ticaret konusunda tek

başarı ile yaptığı ihrac edilen malların gümrük vergisini düşürmüştür (Gregorian, 1969 :315). Emanullah ülkede bölgeler arasında tüm gümrük vergilerini kaldırmıştır. Bu şekilde malların yurt içinde dolaşımını sağlayıp ve ülkede daha ekonomik ve siyasi birlik sağlamış olmuştur (Köçer, 2009 :166-167). 1922 yılında ilk hükümet bütçesi oluşturulmuştur. İthalat ve ticareti teşvik etmek için yeni gümrük vergisi çıkarılmıştır. En önemli ekonomik reformları Emanullah döneminde yeniden ayarlamıştır (Köçer, 2009 :168-169).

Avrupa ve Amerika'da 1929 büyük buhran ekonomik krizi sürecinde piyasalar çökerken Afgansitan'da finans, üretim, arazi ıslahı ve yerleşim alanlarda büyük gelişmeler yaşanmıştır. Emanullah Han Aralık 1927 yılında yaptığı Avrupa, Türkiye, Hindistan ülkeleri geziler sonucunda bu ülkelerde gördüğü medeniyeti ve gelişmeleri Afganistan'da uygulamayı başlamıştır (Gregorian, 1969 :318).

Emanullah ülkede bankalar ve bankacılık sistemi kurmayı çalıştı. Ancak o dönemlerde halkın bankacılık sistemine karşı ters tepkiler göstermiştir. Çünkü onların açısından bankaların açılmasıyla faiz işleme yaygın olacaktı. Halkın görüşüne göre islam faizi yasaklanmasından dolayı bankacılık sistemi dini muhalefet yapılmıştır. Sonuçta bankacılık sistemi halkın karşı çıkmasından dolayı çalışmalar ertelenmiştir. Bunun sonucunda Emanullah Han hükümeti sürecinde ülkeye doğrudan yabancı sermaye yatırım gelmiştir (Köçer, : 2009 :170-171).

Emanullah Han çok hızlı bir şekilde ülkeyi ve toplumu modernize yapmaya çalıştığı için farklı etnik reisleri, toprak ağaları, dini liderler, ona karşı isyan etmişlerdi. Emanullah Han döneminde reformların uygulamasını iki faktör kısıtlamıştır. İç kaynaklar sınırlı olduğu için ve diğeri ülkenin egemenlik ve bağımsızlığını korumak için endişesiydi. Emanullah Han'ın başarısızlığı hızlı sosyal ve ekonomik modernleşme programlarının uygulaması temel sebepleri söylenir. Emanullah Han reformların tümü, haydut gerici hükümdarlar tarafından iptal edilmiştir. 1929 Ocak ayında iktidara gelen Habibullah Kalakani dokuz ay boyunca Afganistan'ı yönetmiştir. Emanullah Han'ın ve onun reformist ekibi tarafından yapılan reformların askıya almıştır. 1929 yılında ekonominin ciddi bozulma, dış ticaret durdurulması ve sermaye stokunun uçuşuyla karşı karşıya gelmiştir (Azizi & Haruna, 2007). Afganistan'da Kalakani İslam şeriatı uygulamaya başlamıştır. Bütün eğitim sağlık merkezlerini kapatılmıştır. Bu dönemde yurt dışında eğitim gören öğrenciler Afganistan'a geri göndermiştir. Uluslararası bilim adamlar ve öğrenciler sınır dışı yapılmıştır. Kalakani hükümetin döneminde Afganistan hiç bir yabancı ülkeye bağlı olmayan hükümettir (Gregorian, 1969 :342-344).

1.3.1.2. Mohmmad Nadir Şah Dönemi

Mohammad Nadir Şah, kalakani hükümeti devirerek 1929-1933 arası ülkenin kralı olduğu zaman ülkenin ordu, polis ve para sistemi, ulaşım, telekomünikasyon, ekonomik, ticaret, sanayi, yetersiz ve düzensiz durumundaydı. Merkezi hükümetin iktisadi faaliyetlerinde minimum kontrolü bulunuyordu. Nadir döneminde iç savaşın nedeniyle zarar gören fabrikalar ve endüstriler tekrar tamir edilmiş ve birkaç hidroelektrik istasyonlar kurulmuştur. Bunların birisi Jabilsaraj hidroelektronik istasyonudur (Gregorian, 1969 :388-389). Daha sonra Mohammad Nadir Şah, Emanullah reformlarını yavaş yavaş uygulamayı başlamıştır. Bunların ardından ülkede ilk üniversite serbest ekonomik sistemi ve girişime dayalı çerçevesinde oluşturulmuştur. Devlet gelirini toprak şahaplarından değil dış ticarete dayanan ve uygulanan tarifeler vasitesiyle elde edilmiştir. Bu durum devlete mali bakımından zarar vermiştir. Uzun yıllar boyunca, Emanullah Han ve Mohammad Nadir Şah tarafından serbest ekonomik politikaları uyguladığı için ekononmik modernleşme etkili endüstriyle gelişmelere yol açmıştır (Azizi & Haruna, 2007:11-14). Ama Nadir, Emanullah'a karşı yapılan isyan korkudan sürekli devlet programlarını islam dinine dayandığını üstelemiştir. Mohammad Nadir Şah döneminde, Hindistan ve büyük Britanya Afganistan'ın askeri ekonomik gücünü desteklemek için mali yardım yaptılar (Gregorian, 1969 :368).

Mohammad Nadir Şah 1933 yılında suikast yapıldığında Zahir Şah 1933-1973, Nadir Şah'ın oğlu tahta oturmuştur. İlk ekonomik çalışmalar, Afganistan'da 1930 yıllarda yapılmıştır. Modern teknoloji ve üretim yöntemleri yavaş yavaş etkilenmiştir. 1932 yılında bankacılık ve Afganistan Merkez Bankası (Da Afganistan Bank) olmadığı için tüm bankacılık ve kredi işlemler yabancılar tarafından çoğunlukla Hintliler tarafından yapılmıştır. Dövizcilerin en fazla faaliyeti bulunan şehirler kabil ve kandahar'da gerçekleştirilmişti (Gregorian, 1969 :388). Devletin ihtiyaç duyduğu dövizleri de bunlardan satın alınmıştır. Bu durum devam ederken, 1933 yılında Abdul Mecit Zabuli tarafından bir sirket, Haşimi Şirket adıyla kurulmuştur. Ülkenin önde gelen iş adamların biriydi ve ülkede bankacılık sistemin babası olarak bilinmektedir (World Bank, 1978). Haşimi'nin şirketi daha sonra Bank-e- Milli Afgan (Afghan National Bank) dönüşmüştür. Afganistan'da ilk kurulan banka olup hem Merkez Bankası hem de ticari banka olarak işlem yapmaktayken aynı zamanda ticaritin genişlemesinde ve tüccarlara kredi vermekte de önemli rol oynamıştır (Gregorian, 1969 :388). Bu banka devlet tarafından teşvik edildiği için çok hızlı bir şekilde geliyormuş.

Şubelerini hem yurt içinde Herat, Kandahar, konduz, Celalabat, hem yurt dışında Pakistan, Londra, Hindistan ve Fransa açmıştır. Bankanın faaliyetleri ülkeye yabancı sermaye çekmekte ve uluslararası ticaret gelişmesinde de katkılar bulunmuştur. Afganistan Merkez Bankası (AMB) yaklaşık 4 milyon dolarlık sermaye ile başladığı zaman, 1948 yılına kadar yaklaşık 40 milyon dolara ulaşmıştır (Gregorian, 1969 :444-445).

Bu zamanlarda kürk, yün, deri, kuru meyve, pamuk, halı, kilim, tütün ve diğer orman ürünleri ülkenin ihracatının büyük kısmını oluşturmuştur. Serbest ekonomik politikalar ile Afgan tüccarlar ve iş adamları ticari faaliyetlerin sorumluluğunu alması bağımsız ve ekonomik büyümeyi teşvik etmesi sağlamıştır. Burada şu noktaya hatırlamak gerekir ki. 2. Dünya savaşı, Afgan ekonomisi üzerinde olumsuz etkilemiştir. Ülkede ekonomik programların tasarlanmış olduğu kalkınma amaçları durdurma hale getirmiş. Afganistan savunma harcamaları arttığından dolayı ülkenin iktisadi gücü azalmış ve sonucunda enflasyonun yükselmesini neden olmuştur. 1946 yılında genelde ortalama enflasyon oran'ı % 355 artış göstermiştir. Hükümet çaresiz kaldığı zaman para basmaya devam etmiştir. Burada Afganistan'ın karakul (Asya'ya özgü koyun cinsi karakul kuzularından yapılan kuzu derisi) ihracatı her şeyden daha fazla olumsuz etkilenmiştir. İkinci dünya savaşın sonuna kadar özel sektörüne odaklıydı ve devlet görel olarak ekonomiye müdahale etmemiştir (Gregorian, 1969:478-479).

1.3.1.3. İkinci Dünya Savaşın Sonrası

İkinci dünya savaşından sonra Afganisatan'da bazı ekonomik kalkınma programları başlamıştır. En büyük kalkınma programı Helmand Vadisinde (Helmand and Arghandab Valley Authority), ekonomik gelişmeyi teşvik etmek için 1946 yılında Helmand ve Arghandab nehirleri boyunca ortak bir proje Afgan ve ABD devleti tarafından başlatılmıştır. HAVA, Afganistan'ın ekonomisi için birinci öneme sahip olmuştur. HAVA, Ajansı ABD Tennessee vadisine örnek alınarak yapılmıştır (Janathan,2005 :195-197). Bu proje ABD ithalat- ihracat bankası, Afganistan hükümeti tarafından 1950 ve 1960'larda 63,7 milyon dolar finans edilmiştir (Cynthia, 1983 :1-5). Afganistan hükümeti 1955'te Helmand projesinin üzerinde 70 milyon ABD doları harcamıştır (World Bank, 1987). Bundan on yıl sonra ciddi ekonomik reformları ve ekonomik ve sosyal kalkınma planlamaları hükümet tarafından 1954 yılda başlamıştır. Mohammad Davut Han Afganistan Başbakanı'n döneminde 1953-1963'lerde askeri ve

ekonomik destekleri hem Amerika hem de SSCB ile hızlı ekonomik gelişme ve büyüme olmadan Afganistan siyasi açısından ciddi bir şekilde parçalanmış hale geldiğini inanıyordu.

Pakistan 1950 yılında, Afganistan'ın ana transit güzergahı kapatarak yaklaşık üç ay boyunca petrol ürünleri ithalatını kesmiştir (Ramazani, 1958 :146-148). Afganistan ve Pakistan arasında 1955 yılında peştunistan sınır anlaşmazlığından dolayı Pakistan, Afganlara sınırı kapatrak ticari ve iktisadi ilişkiler iki ülke arasında beş ay sona ermişti (Collins, 2011 :19). Bu anlaşmazlık nedeniyle Afganistan ekonomisine felaket ve kaçınılmaz olumsuz etkilenmiş ve negatif sonuçlara getirmiştir. Afganistan'ın ihracatı özellikle kuru meyveler önemli derecede azaltılmıştır. Kalkınma ve tüketim malları için gerekli sermaye malların girişini kısıtlayarak ekonomiye zarar vermiştir. Afgan hükümeti tüm bunlara rağmen toprakların üzerinden transit hakkı almak için SSCB'ye dönmemiştir. Tersine Farsa körfez'inde, Chabahar limanına ülke genelinde yol hakkı için İran ile ciddi müzakerelere devam etmiştir. Ulaşım hayati sorunları herhangi hızlı ve etkili çözüm bulmak için İran yolların 3,600 kilometre geliştirmeye ve çalışmaya devam etmiştir. Ancak bu proje çok masraflı ve zaman alıcı olduğu için ve darboğaza karşı karşıya geldiği zaman SSCB'ye dönüp transit antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşma sebebiyle SSCB toprakları üzerinden, kendi ihracat malları gümrüksüz transit hakkı kazanmıştır. Bu antlaşma iki ülke arasında ticari hacmini artmıştır. Afganistan ihracatı SSCB'ye 1954-1955 yılında malların değeri yaklaşık Afganistan toplam ihracatın % 19'unu oluşturmuştur (Ahmad, 2007 :17).

SSCB ile imzalanan dört yıllık antlaşması 1950 yılında ticareti genişletilmiştir. Bu antlaşma kapsamında SSCB, Afgansitna'a malların arasında petrol ve pamuk bezli ürünleri ihracatı ederken Afganistan'dan yün, pamuk ürünleri ithal ediyordu. 1950 ve 1970 yıllar arası Afganistan, SSCB tarafından % 50 ve ABD tarafından % 30 dış yardım alıyordu (Ministry of Finance, 2010). 1960 yılın başında altyapıya yönelik birkaç projeleri başlamıştır. Bu projelerden birisi de 1964 salang tünel projesiydi. Salang tünelin kabil başkenti ve Afganistan kuzey arasında yolculuğu azaltılmıştır. Ülkede 1967'de bulunan asfalt yollar 1.200 mil vardı ve ekonomik büyümeyi sürdürebilmek için büyük rol oynamıştır. Böyle Afganistan ve SSCB ile ilişkileri zirveye çıkmıştır (Nijssen, 2010 :2).

Mohammad Davut Han 1953-1963 Başbakan olarak ve 1973-1978 ülkenin cumhurbaşkanı olarak idaresi altında ekonomiyi daha fazla kontrol edilmiştir. Davut Han'ın on yıl başbakanlık döneminde Afganistan'ın ekonomisinin yaşanmış olduğu en

dinamik dönemi olarak bilinmektedir (Joya, 2011:38). Burada ekonomiyi geliştirmek amacıyla iktisadi planlamalar geliştirilmiştir. İlk beş yıllık ekonomik ve sosyal planı 1956, yaklaşık 11,9 milyar Afgani, ikinci beş yıllık sosyal ve ekonomik gelişme planı da 31,35 milyar Afgani maliyet ile 1962 yılında çok etkili bir şekilde gerçekleşmiştir. Sonuç olarak birinci ve ikinci beş yıllık temel altyapı için ve ekonomik gelişme planları da öncelikler arasında yer almıştır. Bu kalkınma planlar sosyal ve diğer üretilen sektörlerle de uygulayacağı fırsatlar sağlamış. Üçüncü beş yıllık kalkınma planını 25 milyarlık Afgani fon miktar ile 1967-1971'e kadar devam etmiştir. Ama ülkede ekonomik ve malı durumun kötü olduğundan dolayı dördüncü ve beşinci ekonomik ve sosyal kalkınma planı uygulanmamıştır.

1970'lerde Afganistan'ın ekonomisi çeşitli dalgalanmalar ile karşılaşmış ve iktisadi performansı belirgin bir şekilde azaltmıştır (World Bank, 1978). Dış yardımların azaltığı zaman ve hükümetin bütçesi arttığı durumda bütçe açıkları karşı karşıya gelmiştir (Shaista & Barry, 2007 :127). Liberal Sosyalist ve Maoist gruplar tarafından hükümeti karşı eleştirileri, devlet Finans politikalarını artırmıştır. Kuraklık ve kurumsal başarısızlığın sebebiyle ülkede gıda kıtlığı ortaya çıkmıştır (Totakhil, 2011 :43). Kuraklık ve uzun seneler sürünce Afgani para birimi değer kaybetmeye başlamıştır. Bunun sonucunda ihracat azalıp ve gıda ithalatı artış göstermiştir. Şiddetli kuraklık, düşük tarımsal üretim sonucuna kıtlık ve özel yatırımları engel olup ekonomiye bunalıma neden olmuştur.

Davut Han zahir Şah döneminde başbakan olarak kansız bir darbe sonrasında 1973 yılında ülkenin krallık sistemine son vermiştir. Ülkenin ilk cumhurbaşkanı olarak, iktidara ulaşmış. İktidare geldikten sonra ekonomik düzenlemesi, sosyal refah reformu ve eğitim sisteminin genişletilmesi dahil olmak üzere yeni modernizasyon planları başlatılmıştır. Afganistan ekonomisi sürdürülebilir bir büyüme süreci 1972 ve 1978 döneminde yaşanmıştır. Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) sabit fiyatlarla yıllık ortalama % 4,5 oranında artmıştır. Önemli yapısal değişiklikler meydana gelmiş, tarım sektöründe istihdam azalıp sanayi ve hizmet sektörlerinde artış göstermiştir. Dünya Bankası'nın verilerine göre gayri safi yurt içi yatırım 1970-1977 yıllar sürecinde yaklaşık % 11 oranında artış göstermiştir. Öyle görünüyor ki kamu altyapı her alanda yatırımlar, iletişim, ulaşım özellikle yol sistemi, sağlık, eğitim, ve sulama 1956-1969 beş yıllık planlamaların serisi altında büyük etkiler göstermiştir (Nijssen, 2010 :2).

Buna ek olarak aynı dönemde dış ticarete de artışlar görülmüştür. 1970-1977 yıllar arasında ihracat önceki on yılda sadece tek haneli rakamlar ile artarken bu

dönemde iki haneli rakamlara ulaşmıştır. Ayrıca bu dönemde ihracat artış gösterdiğinden dolayı döviz rezervlerinde yıllık % 4 artışı gelmiştir. Afganistan ekonomisi 1973'lerde hızlı gelişmesine katkıda bulunan başka bir durum ise Mohammad Davut Han'ın ülkeyi SSCB yardımına bağlı olduğu yönünde eleştirilere dikkat alarak ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınma planlaması yapmış olmasıdır (World Bank, 1978 :29-30). Bunun sonucunda hükümet tarafından alınan önlemler ihracat sektöründe yüksek üretime neden olmuştur. 1970-1971 yıllar arasında kuraklık sebebiyle Afganistan ekonomisine büyük olumsuz katkılar bırakmış. İthalat artarken, ihracat azalmış . sonuçta Afgan para birimi değer kayıp etmiştir. Bir ABD doları 1 ABD = 91 Afgani olurdu bu durum 1973 yıllara kadar devam etmiştir. Ondan sonra tekrar değer kazanmaya başlayıp 1976'da bir dolar 42 Afganiye inmiştir. Dolayısıyla, bu değerlenme Afganistan'ın ihracatın fiyatlarını arttırmıştır. İhracat para birimin değerine bağlı olduğu için bazen azalır ve bazen artışlara neden olup istikrarsızlık ekonomi durumuna getirmiştir. O nedenle 1977 hükümet tarafından bir ABD doları Afgani parasına karşı 47,5 olarak sabitlenmiştir. Bu zamanında ithalat ikameci programlar geliştirilmiştir (World Bank, 1978). 1978'de Afgan nüfusunun yaklaşık % 80'i kırsal ekonomi ve tarıma bağımlı alanlarda çalışmakta ve toplam GSYİH'nin içinde % 60 pay almaktaydı. Ayrıca 1972-1976 yıllar arasında tarım ürünlerin geliştiği için ithalat GSYİH'nin % 15 pay alır ve ülkenin ticari alanlarda da artışa sebep olmuştur. Sanayi bölümünü teşvik etmek için bankalar kamulaştırılmış ve özel sektörler de devlet kontrolüne almıştır (World Bank, 1978).

Verilere göre Afganistan'ın kişi başına geliri Pakistan ve Hindistan'dan daha yüksek olduğunu görülmektedir. Bu dönemde ülkenin tüm gelişmelerin kabile odaklandığından Dünya Bankası bu gelişmeleri diğer bölgeler arasında dağılması için kurumlar fiziki ve beşeri altyapı yatırımların kabilden bölgelerde yapılması önermiştir. 1970'lerde ekonomik ve sosyal reformların gerçekleşmesi başarısız olduğu için dünya bankası ve diğer donör kurumlar yardımlarını son vermiştir. Ülkenin istikrarsızlık ortaya çıkmasından dolayı SSCB'ye bağımlılık artırmıştır.

1.3.2. SSCB İşgali (Geleneksel Ekonomik Altyapı Zararları) 1978-1989

Yukarıda belirlendiği gibi Afganistan ve Pakistan Durand sınır üzerinde olan anlaşmazlıklardan dolayı SSCB'ye siyasi ve maddi destek almaya ihtiyaç duyar (Gregorian, 1969 :7). 1978 yılında 27 Nisan Türkçesi, Nisan devrimi, Farsçası İnqelab-

e- sour, yada komünistlerin darbesi, Afganistan Halk Demokratik Partisi (PDPA) tarafından yapılan askeri darbe sonucunda Afganistan'ın ilk cumhurbaşkanının Davut Han hükümet'inin yıkılmasına neden olmuştur (Nijssen, 2010:3). Bu bir anlamda Afganistan'ın felaketin başlangıcı olarak kaynaklarda vurgulanmıştır.

Sour devrimi'nin hikayesi Bolşevik Devrimine kadar gider. Mohammad Veli Badakhşi başkanlığında olmak üzeri bazı Afgan liderleri Ekim 1919 yılında Moskovada katılmışken Afganistan'da da sosyalizm tohumları beraberinde getirmişlerdir. Moskova toplantısında ilk olarak katılanların arasında Abdul Ramazan Afgan toplumunda radikal fikirleri yayınlanmıştır. Ancak solcu siyaseti Afganistan'da kökleri ilk defa parlamento seçimlerinde 1949 yılında yer almaya başlamıştır (Ahmad, 2007 :7-8). PDPA siyasi, ekonomik ve askeri yardımları tümü SSCB'ye bağımlı olduğunu kaynakların arasında yer almaktadır. Örneğin Başbakan Sultan Ali keştmand sözleriyle “ darbe'den korumak için tamamen önemli ve hayati malzemeleri gıda, silah, techizat, petrol ve diğer maddi ihtiyaçları SSCB'den alıyoruz” (Bruce, 1986 :234). Afganistan bütün ekonomik projeleri ve SSCB, tarafından finans ediliyordu. Mücahitlerin komünist hükümeti karşı yardım ve Afganistan'a müdahalede bulunmuştur.

Afgansitan ekonomisi solcu darbe'den önce yıllık % 1 reel büyüme kayıt etmişken darbe'den sonra ekonomi durgunluğa girmiştir. Bu darbe'den en büyük zarar gören tarım sektörüdür. Tarımsal alanlarda yüzde % 10 azalmıştır. Afganistan kişi başına gelir 1979 yılında yaklaşık 278 dolara düşerken az gelişmiş ve düşük gelirli ülkelerin kategorisinde yer almıştır. Ayrıca yaşam beklentisi de sadece 40 yıldır. Okuryazarlık oranı % 10 civarındaydı. Toplumun % 75 tarım ile geçimini sağlıyordu (Bruce, 1986 :235).

Dünya Bankası, 1978 yılında Afgansitan'ın tarımsal ürünleri küçük ve düşük olduğundan dolayı bahçelik ve hayvancılık ekonomisine odaklanması gerektiğini tavsiye etmiştir (Nijssen, 2010:3). Afganistan'da yaşanan siyasi karışıklıklardan dolayı ekonomi maliyetini yükselip ve eğitilmiş olan personellerin çıkışını yol açmıştır. Afgansitan'a SSCB olduğu zaman ve sürecinde ülkenin toplam nüfusu 15,5 milyon, yaklaşık 4-5 milyonu İran ve Pakistan'a göç etmiştir. Bu sayı şaşırtıcı bir şekilde 15 Şubat 1989 yılında 6,2 milyona çıkmıştır. Ayrıca bu sayıda iki komşu ülke arasında neredeyse eşit olarak bölünmüştür. Kendi ülke içinde savaşımlardan dolayı bölgeler arasında iki milyon nüfus yer değiştirmiştir. SSCB, döneminde komşu ülkeler ve dünyaya beyin göçü (brain drain) göstermiştir. On yıl içerisinde SSCB'nin işgalinde 1.5 milyon kişi öldürülmüş ve yaklaşık 1 milyon kişi yaralı ve engeli olmuştur (Middle

East Insitute, 2009). Ülkede birçok işletmeler ve hükümetin faaliyetleri sağlık, eğitim durdurulmuştur. Ülkenin ekonomisi çok zarar görüp eğitilmiş personeli kayıp etmiştir (Bruce, 1986 : 239-240).

Ekonomi düşüşü SSCB'nın müdahalesinden önce aslında sinyal vermeye başlamıştır. Taraki ve Amin döneminde siyasi aksamalar ekonomi durumu her zamandan fazla olumsuz etkilemiştir. Örneğin, GSYİH toplam % 7,3 düşüş göstermiştir. İlk yıllarında SSCB işgalin sürecinde gayri safi yurt içi hasıla % 2,6 düşmüştür. Birkaç yıl sonra bu düşüş artmış ve 1980 yılında Afganistan GSYİH'si 1971 düzeyine düşmüştür. Yıllık üretim seviyesi verilere göre 1940'ların üretim seviyesine geri dönmüş (Bruce, 1986 :242-243).

3,3 milyon hektar arazi 1975 yılında tarım altındayken bu rakam 1982'de 1,5 milyon hektar tarım araziye gerilemiştir. Kabil üniversitesinden bir Profesör Azam Gül öğretim üyesi sekiz Afgan üniversite mezunu ekibiyle beraber tarımsal bir araştırma yapmış ve araştırmaya göre 1983 yılındaki tarımsal üretim 1970 yılındaki % 20 -25 civarında olduğunu göstermiştir. O dönemlerde gittikçe düşüş ve azalmaya göstermektedir. 1978 yılında ortalama çiftlik arazisinin %46'si tarım altındayken bu sayı 1982'de sadece % 16'sı tarım için kullanılmaktaydı. 1983 sonunda Afgansitan tarım sektörü SSCB'ye karşı yapılan isyanın kurban olmuştur. SSCB işgalin öncesi Afganistan üretim ve gıda alanında yeterli niteliğe sahipti. Ama ondan sonra üretim düşüş meydana geldiği zaman gıda ithalatı ihtiyaç duymaya başlamıştır (Bruce, 1986 :245).

Nüfusun bir kısmı yurt dışına göç etmesinden dolayı sanayi sektörü, üretim fabrikalar ve bazı tekstil fabrikalar kapanmıştır (Nijssen, 2010 :3). Afganistan madenlerine SSCB'nin ilgisi daha belirgin şekilde işgalini artmıştır. Afganistan'ın doğal gazı tek ve önemli ekonomik kaynağıdır. Afganistan rezervleri 1977'lerde 500 milyon metreküp olarak tahmin etmiştir. Afgan ve yabancılar jeologlar Afganistan'ı doğalgaz başta olmak üzere zengin mineralere sahip olduğunu bilinmektedir. SSCB Afganistan doğal gaz için bir market olduğunu biliniyordu. Ama Afganistan Demokratik Halk Partisinden öncesi siyasi ve güvenlik sebeplerden dolayı SSCB'ye uygun bir market olarka görmediği için etkili bir şekilde madenleri ihraç edilememiştir (Bruce, 1986 :256-258).

Babrak Karmal'ın döneminde ticaret sektöründe bazı ıslahat yapılmıştır. Ancak Nejibullah, Afganistan cumhurbaşkanı olduktan sonra daha iyi reformlar yapılmış ve SSCB yeni ticari sayfalarını açılmıştır. 1985'te Rusyaya Gorbaçov cumhurbaşkanı

olduğu zaman, ülkenin Afganistan'a yönelik politikalarını da değiştirmiştir. Sonunda Karmal, SSCB tarafından cumhurbaşkanlığından alınmış ve onun yerine Necibullah 1986-1992 yılına kadar cumhurbaşkanı olmuştur. Afganistan Necibullah SSCB'nın son desteklediği cumhurbaşkanıdır. Necibullah Karmal'ın politikalarını devam ettirmiştir. Afganistan ekonomik ilişkilerini SSCB ile her zamandan fazla artmış ve beş yıllık ekonomik ve sosyal kalkınma planları düzeltilmiş ama mealasaf hiç birisini gerçekleştirilememiş. Necibullah döneminde de Afganistan ekonomik yıllık büyüme oranı eskideki gibi % 2 büyüme devam etmiştir.

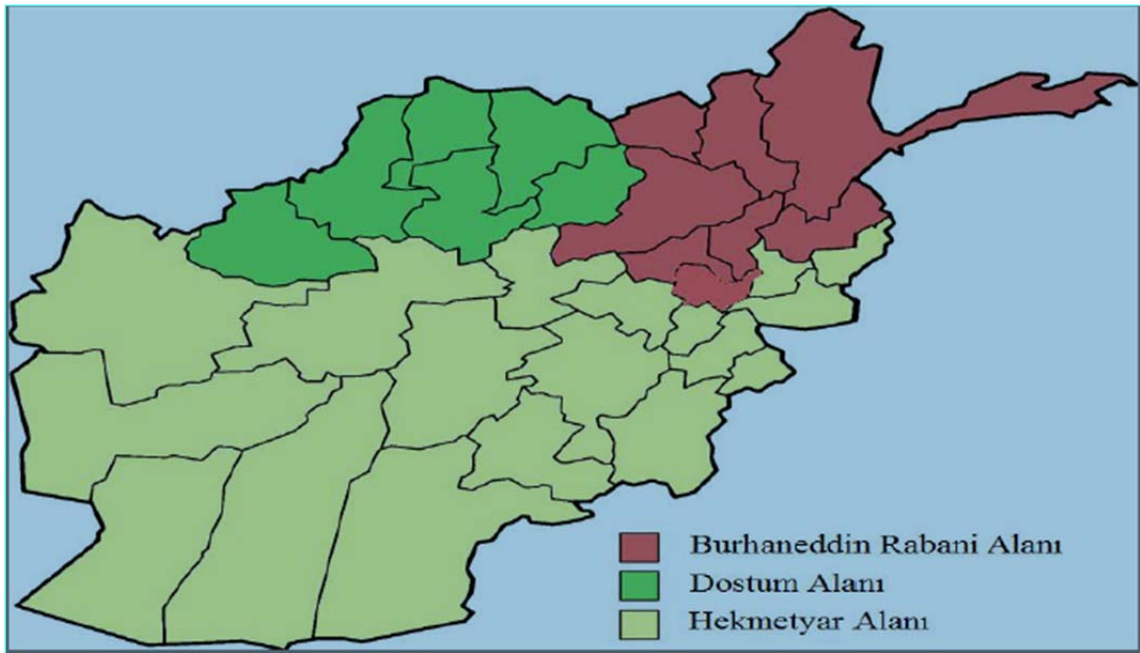
Nisan darbesinden ve savaşın genişlemesinden sonra yeni dünya süper güçlerin arasında Afganistan savaş alanına dönmüştür. Askeri ve askeri olmayan yardımlar ihtilafta bulunduran yardımların akışını hızlandırmıştır. SSCB'nın rakiplere karşı ABD başta olmak üzeri mücahitlere desteklemeye büyük katkılarda bulundular. Başka bir deyişle Afganistan Marksist rejimi, Afganları bir araya getirmemesi ve SSCB'nın kurduğu devletleri başarısız olmasını en önemli nedenidir. Burada Pakistan, İran, Çin, Arabistan ve ABD arasındaki gayri resmi birleşimi, SSCB'ye karşı ve çekilmesini büyük rol oynamıştır. Geneva Şubat 1988'da sona ermiştir (David G. Fivecoat, 2012 :42).

1.3.3. İç Savaşın Başlangıcı (Uyuşturucu ve Savaş Ekonominin Yükselişi) 1989-2001

Afganistan SSCB'nın çekilmesinden sonra 15 Şubat 1989 yılında savaşın bitmesini beklernirken tam tersine iç savaş başlamıştır. Mücahitler SSCB'nın karşı yaptığı savaşı adın altında (kutsal savaşı), Necibullah hükümeti de kommünist olduğu için cihadı sürdürmüşlerdir. SSCB tarafından mücahitlere karşı Necibullah hükümeti 3 yıl boyunca desteklemeye devam etmiştir. 1992 yılın Mart ayında desteğini sona erdiğinde, Necibullah savaşı sürdüremeyeceğini anlamış ve kabilde bulunan birleşik milletlerin ofisine sığınmıştır. Aynı zamanda bu soğuk savaşın sonu olarak ta kabul edilir.

Necibullah ardından Burhaneddin Rabbani iktidara gelmiş ve hükümetin yönetimi elde etmiş. Rabbani, Necibullah'ı tutuklamak için herhangi bir girişimde bulunmamışa rağmen yurt dışına çıkışına izin vermemiştir. 27 Eylül 1996'da kabile giren Taliban askerleri tarafından Necibullah sığınmış olduğu Birleşmiş Milletler binasından zorla çıkarılıp işkence edildikten sonra yaralı halde Şahpur kardeşiyle

beraber bir elektrik direğine asılarak öldürülmüştür (Collins, 2011 :36). Mücahitler 1992 yılında kobile kontrol altında alırken ülke'nin ismini Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nden Afganistan İslam devleti çevirmiş. Mücahitler arasında anlaşmazlık ortaya gelmiş ve küçük gruplara ayırmışlardır. Jamiat-i-Islami partisi'nin lideri olan Burhaneddin Rabbani ve Hezbi-i-Islami lideri Hikmetyar mücahitler şeklinde gruplara ayrılmışlardır. İç savaşın döneminde mücahilerin farklı hakimiyet alanları resim 2'de gösterilmiştir.

Resim 2. İç Savaş Döneminde Farklı Mücahitlerin Hakimiyet alanları

Kaynak: [http://en.wikipedia.org/wiki/file:1996 afgan](http://en.wikipedia.org/wiki/file:1996_afgan), (2014).

Hezb-i-Islami Burhaneddin hükümeti mühalefete bundu ve askeri baskıya artırmış diğer yandan dış yardımlar da azalmaya başladığında Rabbani siyasi ve iktisadi gücünü artırmak için ekonomik stratejiler izlemiştir. Bu ekonomik politikalar devletin harcamaları artırmıştır. Dolayısıyla devlet gelirini kaybetiğinde savaşa finanse etmek için para arzını hızlı bir şekilde artırmışlardır. Çünkü hükümetin harcamaların tek ve en önemli kaynağı olarak kalmıştır (Da Afganistan Bank, 2005-2006). Afganistan kuzey tarafında eski komünist etnik Özbek savaş ağası (warlord) Abdul Reşit Dostum, siyasi anlaşmazlıktan dolayı 1994 yılında Rabbani hükümetinden ayrıldıktan sonra kendi para notlarını basmaya başlamıştır. Philippe Le Billon, coğrafyacı, yazar ve British Columbia Üniversitesinde Doçent, savaş ağası dönemi şöyle beyan etmiştir “Savaş ağası terimde savaşı finanse etmek için belli bir bölgeyi merkezi yüksek otoriteye özen göstermeyerek

kontrol eden kişidir” savaş ağası uyuşturucu, kaçakçılık ve yasal olmayan ticaretini kontrol eder ve merkezi hükümeti az ihtiyaç duyar (Philippe, 2001 :575).

Afganistan’da sekiz yıl boyunca yani Necibullah hükümetinden sonra 1994 ile 2002’ye kadar iki para birimi yani Burhaneddin parası hükümetin resmi parası ve Dostum parası resmi olmayan para birimi piyasalarda kullanılmıştır. Burhaneddin parası ülkenin genelinde geçerliken Dostum para birimi beli bölgede kuzey bölgesinde ağırlıklı olarak kullanılmıştır

(http://www.jadidonline.com/story/23022007/fq/afgan_currency).

Burhaneddin

döneminde para çok değer kaybetmiştir ve onun nedeni de paranın piyasaya çok arz olduğundan dolayı örneğin olarak (10, 20, 50, 100, 500) yerinde ilk kez ülkenin tarihinde düşük olan geçerli para birimi 1,000 Afgani piyasaya kullanılmıştır. Burhaneddin hükümeti iktidara kalabilmek için para basmaya mecbur kalmıştır. Dolayısıyla ilk olarak 5 bin ve 10 binlik banknotlar piyasaya çıkarılmıştır. Ayrıca Dostum ve Rabbani parası ikisinde Rusya’ya muhtemelen aynı yerde basıyordu. Ama binlinmeyen sebeplerden dolayı bu iki para birimi birbirinden hem görünüşte ve hem de değer olarak farklıydı. Rabbani para birimi rengi yeşil ve Dostum para birimi rengi beyaz olarak meşhur olmuştur. Yani Rabbani 1,000 parası 2,000 Dostum parasının değeri eşit olmuştur (http://www.jadidonline .com/story/23022007/fq/afgan_currency).

Burhaneddin Rabbani döneminde para değerini gittikçe kaybetmiş ve gıda fiyatları yükselmeye başlamıştır. Gayri yasal malların kaçakçılık ve uyuşturucu ekonomisinin yükselişini teşvik etmiştir. Mineraller ülkeden gayri yasal yoldan çıkarılmıştır. Milli kahraman Ahmad Şah Masut Tacik kökenli olan , Burhaneddin hükümetin savunma bakanı olarak zümrüt ve lacvert panjshir vadesinden kaçak bir şekilde çıkarmaya başlamıştır (Rubin, 2000, 91-94). SSCB’nin çekilmesiyle beraber doğalgaz’dan gelir azalmış ve Rabbani hükümetin daha darboğaz ekonomiye karşı karşıya gelince, gelir kaynağı bulmak için her türlü faaliyetleri çalışmıştır. Savaş ekonomisi SSCB’nin döneminde devam ederken aynı zamanda genişletilmiştir. Philippe Le Billon savaş ekonomisini şöyle tanımlamıştır. Savaş ekonomisi “savaşı sürdürmek için kaynakları tahsis etme mobilize etme ve bir üretim sistemidir” (Jonathan, 2004:157). Savaş ekonomisi da hiçbir ekonomik otoriteye bağlı olmayan bir şekilde bütün faaliyetlerini kapsamaktadır. Afganistan, büyük şehirleri komşu ülkelerle ekonomisi bütünleşmiş hale gelmiştir (Nijssen, 2010: 4-5).

Mücahitler (Jamiyet Islami ve Hezbi-i-Islami) arasında anlaşmazlık ve çatışmalar devam ettiği zaman Amerika ve Arabistan mali yardım ve İSİ (İnter-Service

İntelligence) manevi yardımıyla Afganistan'ın güney tarafında Taliban Mola Muhammed Ömer liderliğinde kandahar şehirde bir medrese'nin öğrenciler tarafından Taliban hareketi oluşturulmuştur. Taliban Burhaneddin Rabbani hükümetini devirerek 1996'da iktidara gelmişlerdir. İktidara gelince ülkenin ismini Eylül 1996 ve Aralık 2001 tarihine kadar Afganistan İslam Emirliği olarak koydular. Taliban'ın döneminde okullar kapattı, onun yerine medreseler kurmaya başladılar (Peter Jonathan et al. 2008:17-20). Kızların okul gitmesini yasaklamış, sadece Pakistan, Birleşik Arap Emirliği ve Arabistan Taliban hükümetini resmi olarak tanıdı. Diğer büyük ülkeler gayri resmi olarak tanımlamıştır (Antonio, 2008:31).

Pakistan desteklenen Taliban ve İran, Tacikistan, Rusya ve Özbekistan desteklenen Burhaneddin Rabbani, liderliğinde Kuzey Birleşik Cephesi (KBC) devam ederken merkezi hükümetin zayıf olduğundan ülkenin farklı bölgeler ve farklı gruplar tarafından kontrol ediliyordu. Bu savaşçılar farklı yabancı ülkeler tarafından desteklediği için ülkenin orta ve güney asya ve orta doğu arasında önemli ekonomik ve bölgesel bağları olduğunda silah, araba ve uyuşturucu dolaşımı sağlamış.

1.3.3.1. Ekonominin Beslenmesi: Uyuşturucu Üretimi

Komutanlar ve savaşan grupları tarafından gelir toplama yirtıcı haydutluk, yol kapatma, varlık sıyırma, devlet arazisi gasp etme yoluyla gelir elde ediyordu. Bu paralar tüccarlar ve komutanlar tarafından biriktirmiş olan karları uyuşturucu kaçakçılığı yurt içi ve yurt dışı yatırımlar yapılmıştır. 1970 kadar Afganistan'da üretilen uyuşturucu ve afyon genelde İran'a ihraç ediliyordu. 1900'lerin sonunda dış olaylardan dolayı SSCB, İran şahin sistemi yıkılması ve Pakistan'da uyuşturucu üretimi yasaklandığı için afyon ve haşış üretilmesi Afganistan'da çok artmıştır. SSCB 1979 yılında birliklerinin Afganistan'ı işgalinin sonrasında illerin kontrolünü kaybetmeye başladığında, komutanlar silah satın alabilmek için ve uyuşturucu ve haşhaş üretimini tek yolu olarak buluyorlar. Aynı zamanda Türkiye tarafından 1974 yılında sert bir anti-uyuşturucu kampanyaları meydana gelince, afyon üretiminin coğrafi Altın Üçgen'den Altın Hilal bölgesine kaymasını sebep olmuştur (Masjidi, 2012: 21-23).

Bu ülkelerin afyon üretim düzeylerini azaltarak Afgan uyuşturucu kaçakçılar dünya pazarına afyon üretimini artmayı izin vermiştir. Afganistan 1991 yılından beri afyon üretiminde yasadışı olarak ana ülkelerden biri olmuştur. Afyon ve haşhaş üretiminde günümüzde büyük ölçüde Güneydoğu Asya (Altın Üçgen), Myanmar-Laos-

Tayland, Güneybatı (Altın Hilal) Afganistan- İran-Pakistan ülkelerde yapılmaktadır (Akkurt, 2005:177). Afganistan dünya uyuşturucu üretim merkezinde Altın Hilal bölgesinde yer almaktadır. 1991 yılında soğuk savaşın sonu SSCB'nın dağılmasıyla beraber, yasadışı uyuşturucu ticareti Asya çatışmaları finans etmeye devam ediyor. Dünyada en fazla eroin üretimi altın üçgen'den gelirken 21. Yüzyılda altın hilal bölgesine kaymıştır. açmıştır (Pierre, 2006: 22-23). Afgan uyuşturucu ekonomisi 1979 SSCB istila ve işgal ile başlayan ve iç savaşın sonucudur. Mücahitlerin SSCB'ye karşı ülkenin güneyinde haşhaş yer alan şehirler, Helmand, Kandahar, Nangarhar gibi merkezi hükümetin kontrolüne yetiştiriliyordu. 1979 ve 1994 yılları arasında haşhaşın üretimi %5 artış göstermiştir. 1999'larda 5 bin ton haşhaş 92 hektar araziye üretiliyordu. Ülkede toplam nüfusun % 85'i tarıma çalışan bölgelerinden göç etmiştir, çünkü onların bölgelerini bombalanmıştı. Bunun yanında hayvancılık ve tarımda büyük ölçüde bir düşüş yaşanmıştır. Tam tersine afyon üretimin 1996 ve 1999 yılları arasında iki katına gelişmeye devam etmiştir (Dee Pak, 2008: 2-4).

Afganistan'nın gelirini sağladığı yasal yoluyla doğalgaz ve diğer kaynaklardan 1990'lar bir düşüş yaşanırken, Talibanın kontrolüne olduğu kaynaklar doğal gaz, ana yollar, hava alanları ve bütün ticari kapıları gelirini artırmak amacıyla yasadışı para elde etmişlerdir. Taliban bir yandan Afganistan'a ithal edildiği mallardan % 6 vergi yükleyerek 1997 yılında 2,1 milyar dolar sadece ticaret'ten gelir elde etmiştir. Ayrıca da uyuşturucu üretilenlerden ve normal dikilmekte olan tarlalardan % 10 vergi (uşur ve zekat) ismin altında alıyorlardı (UNODC, 2003). 1998 yılında afyon üretimi % 9 artış göstermiş. Kenevir üretimi 2000'lerde yasaklanmış çünkü Afganlar ve müsülmanlar tarafından tüketiliyordu. Ancak haşhaş üretimini izin verdiler çünkü Afganlar ve müsülmanlar tarafından değil, batıdaki ülkelerden tarafından tüketiliyor. Taliban afyon üretimi yaskladığı zaman, çiftçiler üretim yapmak için alternatif göstermediler, başka yandan ülkede kuraklık olduğu için diğer ürünlerde verimli değildi. Taliban'ın başka gelir kaynağı, Afgansitan, Türkmenistan ve Pakistan doğalgaz güzergahı korumak için ABD tarafından yapılan ödemelerdir. Taliban 75 milyon ABD doları 1997 yılında Afganistan Pakistana geçiş için vergi sağlamıştır (Rubin,1997:200).

Tablo 1 ve Grafik 1'den gösterdiği gibi toplam afyon üretimi 2000 yılında % 28 düşüş göstermiştir. Bu düşüş taliban yasaklarının sonucuydu. Dünyada yasadışı afyon üretiminde afganistanın % 70 pay'ı sahipmiş. Ama bu rakamlar Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Kontrol Programı (UNDCP) raporuna göre 2001 yılında afyon üretiminde % 94 düşüş gösterdi (UNDCP, 2003).

Tablo 1.

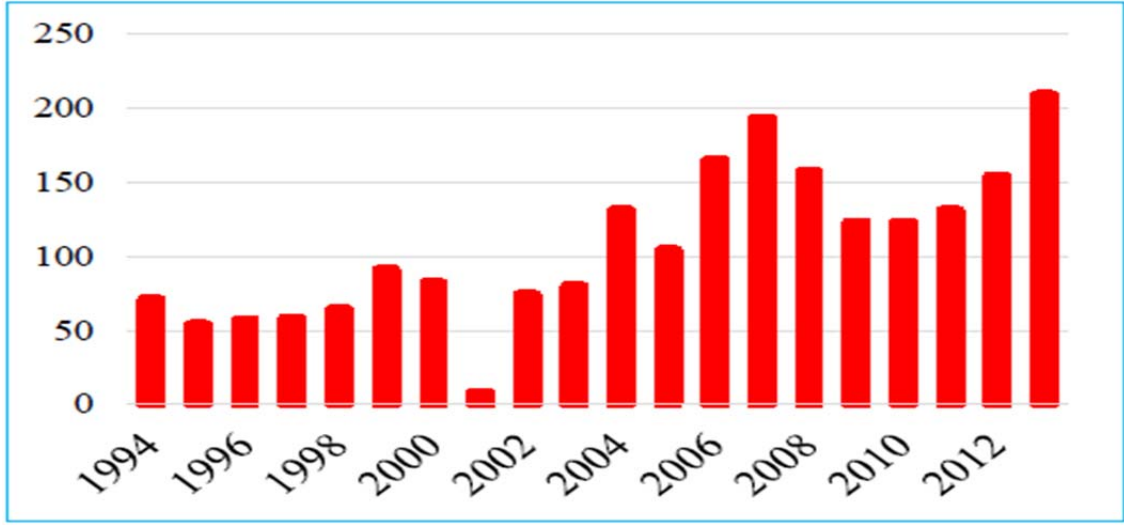
Afganistan'da Afyon Üretimi, 1994-2013

Afyon Üretimi (bin hektar)	
Yıl	
1994	71,000
1995	54,000
1996	57,000
1997	58,000
1998	64,000
1999	91,000
2000	82,000
2001	8,000
2002	74,000
2003	80,000
2004	131,000
2005	104,000
2006	165,000
2007	193,000
2008	157,000
2009	123,000
2010	123,000
2011	131,000
2012	154,000
2013	209,000

Kaynak: UNODCP, (2013)

Savaş ekonominin sonucunda ülkenin genel ekonomik ve sosyal alanlarda da yavaşlama yaşanmıştır. Bu bağlamda farklı kurumlar tarafından farklı veriler yayınlanmıştır. Kişi başına gelir bu verilere göre, 1984 yılında 222 dolar iken 1991 yılında 164 dolara kadar düşmüştür. Genel GSYİH'de bu dönem boyunca % 60 düşüş göstermiştir. Dış ticaret üzerinde afyon üretim negatif bir şekilde etkiler bırakmıştır. Dış ticaret hacmi % 94 azalmıştır. Verilere göre afyon üretimin yasakladığından sonra 2000 yıllarda ülkede buğday üretimi artış göstermiştir. 1996-2001 taliban döneminde ülkede

bütün alanlarda özellikle altyapı ve ticaret sektöründe şaşırtıcı bir şekilde gerileme yaşanmıştır (UNODC, 2003).

Resim 3. Afganistan’da Afyon Üretimi, 1994-2013(Hektar)

Kaynak: UNODC, (2013)

1.3.4. Yapılandırma, Geçiş ve İlerlemeler, 2001-2013

2001 yılın 9 ve 11 Eylül ayında Ahmad Şah Masoud bir suikastın ardından Dünya Ticaret Merkezi, Amerika’nın New York şehrinde terör saldırısı neticesinde ABD teröre karşı mücadele bahanesiyle Taliban’ı devirerek Afganistan’a müdahale etmiştir (Akkurt, 2005:287). Aralık 2001 yılının bonn anlaşmasının sonucunda Afganistan’da geçici otorite kurulmayı anayasa oluşturulması ekonomik siyasal, ulusal bir ordunun kurulması ve sosyal alanlarda yeniden yapılması planlamıştır. Afganistan Geleneksel Meclisi (Loya jirga) toplana kadar geçici bir hükümet oluşturmaya karar verilmiştir. Hamid Karzai ülkenin geçici cumhurbaşkanı olarak 22 Aralık 2001’den 2004 yılına kadar görev yapmıştır. Bu dönemde iktisadi ve siyasi istikrar sağlanması için önemli adımlar atılmıştır. Hamid Karzai ülkenin ilk demokratik cumhurbaşkanı olarak 2005 yılında seçilmiş ve 2013 yılına kadar devam etmiştir (Akkurt, 2005:285).

Afganistan ekonomik sistemi, 1950-2002 yılına kadar merkezi planlı ekonomik sistemi olarak dizayn edilmiştir (Joya,2011:38). Bu sistemin çerçevesinde Afganistan üretim faktörlerinin bütün ve ya büyük kısmının hükümet tarafından kontrol edilmiştir. Bu dönemde siyasi reformların yanı sıra yapısal iktisadi reformlar da yapılmıştır. Afganistan ekonomik sistemi 2003’te anayasanın 10. Maddesine göre, serbest piyasa ekonomik sistemi olarak belirlenmiştir. Bu madde’nin altında “hükümet özel sermaye

yatırımları ve işletmeleri serbest piyasa ekonomisine dayalı ve kanuna uygun olarak teşvik ve korunmasını sağlar” (Afganistan constitution, 2003). Serbest ekonomik sistemi tarih boyunca Afganistan’da ilk kez hükümetin müdahalesi olmadan uygulanmaya başlamıştır.

Afganistan’da 30 yıl savaş ve beş yıl kuraklıktan sonra güvenlik ve istikrarı yakaladığında kalkınma şansı bulduğu zaman savaş ekonomisinden barış ekonomiye geçiş yapmıştır. Ekonomik diğer alanlarda da bazı reformlar gelmiş, onlardan birisi para biriminin reformuna uğramasıdır. Afganistan ekonomisi, 1990 yıllardan bugüne kadar savaşlardan dolayı ve Afgan para birimi değerini kayettiğinden dolayı enflasyon yaşamıştır. Örneğin; bir ABD doları = 73 AFG’ye yükselmişti. Neredeyse Afgan para biriminin iki kat değerini kaybetmişti. Bu nedenle 7 Ekim 2002 ve 2 Ocak 2003 tarihlerin arasında para yeni Afgani olarak değişmiştir. Burhaneddin Rabbani cumhurbaşkanlık döneminde eski Afgani 1,000 = 1 yeni AFG ve Abdul Reşit Dostum parası 2,000 = 1 yeni AFG ile belirlenmiştir. 2002 yılında yeni Afgani parayı değerlendirdikten sonra dövüz kuru 1 ABD doları = 43 AFG şeklinde değerlendirilmiş ve enflasyona karşı önlem alınmıştır (Da Afganistan Bank, 2005).

Afganistan 12 yıl boyunca bankacılık sisteminde çok gelişmeler yaşanmıştır. İç savaşından dolayı bankacılık sisteminde büyük zarar görmüş ve Taliban rejimi yıkılmasından sonra Afganistan yeni para ve bankacılık yasası onaylamasından sonra hem kamu bankaların ve hem de özel bankaların gelişmesi için altyapı hazırlamıştır. 2001 yılında Afganistan’ın Afganistan Merkez Bankası, Afgan Milli Bankası ve Paştaney Ticari Bankası olmak üzere 3 banka varken on iki yıl boyunca yeni on dört özel bankalar kurulmuştur. beş yabancı banka de dahil olmak üzere toplam 17 banka faaliyeti devam ediyordular. Afganistan Merkez Bankası, 2003 yılında anayasanın 12. Maddesine göre kendi özerkliğini alıp ülkenin mali politikalarını kontrol etmektedir. Afganistan Merkez Bankası ve yeni Afgan parasını canlandırmak için yerel ve bir kaç uluslararası bankaları ülkede faaliyete geçmesini yol aşmış ve ülkenin güvenliği sağlanan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) subayları ve Afgan Milli Kuvvetleri (ANSF) ile ekonominin ve sosyal yapıyı geliştirmiş. Ayrıca vasıflı iş gücü iç savaş zamanda ülkeye terk eden kişiler de ülkesine dönerek ve sermayesini yatırıma yönlendirmiştir. Afganistan hem ticari açısından ve hem siyasi bakımından dünya ile uyum içine girmiş ülkeye modern teknoloji akışını hızlanmıştır.

Bankacılık dışında, iletişim, sektör ve diğer alanlarda da çok hızlı bir şekilde ilerlemiş. Ülkemizde 2001 yılında sadece bir kamu dijital telefon hattı vardı. Bu

bağlamda aynı şekilde on iki yıl boyunca beş telefon hattı ve beş internet hizmeti ülkede faaliyete geçmiştir. Bu sektörde yaklaşık 2 milyar dolar uluslararası fon yatırıma dönüşmüştür. Günümüzde neredeyse % 88,5 çekim bölgesi var ve Afganların kontrolün altındadır. Bu rakam gittikçe artmakta, 2010-2011 yılında toplam satılan özel şirketlerin hat sayısı 16 milyon ve bu rakam 2012 iki yıl sürecinde 18,6 milyona yetişmiştir. Yani iki yıl iki milyon insan telefon kullanmaya başlamıştır (SCO, 2011-2012). Afganistan bu dönemde ticari politikaları geliştirilmiştir ve politikaları uygulamak için çeşitli ülke dışı ve yerel ticaret örgütlerine katılmıştır. Örnek olarak, Orta Asya Bölgesel Ekonomik Konseyi(CAREC), Güney Asya Bölgesel İşbirliği Derneği (SAARC), Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO), Güney Asya Serbest Ticaret Bölgesi (SAFTA), Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO), Afganistan, Pakistan Transit ve Ticaret Antlaşması (APTTA), bunların öne çıkanlarıdır. Bu ekonomik işbirliğine katılarak Afganistan daha düşük tarifelerinden yararlanmıştır. Afganistan 2004 yılında Dünya Gümrük Örgütü (DGÖ), üyesi olup ve uluslararası standartları uyum sağlamıştır. DTÖ'ye katıldıktan sonra ihracat için en tercih edilen ülkeler(MFN), bazen DTÖ üyesi pazarlara erişim sağlamıştır. Bu gelişmelere rağmen Afganistan ihtiyaçlarını sağlamak için yabancı ülkelere ihtiyaç duymaktadır. Bunun nedenleri başta geleni hükümetin yerel yeni endüstrileri yabancı endüstrilere karşı korunmamasıdır (S CO, 2012).

Savaş yıllarda ve yoksulluk nedeniyle Afganistan'ın altyapısı ve onarımı ihmal edilmiştir .zayıf yönetim ile altyapı ve projeler yarıda bırakılma ve ya da düşük kalite ile onarmıştır. Hata bazı imzalanan projeler antlaşmasından sonra kaçmış ve yada ortadan kaybolmuş. Altyapı eksikliğinden dolayı Afganistan ekonomisi üzerine olumsuz etkisi olmuştur. Hükümet'in Afganistan altyapı Programı (AIP), mali kısıtlamalar sebebiyle on iki yıl boyunca altyapı üzerinede çalışmalar yapamamıştır. Günümüzde bir kaç çalışmalar ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID), tarafından çoğunlukla enerji, yollar, sulama ve inşaat gibi alanlarda devam etmektedir. Afganistan 2002 yılından bugüne kadar dış yardımları en büyük alıcılardan biridir ve bu yardımlar GSYİH'nin önemli kısmını oluşturmaktadır. 2001-2013 yılların arasında farklı donör konferanslar üzerinden Afganistan'a yardım vermiştir. Bu donör konferanslar Bonn 2001, Tokyo 2002, Berlin 2004, Londra 2006, Roma 2007, Paris 2008, Hague Holanda 2009, Londra 2010, Kabil 2010, Lizbon 2010, İstanbul 2011, Asya kalbi Bakanlar konferansı 2012, Şikago 2012, Tokyo 2012 yapılan konferanslardır. Afganistan'a farklı alanlarda yardım etmişlerdir.

Yukarıda yapılan konferanslarda toplam 119 milyar dış yardım verilmesi Afganistan'a taahhüt edilmiştir ve bu yardımlar 2011 yılına kadar 70 milyar resmen Afganistan hükümetine ödenmiş ve Afganistan ekonomisine inşaat sektöründe, eğitim ve diğer farklı alanlarda ülkenin gelişmesi için çok büyük rol oynamıştır. Tarihte ilk kez 8 bin kilometre karayolları dış yardımıyla asfalt inşa edilmiştir (Ministry of Finance, 2010).

Bu dönemde çoğu ülkeleriyle ticari ve siyasi ilişkilerini geliştirilmiştir. Afganistan tarihinde basın özgürlüğü, ifade özgürlüğü, siyasi partiler özgürlüğü, kadınlar siyasi ve sosyo-ekonomik alanlarda bulundurması elde edilmiştir. On iki yıl boyunca niteliksel ve niceliksel değişikliklerin sağlanmasına rağmen 30 yılda savaşın yaralarını sona varabilmiş midir? Muazam gelişmelere rağmen hala Afganistan'ın eli alması gereken büyük sorunlara karşı karşıya söyleyebiliriz. Yönetim yolsuzluk ile mücadele, Afyon ekimiyle mücadele, insan hakları gibi alanlarda çalışmalarını devam etmesi gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN SOSYAL YAPISI

2.1. Nüfus Yapısı

2.1.1. Nüfus Büyüklüğü

Nüfus, genel olarak bir bölge ve ya bir ülkede yaşayan kişilerin toplam sayısıdır. 1979 yılında tek ve resmi olarak Afganistan'da nüfus sayımı yapılmaya çalışılmıştır. Ama bazı bölgeler güvenli olmadığı için tam olarak sayması gerçekleştirilememiş sadece % 67'si sayılabilmiş ve diğerleri tahmin edilmiştir. 30 yıla süren SSCB ve iç savaşlardan dolayı 2003 yılına kadar hiç bir kayıt tutulmamıştır (CSO, 2008-2009). Afganistan 2004 yılında yeni bir demokratik devlet kurduktan sonra, milletvekillerin şehirlere göre bölünmesi, bazı iktisadi ve siyasi planlar başlatılması için nüfus sayımına ihtiyaç duymuştur. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA), desteğiyle 2002-2005 yıllar arası Afgansitan Merkezi İstatistik Kurumu (CSO), nüfus sayımı başlamış, ama tekrar bazı bölgeler güvensizlikten dolayı başarıyla tamamlanamamıştır (UNFPA & CSO, 2003). Altyapı açısından nüfus sayımı bir ülkede iktisadi, siyasi, kültürel ve bilimsel alanlarda çalışmalar çok önemlidir. Eğer bu konuda istatistikler doğru ve gerçekçi değilse o ülkede refah artırması başta olmak üzere bilimsel araştırmalar anlamlı olmaz.

Yirmi birinci yüzyılda, nüfusu belli olmayan pek az ülkeler dünyada mevcuttur. Bu bağlamda bir takım sorular akla gelmektedir. Afganistan bunlardan birisi'dir. Şuan da resmi nüfus sayımı Afganistan'da siyasi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Dünya'da 2013 yılından itibaren 7 milyar nüfusun % 60'ı, 4,3 milyar kişisi Asya kıtasında yaşamaktadır. Asya kıtası dünya'da en kalabalık ve en büyük kıtadır. Dünya nüfusun 1,7 milyarı güney Asya'da yaşamaktadır. Hindistan 1,257 milyar, Pakistan 183,9 milyon, Bangladeş 154,5 milyon, Afganistan 27 milyon nüfusuyla Güney Asya'da dördüncü kalabalık ülkesi olarak yer almaktadır (United Nation, 2013).

Yukarıdaki rakamlar denildiği gibi 2013 yılına kadardır. Bu sayılar günümüzde dünya nüfusu 7,7 milyar nüfusu yaklaşmıştır. Dolayısıyla ülkelerin nüfusu artmaktadır. Aşağıdaki tablo 2'de Afganistan toplam nüfusu 1979 yılında yapılan nüfusu sayımı göre 15,5 milyon olarak tespit edilmiştir. On bir yıl sürecinde nüfusun artışı 2 milyon civarında ve toplamı 17,5 milyona ulaşmıştır, SCB işgalin ve iç savaşlardan dolayı

milyonlarca insan ölmüş ve milyonlarca insan komşu ülkeler İran ve Pakistan'a göç etmişlerdir.

Tablo 2.

Afganistan Nüfus Büyüklüğü (Milyon)

Yıl	Nüfus
1979	1,500.000
1990	17,500.000
2000	21,400.000
2003	22,000.000
2008	25,000.000
2009	25,500.000
2010	25,900.000
2011	26,500.000
2012	27,000.000
2013	27,700.000

Kaynak: Afganistan istatistik kurumu(CSO) verilerden (2013)

2000 yılında 21,4 milyon olan nüfus, Taliban hükümetin yıkılmasından sonra yurt dışına göç etmiş olan vatandaşlar'ın dönmesi ile ülkenin nüfusu tekrar artmaya başlamıştır. 2008 ve 2013 yılına kadar her sene ülkenin nüfusu artış göstermiş ve artışı hızı her yıldan yüksek olarak % 3,27 değerlendirilmiştir. Dünya ülkelerin arasında 46. Kalabalık ülke olarak nitelendirilebilir.

2013 yılından bugüne kadar Afganistan nüfus büyüklüğü yıllık yaklaşık bir milyon artış ve toplan nüfusu 2019 yılında 36,5 milyona ulaşmıştır.

2.1.2. Nüfus Artış Hızı

Nüfus bir ülkede dinamikleri ve kalkınmayı etkileyen önemli faktörlerden biridir. Doğum oranı ölüm oranından daha yüksek olduğu zamanda, nüfusun artış hızı ve ya doğal nüfus artışı meydana gelir. Bir ülke'nin nüfusun artışı doğal hacminin ve göçe bağlıdır. Dolayısıyla nüfusun değişimi belirli zaman sürecinde genel olarak bir yıl, doğum ve göç yoluyla bir ülkede dünya'ya gelen, ölüm ve göç edenleri çıkarılmasıyla hesaplanır;

Nüfus değişimi = Doğumlar + Göç (gelen nüfus) – Ölümler + Göç (giden nüfus).

Bu yukarıdaki kurala göre, bir ülke’de belirli bir yılda doğumlar artı göçmeler, ölümler artı göçlerden fazla olunca, o ülke’da nüfusun artışı göstermektedir. 2012 yılında, dünya bankası’n kalkınma indikatörlerine göre, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde düşük ve az gelişmiş ülkelerde yüksek nüfus artışı gösterilmiştir. Az gelişmiş ülkelerde genellikle hem doğum oranı ve hem de ölüm oranı yüksektir.

Tablo 3.

Afganistan’da Nüfus Artış Hızı, 2001-2018

Yıl	Nüfus Artış Hızı (%)
2001	4,3
2002	4,7
2003	4,8
2004	4,5
2005	2,7
2006	3,3
2007	2,8
2008	2,5
2009	2,6
2010	0,9
2011	3,1
2012	3,3
2013	3,3
2014	3,2
2015	2,9
2016	2,7
2017	2,5
2018	2,14

Kaynak: worldbank.org/indicator/sp.pop.GROW/countries/AF (2014).

Toblo’da görüldüğü gibi iç savaşların sona ermesinden sonra özellikle yurt dışından göçmenler geri dönmeye başlamış ve ülkenin nüfusun artmıştır. Maalasef bu sonlarda siyasi ve ekonomik durumu, ayrıca iş ve yaşam seviyesi gittikçe kötüleşmiş ve

çoğu ülkenin nüfusu ülkeye terk etmesi zorunda kalırken yeniden yurt dışıya göç etmekte ve nüfusun azalmıştır.

Afganistan’da Hızlı Nüfus Artışın Bazı Nedenleri;

- Dini ve kültürel inançlar.
- Yabancı ülkelere özellikle İran ve Pakistan’a daha önce göç edenler’in geri dönmesi.
- Ailelerin eğitim seviyelerinin düşük olması özellikle kadınlar’ın eğitim düzeyi düşük olduğu için aile planlamalar’ının oldukça zor olması.
- Nüfus’un gelir kaynağı olarak görülmesi.
- Yetersiz sağlık hizmetleri.
- Aile tesisler’in eksikliği.

Afganistan’da hızlı nüfus artışı, ekonomik ve sosyal hayat’ın üzerinde çok olumsuz etkilenmiştir. Tüketim hacmi’ni artarak ihracat azalıp ithalat artmıştır. Okul, hastane, konut, elektrik ve su talepleri da artmıştır. Buna göre, hükümet’in mali sıkıntıları arttırmıştır. Kişi başı’na gelir aynı düzey’de kalması ve işsizlik ve yoksuluk artması’na sebep olmuştur.

2.1.3. Nüfus Yoğunluğu

Nüfus yoğunluğu genel olarak belirli bir alan’da yaşayan insan sayısını ifade eder ve nüfus yoğunluğu için farklı kavramlar kullanılır. Bu kavramlar; aritmetik nüfus yoğunluğu, fizyolojik nüfus yoğunluğu ve tarımsal nüfus yoğunluğu şeklinde sıralanabilir.

1. Aritmetik Nüfus Yoğunluğu

Nüfus yoğunluğu bazen beşeri coğrafya olarak adlandırılır, bir ülkenin kilo metre kare başına yaşayan nüfus sayısını gösterir. Genellikle, sınırları belli bir alanda yaşayan nüfusun, o saha’nın yüzölçümüne bölünmesiyle en kolay nüfus yoğunluğu kavramı olan aritmetik Nüfus Yoğunluğu elde edilir
(www.etarih.net/tr/coğrafya/besericografya/nufusyogunlugu).

Bu yukarıdaki tarif’a göre, Afganistan’ın 2018 yılına ait nüfus yoğunluğu şöyledir.

Nüfus yoğunluğu: Toplam Nüfus/Toprak Büyüklüğü $36,020.000/652,290= 55,2$ kişi / km² olarak bulunur.

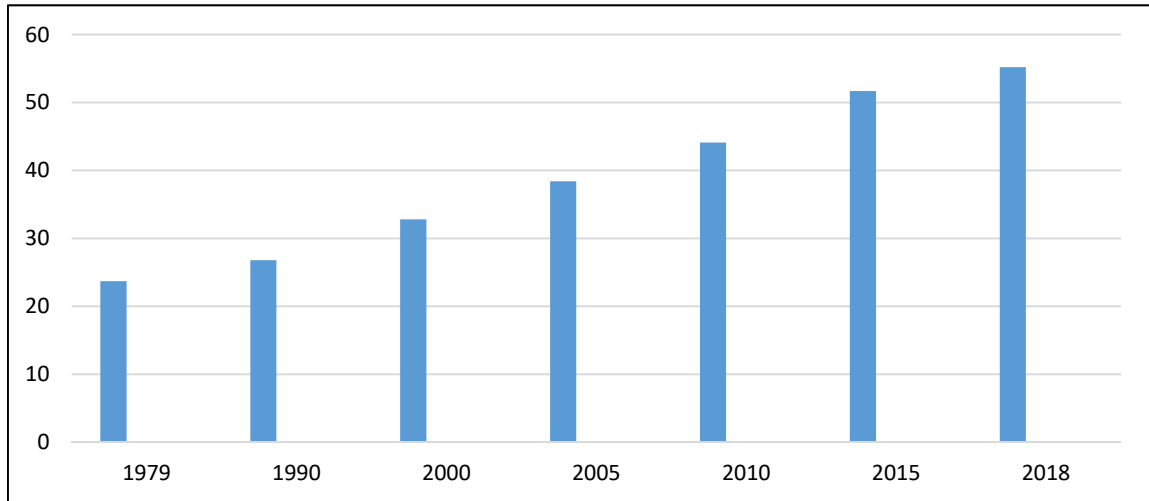
Tablo 4 ve grafik 3'ten gördüğü gibi 1979 yıl'ında Afganistan nüfus yoğunluğu her kare kilo metre'de 23,7 olan yoğunluk değeri 1990'da 26,8 değere çıkmıştır. Ülke'de yüksek nüfus artışı sahip olduğu için on yıl sonra 2010 yıl'ında her kare kilo metre'de 39,7 kişi yaşamaktadır. Bu rakam 2013'te her km² 41,8 ve 2018 yıl'ında ülke'nin toplam nüfusu 36,02 milyon, her km² 55,2 kişi yaşamaktadır.

Tablo 4.

Afganistan Nüfus Yoğunluğu

Yıl	Nüfus Yoğunluğu (Aritmetik)
1979	23,7
1990	26,8
2000	32,8
2005	38,4
2010	44,1
2015	51,7
2018	55,2

Kaynak: CSO verilerine dayanarak hesaplanmıştır (2014).

Resim 4. Afganistan Nüfus Yoğunluğu (Aritmetik)

Kaynak: CSO verilerine dayanarak hesaplanmıştır.

2. Fizyolojik Nüfus Yoğunluğ

Aritmetik nüfus yoğunluğunda ortaya çıkan ve daha önce bahsettiğimiz bir diğer nüfus yoğunluğu kavramı “Fizyolojik Nüfus Yoğunluğ” dur. Toplam nüfusun tüm ülke yüzölçümüne değil, tarıma yapılan ekili-dikili alana bölünmesi ile elde edilir (www.etarih.net/tr/cografya/besericografya/nufusyogunlugu).

Fizyolojik Nüfus Yoğunluğ = Toplam Nüfus/Tarıma Yapılan Alan

$36,020.000 / 78,274 = 460$ kişi olarak bulunur.

Buna göre, 2018 yılın toplam nüfusu 36,020.000 ülke'nin % 12'si ekili-dikili alana 78,274 km² dağıtırıldığında km² 'ye 460 kişi düşer. Bu sayı aritmetik nüfus yoğunluğundan daha gerçekçidir. Şöyle ki, Afganistan'da yaklaşık 460 kişi'nin beslenmesini, doyurulmasını sağladığını gösterir. Oysaki günümüze Afganistan'da sadece ekebilir arazi'nin % 12 fakat % 6'si ekilmektedir.

Afganistan'da tarım bölümler'inden beslemek zorunda kaldığı nüfus miktarı bakımından hala çok büyük sıkıntılar yaşandığını gösteriyor. Fizyolojik nüfus yoğunluğ kuşkusuz aritmetik nüfus yoğunluk kavram'ına göre, daha fazla açıklama kuvveti olan bir kavramdır. Ancak bu metodun da şüphesiz bazı sakıncaları vardır. En önemli çekinilmesi ise ülke'nin bütün nüfusunu tarımla uğraşıyormuş gibi varsaymasıdır.

3.Tarımsal Nüfus Yoğunluğ

Tarımsal nüfus yoğunluğ, sadece tarım ve hayvancılıkla geçinen, çiftçi nüfus miktar'ının ekili-dikili alanlarda yüzölçümüne bölünmesi ile elde edilir. Tarımsal nüfus yoğunluğ bir ülke'de fizyolojik nüfus yoğunluğ'na yakın çıkıyorsa. O ülke'de çalışan nüfus büyük bir bölümü tarım sektöründe çalışıyor demektir (www.cografya.gen.tr/egitim/beseri/nufus-yogunlugu).

Tarımsal Nüfus Yoğunluğ = Tarımla Uğraşan Nüfus/ Ekili-Dikili Alan
 $19,425.900 / 78,274 = 248$ kişi olarak bulunur.

Bir diğer deyişle kırsal nüfus ile tarımsal arazi yüzölçümünün birbirine oranlanması işlemine dayanır. Afganistan'da 2012 yılında nüfus tahminlerine göre, kırsal nüfus 19,425.900 kişidir. Bu rakam ekili-dikili alana böldüğümüzde, tarımsal nüfus yoğunluğ'nun 248 kişi/km² olduğunu göstermektedir. Ama bu yoğunluk değeri ülke'nin farklı coğrafi bölge ve bölümler arasında önemli farklar gösterir.

Sonuçta, hangi yoğunluk metoduyla hesaplanırsa hesaplanırsın ortaya çıkan değerler sadece genel anlamları beyan ederler. Çünkü her üç metodun ortak noktası

nüfus'un arazi'ye eşit dağıldığı varsayımından hareket etmesidir. Halbuki böyle bir dağılım dünya'nın hiçbir yer'inde bulamaz. Bu nedenle ülke'nin nüfus dağılışı düzeni doğal ve beşeri çevre faktörleri göze alınmadan incelenmemelidir.

Afganistan Nüfus'un Dağılımını Etkileyen faktörler

Afganistan'da nüfus yoğunluğu'nun belirleyen faktörler iki ana grup'ta incelenebilir:

- Doğal çevre faktörler
- Beşeri çevre faktörler

Doğal Çevre Faktörler

Bunlar arasında yer alan faktörler; 1- Yeryüzü Şekilleri, 2- İklim Özellikleri, 3- Toprak Özellikleri, 4- Hidrografik Özellikleri'dir.

Beşeri Çevre Faktörleri. Beşeri çevre faktörleri şöyle sıralayabiliriz; 1- Doğal zenginlik kaynakları'nın keşfedilip işletmeye açılması. 2- Sanayi tesisleri'nin kurulması. 3- Ulaşım sistemi'ndeki gelişmeler.

2.2. Afganistan'ın Eğitim Yapısı

2.2.1. Kısa tarihçesi

Afganistan eğitim sistemi'ni başlamadan önce, kısaca eğitim sistemi'nin tarihçesi'nden bahsetmesi iyi anlaşması için yararlı olduğunu söyleyebiliriz. 1800'lerden önce Afganistan'da eğitim, dini hocalar ya da islamcı öğretmenler tarafından verilmiştir. Kızlar için eğitim, özellikle kırsal bölgelerde neredeyse yoktu. Modern eğitim'inin gelişmesi Amir Şir Ali Han döneminde, Sayed Cemaluddin Afgan'ın çabaları ile 1863 yıllarından başlamıştır(Baharustani, 2012:1). Afganistan'da eski okullar'ından biri kabil'de Habibiye Lisesi; seçkin sınıf öğrencileri eğitmek için Kral Habibullah Han tarafından 1903 yılında inşa edilmiştir.

1919 yılında iktidare gelen Kral Amanullah Han, kızların eğitime önem vermiş özel olarak de laik eğitim sistemi'nin yaygınlaşması için önemli adımlar atmıştır. Ancak Emanullah Han'nın hükümeti yok edildikten sonra eğitim reformları büyük ölçüde yavaşlamıştır. Bununla beraber Muhammad Zahir Şah 1933 ve 1973 yılları arasında yani 40 yıl uzun saltanatı boyunca Afganistan'ın eğitim sistemini gittikçe geliştirmiştir(Library Of Congress, 2008). Komünist darbesi 1978 yılının ardından eğitim sistemi, din'in öneminin azalması için dini ve komünist ekipler arasında ciddi bir kesinti meydana geldi. Afganistan Demokratik Cumhuriyeti dönemi'nde, Afganistan

Demokratik Halk Partisi (ADHP), hükümetin eğitim sistemi reformu hem erkekler için ve hem de kadınlar için yayılması hedefiyle yaygın okuryazarlık programları kuruldu. Çünkü komünistler sadece başarılı olabilmek için tek eğitim yolundan mümkün olduğunu inanıyordu. 1988 yılında doktorların % 40'ı kadın ve Kabil Üniversitesi öğretmenlerin % 60'ını kadınlar oluşturuyordu. SSCB'nin işgali 1979 yılında Afganistan'ın eğitim sistemini tahrip etmiştir. 1990 yılında öğretmenler çoğu komşu başta olmak üzere yurt dışı ülkelere göç etmeye başladılar. 1992 yılında komünist hükümetin çöküşü ile birlikte, ülkede dinsel mücahit grupların ideolojik ve modern eğitimi ve kızların eğitimi yeniden başlatıldı. 1996 yılında Taliban döneminde kızlar için eğitim kısıtlı olmuştur. Bunun yanında erkeler için de eğitim sınırlı duruma getirilmiştir.

2001 yılın sonlarında Taliban'ın yok edildikten ardından, Karzai hakimiyetin sürecinde eğitim sistemini tekrar geliştirmek ve yükseltmek için önemli uluslararası yardımlar alındı. Afganistan anayasası'nda eğitim ilk okul yani birinci sınıftan dokuza kadar zorunlu ve üniversitede lisans düzey'ine kadar ücretsiz olarak eğitim hak verilmiştir. Ayrıca konuşulan alanlarda yerli dilleri öğretmek için fırsat sağlamaktadır (Afgan Constitution, 2003). Genel olarak, Afganistan iki eğitim sistemini sahiptir; biri dini eğitimi, kur'an öğretimi, okuma, yazma sorumlu olan yani dini hocalar tarafından öğretilir. Diğer sistemin 1964 yılında göndeme getirmiş. 7 ve 15 yaşındaki çocuklar için zorunlu ve karşılıksız ilk öğretiminden oluşuyor. Maalesef bu sistem tam olarak 2004 yılına kadar uygulanmamıştır. Afganistan Eğitim Bakanlığı (AMOE) ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından 2004 yılında yapılandırılmıştır.

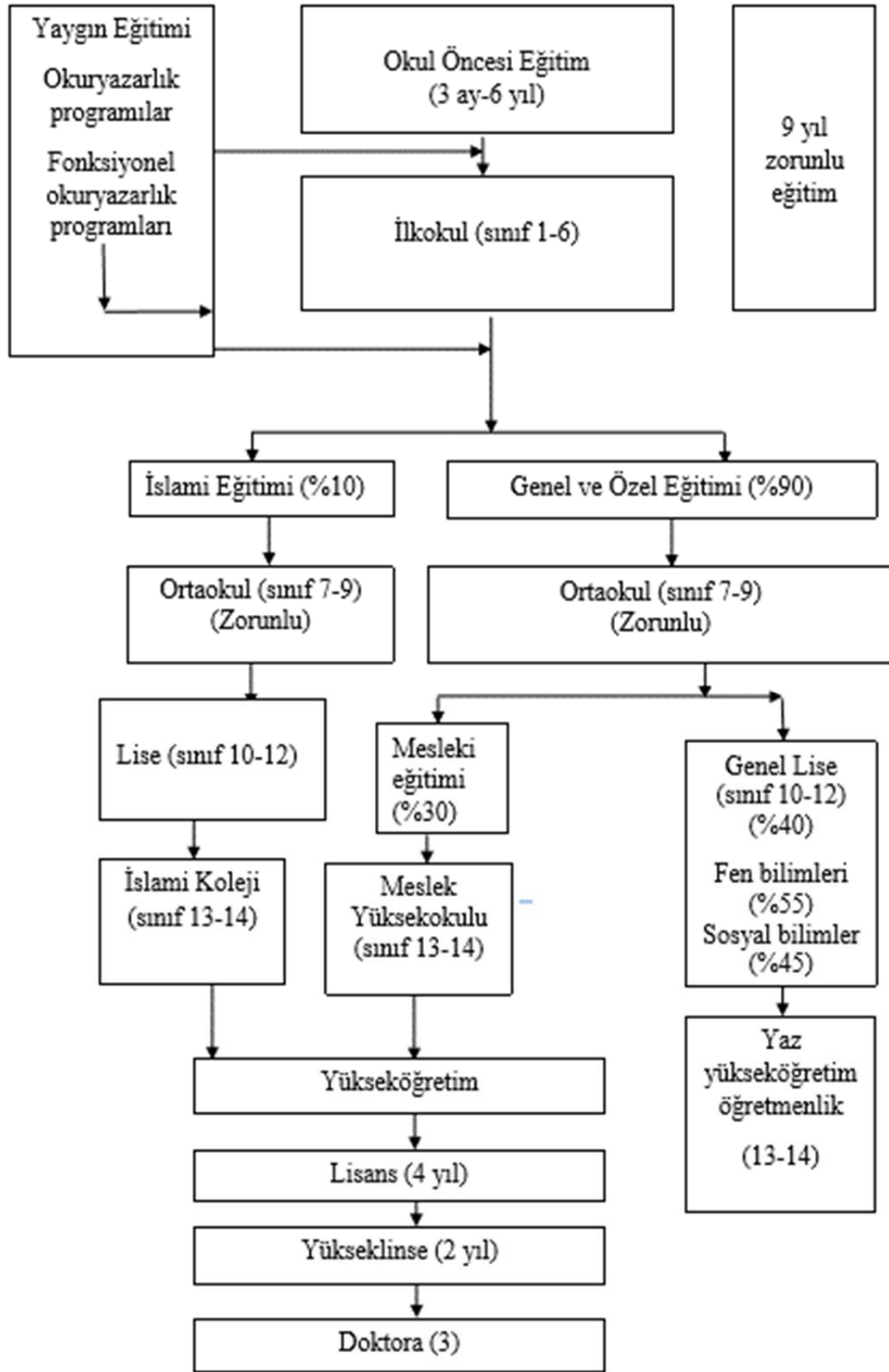
2.2.2. Eğitim Sistemin Tanıtımı

Afganistan eğitim sistemi Grafik 4'te gösterilmiştir. Eğitim alanlarda kadınlar ve erkekler arasında herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Anayasaya göre, her Afgan vatandaşı eşit eğitim haklara sahiptir. Afganistan'da eğitim sistemi başka ülkeler'den farklı olarak İslami eğitim ve genel eğitim şeklinde ayrılır. İlkokuldan sonra İslam eğitimi başlar ve isteğe bağlıdır. Toplumun yaklaşık % 10'u İslam eğitimi tercih eder. Genel eğitim; okul öncesi eğitim, ilkokul 6 yıl ortaokul 3 yıl ve lise 3 yıl şeklinde sınıflandırılmıştır. 7 yaşına gelen her çocuk ücretsiz olarak devlet okullardan yararlanır. Okul öncesi eğitim 3 ay ve 6 yıl arasında değişir ve bu düzeyinde yani okul

öncesi eğitim zorunlu değildir. İlkokul ve ortaokul zorunludur. Bu zorunluluk Afganistan anayasası'nın 43. Maddesinde belirlenmiştir (UNESCO, 2011).

Lise öğretimi isteğe bağlıdır. Liseler, medrese liseler ve genel liseler olarak ayrılmıştır. Lise eğitim'in ardından, yükseköğretim; lisans, yüksek lisans ve doktora şeklinde uluslararası standartlarında düzenlenmiştir. Ayrıca lise'den sonra yükseköğretim iki yıllık öğretmen yetiştirmek için ayrı bir yüksekokul öğretimi vardır.

Resim 5. Afganistan Eğitim Sistemin Yapısı

2.3. Afganistan'ın Sağlık Yapısı

Sağlık hizmetleri Afganistan'da tamamen hükümetin halk sağlık bakanlığı tarafından sağlamaktadır. 2001 yılında sağlık hizmetler'inin yerine getirmesinde de % 70 bağımlılık oranındaydı. Yaklaşık çocuklar'ın beş yaş altındaki % 50'si yetersiz beslenmekteydi. Altı milyona yakın hiçbir yada çok az sağlık hizmetlere erişimi vardır. Afganistan Sağlık bakanlığın amacı, halk'ının özellikle kadınlar'ın ve çocuklar'ın sağlık durumunu geliştirmeye planlamaktadır. Her yüz bin doğumdan anne ölüm oranı 1,700 şeklindeydi. Anayasasının 52. Maddesine göre, hiç bir afgan vatandaşı ayırım yapmadan vatandaşlara ücretsiz olarak hizmetleri sunmak zorundadır (Afganistan anayasası, 2003:52). Afganistan'da sağlık harcamaları toplam (Kamu ve özel) yıllık kişi başına 51 ABD dolar ve güney Asya ve düşük gelirli ülkeler'de 55 ve 31,3 ABD dolar olarak tahsis edilmiştir (World Bank Development Indication, 2014).

2.3.1. Doğum ve Ölüm Oranları

Nüfus topluluğu başlayınca, doğumlar ve ölümler en önemli değişkenlerinden biridir. Ülke nüfus'unda 15-49 yaşların arasındaki 1,000 kadın başına düşen yıllık doğum sayısına genel doğum oranı denir. Bunu karşılık herhangi yaş dilimi olmaksızın 1,000 kişiye nüfus başına düşen yıllık ölüm sayısına genel ölüm oranı denmektedir (<http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.CBRT.IN>).

Genel Doğum Oranı = Yıllık Doğum Toplamı / 15-49 Yaş Arası Kadın Nüfusu (yıl ortası) x 100.

Genel Ölüm Oranı = Yıllık Ölüm Toplamı / Toplam Nüfus Yıl Ortası x 100.

Bir ülkede nüfusun doğum ve ölüm oranları arasında fark o ülke'nin nüfus artış hızını göstermektedir (data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.CBRT.IN/countries). Bu oran göçlerden arındırılmış bulunduğundan daha anlamlıdır. Afganistan çok yüksek doğum oranlarına sahiptir.

Afganistan'da ölüm oranları 2004 yılından itibaren gittikçe azalmaktadır. Nitekim 2004-2018 yıllar arasında doğum oranı çok yavaş olsa bile düşüş göstermiştir. Ölüm oranı 2004 yılında yüzde 11 iken, 2012 yılına kadar 8,1'e düşmüş ve bu oran 2018 yılında % 4,7'ye ulaşmıştır.

2.3.2. Sağlık Hizmetlerini Erişim

Sağlık hizmetlerini erişim çok boyutlu bir kavramdır. Elbette sadece sağlık kurumlar fiziksel mesafe veya zamanı ile ilgili değildir, aynı zamanda sağlık hizmetlerine ulaşma zamanı, fırsat maliyetleri müşteriler ile sağlık görevlerinin davranışlarını da kapsayan bir konudur. Ülkenin kırsal kısmında sağlık hizmetlere ulaşması en önemli sorunlardan biri olarak sayılır (NRVA, 2011-2012). Mesafe ve bir sağlık kuruluşuna ulaşmasının maliyetleri sağlık hizmetlerinin düşük kullanımına sebep olmaktadır. Sağlık hizmetlerinin ulaşması zor ve maliyetli olduğundan dolayı anne ölüm oranı çok yükselmektedir. Anne ölüm oranı 100,000 doğumda gebelik ve doğum sırasında ölen kadınların sayısına denir. Afganistan'da 2004 yılında anne ölüm oranı her 100,000 kadının 710 kişi hayatını kayıp ederken, bu sayı 2010 yılında 460 kişiye düşmüştür. Güney Asya ve düşük gelirli ülkelerin ortalaması sırasıyla 410-220 civarındadır (World Bank Development Indicator 2014).

Ülke'nin ana sağlık göstergelerinin çoğu iyileştirilmesine rağmen uluslararası sıralamanın çok düşük sıralarda hala en alt sıralamalarda yer almaktadır (NRVA, 2007-2008). Sağlık performansı açısından Afganistan'da kentsel ve kırsal arasında çok eşitsiz sağlık hizmetlerinin sunulmasıdır. Ülkenin sağlık hizmetleri her yerine dengeli olarak dağılmamıştır. Sunulan sağlık hizmetlerin çoğu kabul başta olmak üzere Balhk, Herat, Nangarhar gibi şehirlerde verilmektedir. Kırsal ve özellikle göçebe nüfusa sunulan sağlık hizmetleri ise oldukça düşük ve kalitesizdir (NRVA 2011-2012).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN EKONOMİK VE DIŞ TİCARET DURUMU

3.1. Genel Ekonomik Durumu

Afganistan dünya ülkeleri arasında savaş ortamının en çok olduğu ülkelerden biridir. 1979 yılındaki Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği-SSCB işgali ve bunu takip eden iç savaş (yaklaşık 30 yıl süren savaşlar) nedeniyle gelişmekte olan ve dış yardımlara bağımlı bir ülke olarak kalmıştır (OBAYD, 2017). 2001 yılına gelindiğinde ekonomisi neredeyse yok olmuş ve bu durumdan ekonomik, siyasi ve toplumsal yapı büyük ölçüde zarar görmüştür. Çok zayıf bir ekonomik ve sosyal altyapıyla birlikte merkezi bir hükümet ve resmi bir bankacılık sistemi bile bulunmamaktaydı. Ancak Afganistan ekonomisi 2001 ve 2002 yıllarından bu yana uluslararası yardımlarıyla birlikte önemli ölçüde gelişmiştir (WASIL, 2015).

Dünyanın en fakir ülkelerinden biri olup, denize sınırı bulunmayan Afganistan için ekonomik anlamda 2001 yılında yeni bir sayfa açılmış ve ticaretten hammadde tedarikine, tüketici ve sanayi ürünlerinin üretimine kadar birçok küresel bağış gerçekleşmiştir. 2001 'den sonra ekonomi, istikrarlı bir şekilde büyümüştür. Ülke ekonomisindeki durgunluk yerini gelişmeye bırakmıştır. (WASIL, 2015).

Ekonomisi dış yardıma bağlı olan Afganistan 'ın temel ekonomik politikası, dış mali yardım ve yabancı yatırımlara bağlıdır. Yabancı yatırımlar ve finansal yardımın en verimli şekilde kullanılarak özel sektörün büyüme ve gelişmesi hedeflenmektedir (OBAYD, 2017). 2001'den 2014 yılına kadar özel sektörün ülke ekonomisindeki payı % 95 'e yükselmiştir (WASIL, 2015). Afganistan 'ın ekonomik görünümünü daha iyi yansıtmak için, Dünya Bankası 2002-2018 ekonomik gösterge veri raporu, 2002- 2018 yılları arasında Afganistan 'ın GDP 'si, 2003-2018 dönemi ülkenin GDP yıllık büyümesi ve ülkenin kişi başına düşen GDP 'si gösterilmiştir (Dünya Bankası, 2019).

Afganistan 'da GDP (Cari Milyar ABD \$)

Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
\$	4.05	4.51	5.22	6.20	6.97	9.74	10.10	12.43	15.85	17.80	20.00	20.56	20.48	19.90	19.36	20.19	19.36

Afganistan 'da GDP Büyümesi (Yıllık %)

Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
(%)	...	8.83	1.41	11.2	5.36	13.8	3.92	21.4	14.4	0.43	12.8	5.6	2.72	1.45	2.26	2.67	1.03

Afganistan 'da Kişi Başı GDP (Cari ABD \$)

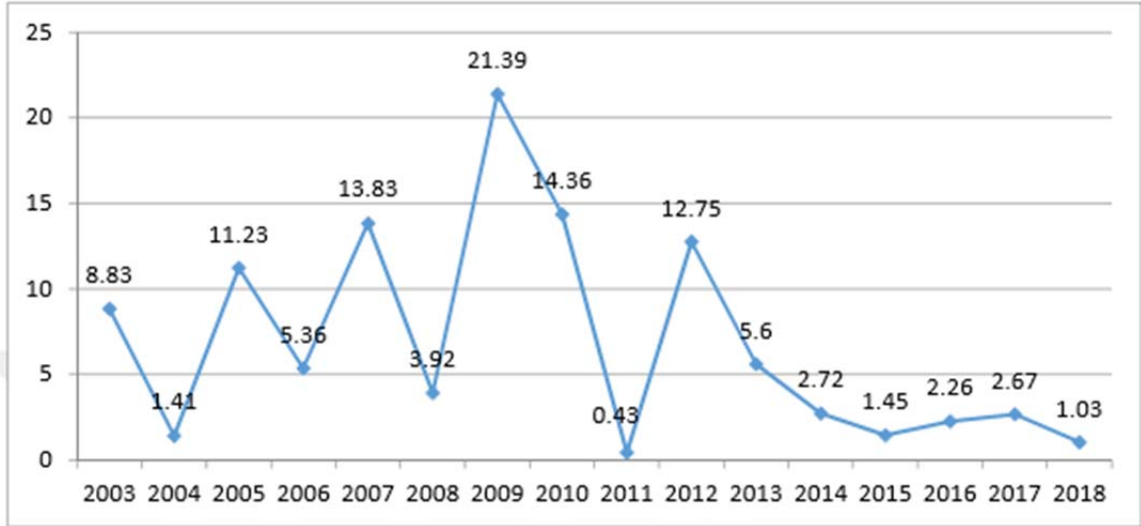
Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
\$	179	191	211	242	264	360	365	438	543	591	642	637	614	578	547	556	521

Kaynak: (Dünya Bankası, 2019).

Afganistan 'ın 2002-2018 yıllarında GDP 'si istikrarlı bir şekilde ilerleme göstermiştir. Bu ilerlemenin nedeni tarım sektörünün büyüme ve gelişmesi, dış yardımlar, politika yapımında kapsamlı devlet çabaları, küresel iş organizasyonlarına katılmak, bölgedeki ülkelerle bağlantı kurmak, ticari ve transit koridorların oluşturulması, mali reformlar, yolsuzlukla mücadele ve Afganistan 'ın bölge ve dünya ekonomilerine bağlanması olarak görülmüştür.

2003-2018 dönemi ülkenin GDP 'si yıllık ortalama % 6.83 oranında büyüme performansı göstermiştir. 2017 yılında % 2.67 'lik büyüme ve 2018 yılında ise % 1.03 'lük büyüme gerçekleşmiştir.

Dünya Bankası tarafından büyüme rakamlarıyla birlikte açıklanan kişi başına düşen GDP verileri yıllara göre gösterilmiştir. Bu veriler 2002-2014 yılları arasında kayda değer bir şekilde yükselmiştir. 2014-2018 yılları arası önceki yılların büyümesine göre azalış izlenmekte, bu azalışın nedeni 2014 yılında yabancı orduların ülkeden çıkmasıyla birlikte ekonomik krizin olacağı endişeleri ve 2014 yılında cumhurbaşkanlığı seçiminin olmasıdır (Dünya Bankası, 2019).

Resim 6. Afganistan 'da GDP Büyümesi (Yıllık %)

Kaynak: (Dünya Bankası, 2019)

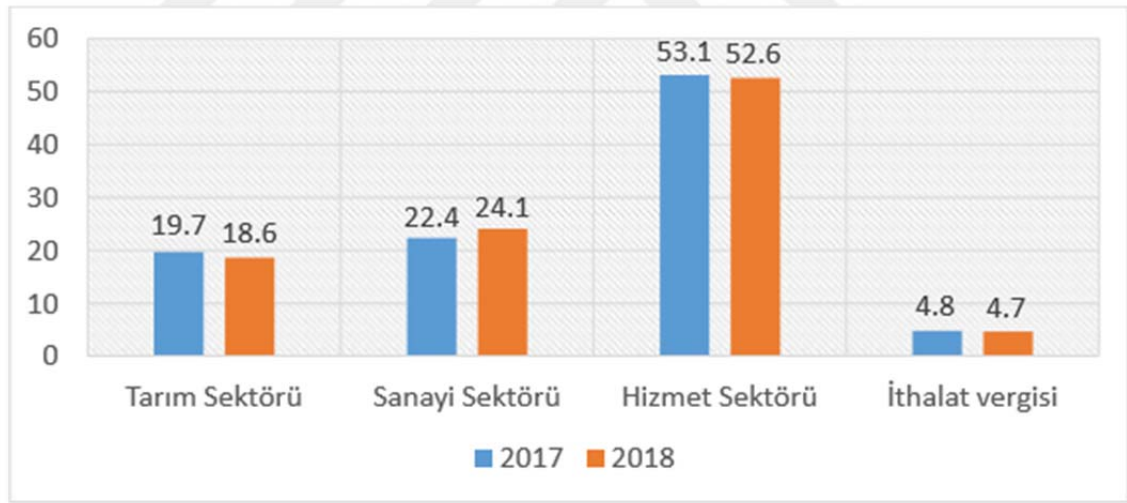
2003-2018 döneminde Afganistan 'da gerçekleşen GDP 'nin yıllık büyümesi gösterilmiştir. Bu dönemde büyümede önemli dalgalanmalar görülmüştür, 2003 yılından 2012 yılına kadar büyük dalgalanmalar görülmekte, en önemli büyüme dalgalanması 2009 yılında % 21,39 oranında gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise bu oran %14,36 'ya ve 2011 yılında % 0,43 'e gerilemiştir (Dünya Bankası, 2019)

Yaklaşık 2008 yılına kadar Afganistan ekonomisinin gerçek bir görüntüsünü açıklamak zordu. Çünkü ekonomik faaliyetlerin çoğu kayıt dışı veya resmi olmayan sektörler tarafından yapılıyordu ve bu tür faaliyetler ekonomik istatistiklere yansıtılmıyordu. Ülke güvenlik sorunları ile karşı karşıya kaldığında resmi ya da yasal rakamların yansıtılmasının zor olmasına rağmen, ulusal istatistik ve bilgi kurumu (Afganistan İstatistik Kurumu- National Statistics and Information Authority-NSIA) 'nun çabaları sonucunda mevcut ekonomik faaliyetler yansıtılmaktadır (NSIA, 2008). Afganistan ithalatçı bir ülke olduğundan dolayı çoğu tüketilir ürünleri diğer ülkelerden ithal etmekte ve değişen dünya fiyatları ve döviz kurları Afganistan 'da daha geniş şekilde fiyatları etkilemektedir. Yurtiçi gelir seviyesi 2016 mali yılında yaklaşık % 15 artmıştır. Artan ihracat ve azalan ithalat sonucunda (iç talepteki gerileme nedeniyle) dış ticaret açığı 2015 yılında GDP 'nin yüzde 36,6 'sından 2016 yılında yüzde 33,3 'e gerilemiştir (NSIA, 2018).

Sonuç olarak son 17 yıldır yıl bazında dalgalı da olsa istikrarlı bir pozitif büyüme sayesinde Afganistan ekonomisi kayda değer bir performans sergilemiştir

3.2. GDP 'nin Sektörel Dağılımı

Tarım, sanayi ve hizmet sektörü tarafından GDP 'ye yapılan katkı gösterilmiştir. 2017 yılında GDP 'yi oluşturan sektörlerin faaliyetleri incelendiğinde; tarım sektörünün payı % 19,7, sanayi sektörünün payı % 22,4, hizmet sektörünün payı % 53,1 ve ithalat vergisinin payı % 4,8 olmuştur. 2018 yılında sektörlerin payı grafikde görüldüğü gibi tarım sektörünün payı % 18,6, sanayi sektörünün payı % 24,1, hizmet sektörünün payı % 52,6 ve ithalat vergisinin payı % 4,7 olmuştur (NSIA, 2018).

Resim 7. GDP 'nin Sektörel Dağılımı

Kaynak: (NSIA, 2017 ve 2018).

2018 yılında tarım sektörünün katma değeri 267,653 milyon Afgan parası-AFs seviyesine ulaşmaktadır. 2018 yılında tarım sektörünün GDP 'deki payı % 18,6 yani bir önceki seneye göre % -0,9 gerileme izlenmektedir. Sanayi sektörünün GDP 'deki payı % 24,1 'e ulaşmakta ve bir önceki seneye göre % 7,6 artış göstermektedir. Hizmet sektöründe ise bir önceki seneye göre azalma görülmektedir (NSIA, 2018)

2018 yılında tarım sektörünün GDP 'deki payı % 18,60 'dır ve bir önceki yıla göre % -0,9 oranıyla gerileme göstermiştir. Bu gerilemenin sebebi kuraklık, iç savaş ve ülke dışına işgücü göçüdür (NSIA, 2018).

Sanayi Sektörünün GDP 'deki payı % 24,10 'a ulaşmış ve 2018 yılında bir önceki yıla göre % 7,6 oranında büyüme kaydetmiştir. Bu sektörün büyümesinde ana faktör, inşaat 'ın % 12,6 oranında büyümesidir (NSIA, 2018).

Hizmet sektörünün GDP 'deki payı % 52,60 'a ulaşmış ve bir önceki yıla göre % 1,8 oranıyla büyüme göstermiştir. Bu büyümenin nedeni evlerin mülkiyeti ve devlet hizmetleri göstergelerindeki artıştan kaynaklanmaktadır (NSIA, 2018).

3.3. Sektörler

3.3.1. Tarım Sektörü

Afganistan, ekonomisi bakımında ağırlıklı olarak tarıma bağlı bir ülkedir. Toplam alanın % 12 'sini ekilebilir alan, % 3 'ünü orman alanı, % 46 'sını otlak alanı, % 39 'unu dağlar ve binalar oluşturmaktadır (NSIA, 2018).

Afganistan ekonomisinin temelini oluşturan tarım sektörü, temel ve stratejik sektör olarak kabul edilmiştir. Geçmişte Afganistan özellikle meyve olmak üzere tarımsal ürünlerin en önemli ihracatçılarından biriydi ama otuz yıldan uzun süren savaşların bu sektör üzerinde yıkıcı bir etkisi olmuştur. Neyse ki son yıllarda tarım ürünleri özellikle meyve ihracatı artmıştır. Yakın gelecekte Afganistan 'ın bölgedeki tarım ürünleri tedarikçilerinden biri olması beklenmektedir (LEAO, AHMED ve KAR, 2018).

NSIA 2018 yılın verilerine göre işgücünün % 80 'i tarım sektöründe çalışmakta ayrıca hane halkı gelirlerinin % 60 'ını tarım sektöründen elde etmektedir. Tarım sektörü diğer ekonomik sektörlerle güçlü bağlantı içerisindedir. Örneğin imalat sanayisinin % 90 'ı tarımsal ürünlere bağlı olduğu görülmektedir. Tarımsal verimlilik üretiminin arttığı ve tarım arazilerinin geliştirildiği takdirde tarım sektörü yıllık ekonomik büyümenin yaklaşık % 1,2 'sini oluşturacağı ve önümüzdeki on yılda 1,2 milyon iş istihdamı yaratması öngörülmektedir (NSIA, 2018). Dünya Bankası, sulama altyapısının rehabilitasyonu daha iyi su yönetimi ve tarımsal reklam hizmetlerinin yapılması amacıyla Afganistan 'da tarım sektörünün potansiyel kapasitesini sağlamak için her yıl yaklaşık 300 milyon dolarlık kamu yatırımının gerekeceğini öne sürmektedir (Dünya Bankası, 2016)

3.3.2. Sanayi Sektörü

Uluslararası sınıflandırılmaya göre sanayi sektörü; madencilik, imalat endüstrisi, elektrik, gaz, su ve inşaat 'tan oluşmaktadır. 2018 yılında bu sektörün katma değeri 347,050 milyon AFs seviyesine ulaşmış ve bir önceki yıla göre sektörde % 7,6 oranında büyüme gözlemlenmiştir. Bu sektördeki artışın ardındaki en önemli unsur inşaat

sektörünün % 12,6 oranındaki büyümesidir (NSIA, 2018). Madenler ve çıkarmanın katma değeri 2018 yılında 15.630 milyon AFs seviyesine ulaşmıştır. Afganistan 'da fazla maden olmasına rağmen, şimdiye kadar büyük bir kısmı çıkarılmamış ancak bakır, demir, altın ve diğer madenlerin çıkarılmasına çaba gösterilmiştir ama şimdiye kadar pratik işlem yapılmamıştır (NSIA, 2018).

3.3.3. Hizmet Sektör

2018 yılında hizmet sektörünün katma değeri 756,377 AFs seviyesine ulaşmış ve bir önceki yıla göre % 1,2 oranında yükselmiştir. 2018 yılında hizmet sektörünün GDP 'deki payı % 52,60 oranında gerçekleşmiştir (NSIA, 2018).

3.4. Afganistan 'ın Dış Ticareti

3.4.1. Afganistan 'da Ticaret Tarihi

Afganistan 'da yaklaşık 3.000 yıldır ülkeden geçen ipek yolu üzerinden Batı'dan Doğu'ya ve Doğu'dan Batı'ya mal ticareti yapılmıştır. 19. yüzyıldan önce ticarî malların taşımacılığı hayvanlarla yapılıyordu. 19. yüzyıldan sonra komşu ülkelerde karayolu taşımacılığında değişiklikler ortaya çıkmaya başladı, komşu ülkelerdeki bu değişimler Afganistan 'ın taşımacılıkta gelişmesini sağlamış ve 1950-1970 'lerde Afganistan 'da Doğu, Batı, Kuzey ve Güney karayollarına sahip olmaya başlamıştır (SAFAR, 2011).

Tarihî eserlere göre bugünkü Afganistan veya eski adıyla Aryana binlerce yıllık tarihe sahip medeniyetlerden biridir. Koşanılar döneminde, ticaret ilerlemiştir ve o dönemde ülkenin ihracat ürünlerini ipek dışında mineral ürünler, lazurite taşı, akik taşı, yün, hayvan derisi, karakul kuzu derisi, pamuk ve kokulu bitkiler oluşturmuyordu. 19. yüzyılın ilk yarısında ülkede üretilen meyvelerin tamamı tüketiliyordu, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında Afganistan 'dan Hindistan 'a meyve ihracatı yapılmaya başlandı, 19. yüzyılın atmışlı yıllarında Peşaver yoluyla 1570 bin Afgan parası (Rupiye cinsinden) meyve ihraç edildi. 1891 yılına kadar Kuvite demiryolunun olmaması nedeniyle Kandahar 'ın meyvesi Güney 'e transfer ediliyordu. Bu nedenle en önemli karayolu ihracatı Kabil ve Peşaver 'den Hindistan 'a idi. Dolayısıyla meyve ihracatında ilerleme kaydedilmeye başlandı. Kuvite ve Çaman limanlarının yapılmasıyla birlikte meyve ihracatında önemli adımlar atılmış oldu. Aynı zamanda devlet tarafından çiftçiler bahçecilik ve meyve yetiştirme konusunda teşvik edildi. Bu da taze meyve ihracatının

artmasını sağladı. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında taze meyve ihracatı Kabil ve Peşaver yoluyla geliştirildi. Bu gelişmelerden sonra taze meyvelerin I. Dünya Savaşı 'ndan önceki ihracatı 10,000 ton civarındayken II. Dünya Savaşı 'ndan önceki ihracatı 38,000 ila 40,000 tona ulaşmıştır. 1950 yılında taze meyvelerin ihracat değeri 300 ila 550 milyon AFs değeri arasında tahmin edilmiştir. Bu değer Afganistan 'ın toplam ihracatının % 30 ila % 40 'ını oluşturmaktaydı (MOHAMMAD, 2006).

Afganistan 'ın ticareti İslam Devrimi 'nden sonra özellikle 1993 ve 1994 yıllarında güvenlik sorunu ve iç savaşlar nedeniyle ülkenin ticareti (iç ve dış ticareti) durma noktasına gelmiştir. Öyle ki 1993 yılı “sermayenin kaçış yılı” olarak adlandırılmıştır (MESUT, 2001)

Afganistan 'ın ihracatı 1992-1993-1994 yılları arasında kademeli olarak tek bir ülkeye (Pakistan) yapılmıştır. Doğu komşu ülkeler bu özel durumdan maksimum fayda elde etmişlerdir. Afganistan İslam Devrimi 'nden önce doğrudan diğer ülkelere ihraç edilen ürünlerin neredeyse çoğu Pakistan 'a ihraç edilmeye başlanmıştır. Bu şekilde Afganistan ürünleri, Pakistan adına dünyaya ihraç edilmeye başlanmıştır. 1993-1994 yılları arasında Pakistan 'dan büyük miktarda diğer ülkelere halı ihraç edilmiştir. 1993 yılında ülkenin toplam ithalatı 141.969.245 ABD dolarıyken ülkenin toplam ihracatı 23.934.172 ABD doları olmuştur. Bu da ülkenin ticaret dengesinin negatif yönde hareket ettiğini ve ihracat değeri ile ithalat değeri arasında önemli bir farkın olduğunu göstermektedir (MESUT, 2001).

1994 yılında savaşlar nedeniyle ticari bölgeler özellikle ihracat bölgeleri çoğunlukla Pakistan İslam Cumhuriyeti ülkesiyle sınırlı kalmıştır, diğer ticari alanlarla ülkenin ticari ilişkisi kesilmiştir. Ülke dolaylı olarak ekonomik bir boykot durumunda kalmış ve İslam Devrimi öncesi olduğu gibi gayri resmi bir şekilde değişmiştir (MESUT, 2001).

3.4.2. Afganistan 'da İhracat Sorunları

Literatürden derlenen sonuçlara göre Afganistan 'ın ihracat sorunlarını alt başlıklar altında derlemek mümkündür. Buna göre ülkenin ihracat sorunları;

3.4.2.1. Transit Problemleri

Afganistan Orta Asya 'da yer alan ve denize sınırı olmayan bir ülkedir. Bu durum ülkenin ihracatı için büyük bir sorundur. Kapalı bir coğrafyada olan ülke İran ve

özellikle Pakistan 'a bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılık diğer ülkelere ihraç ettiği ürünlerin maliyetinin artmasına sebep olmaktadır (MUTAVFFA, AMIR AHMEDDYAN ve SAÇDUVA, 2018).

3.4.2.2. İşlem ve Paketleme için Tesislerin Eksikliği

Tesislerin eksikliği sorunu nedeniyle ihraç edilen ürünler hammadde şeklinde Pakistan ve İran 'a ihraç edilerek ve orada basit bir paketlemeden sonra ürünün fiyatı iki katına çıkarılarak tekrardan aynı ürün Pakistan adına Afganistan ve diğer ülkelere ithal edilmektedir (MUTAVFFA ve diğ., 2018).

3.4.2.3. Yerli Üretim Problemleri ve Haşhaş Üretimi

Afganistan 'ın en büyük sorunlarından biri güçlü yerli üretim eksikliği ve haşhaş üretimidir. İstatistiklere göre ülkedeki çiftçiler haşhaş üretmek yerine nar, safran ve diğer meşru ürünler ürettiğinde dünya piyasasında daha yüksek fiyatla kendilerine yer bulacaklardır. Öte yandan haşhaşın kaçakçılık yoluyla ihraç edilmesinden dolayı yararı çiftçi ve hükümet değil uyuşturucu mafyaları görmekte ve katkısı ticaret bilançosuna yansımamaktadır (FISHSTONE, 2014).

3.4.2.4. Ülke İçinde Ürünlerin Toplanması ve Depolama Eksikliği

Üretim alanında (tarımsal alanlarda) ürünlerin önemli sorunu, depolama tesislerinin yetersiz olmasıdır. Ürünlerin kısa bir süre depolanması durumunda küresel piyasalarda fiyatlarının iki katına çıkması mümkündür. Örneğin nar ürününün depolama tesislerin eksikliği söz konusudur (HEMMET, 2018).

3.4.2.5. Uygun Bir Küresel Pazarlama Sisteminin Olmaması

Afganistan tarafından ihracat edilen malların bir kısmı küresel piyasalarda Afganistan adıyla tanınmamakta ve bu da uygun bir küresel pazarlama sisteminin eksikliğinden kaynaklanmaktadır (FAIZI, 2015).

3.4.2.6. İç Güvenlik Problemi

İthalat kısmında da belirtilen iç güvenlik problemi ülke ihracatının karşı karşıya kaldığı ana sorunlardandır. Çünkü ihraç edilecek ürünler ülke limanlarına ulaşılana

kadar bazı gruplar tarafından devredilmekte ve güvenlik sorununun önüne tam olarak geçilememektedir (MUTAVFFA ve diğ., 2018).

3.4.2.7. Karayolu ve İç Transit Sorunları

Ülkenin karayolları henüz standart şekilde inşa edilmemiştir. İhracat edilecek ürünler süre içerisinde varış noktasına teslim edilmesi gereken mallar ulaşım sorunları nedeniyle ertelenecektir ve ürünlerin büzülmesine sebep olacaktır. Ayrıca yurtiçi ulaşımın maliyeti yükselecektir (MUTAVFFA ve diğ., 2018).

3.4.2.8. Piyasadaki Ekonomik Sisteminin Yanlış Anlaşılması

Millet ve hükümet serbest piyasa ekonomik sisteminin doğru bir analizine sahip değiller. Ayrıca Afganistan 'da "serbest ve piyasa" kelimesi karıştırılan konulardan biridir. Devlet ülkenin ticari ve diğer ekonomik sektörleri üzerinde doğrudan etkisi olması gerekmektedir. Ama devlet iş adamlarının faaliyet ve performanslarını doğrudan kontrol altında tutmamışlardır, iş adamları da bu durumdan faydalanıp kendi çıkarlarına göre harekât etmişlerdir (Dünya Bankası, 2017).

3.4.3. Afganistan 'da İthalat Sorunları

İhracat sorunlarına benzer bir şekilde literatürden derlenen sonuçlara göre Afganistan 'ın ithalat sorunlarını alt başlıklar altında derlemek mümkündür. Buna göre ülkenin ithalat sorunları;

3.4.3.1. Devletin Yanlış Ekonomik Politikaları

Devletin uygunsuz ekonomik politikalarından biri gümrük tarifelerinin yükseltilmesidir. Devlet bu politika ile iki planın ilerlemesini hedeflemişti, birincisi ülkedeki yatırımları artırmak ve ikincisi ithalatı azaltarak ticaret dengesini iyileştirmekti. Yalnızca bu hedeflere ulaşamadı belki bu politika ülkenin zararına sona erdi çünkü gümrük tarifeleri arttıkça tüccarlar ilave tutarı malların fiyatına katıyorlardı ve bunlar arasında en çok zarar görenler tüketicilerdir (DW, 2015).

3.4.3.2. Kaçak Malların Ülkeye Girişi

Ülkede kaçak yoluyla ithal edilen ürünler, ülkenin ticaret üzerinde olumsuz bir etki oluşturmaktadır. Böyle bir durumda devlet vergileri tahsil edememektedir. Kaçak ürünlerin girişi kontrol edilmeyince düşük kaliteli malların ülkeye girmesine neden olmakta ve tüketicilerin zararına sona ermektedir (UNAMA, 2016).

3.4.3.3. Yabancı Ülkeler Tarafından Uygulanan Damping Politikalar

Piyasadaki rakipleri ortadan kaldırmak için piyasa fiyatından daha düşük fiyata mal satmak anlamına gelen Damping politikası bazı ülkeler tarafından (özellikle İran tarafından) uygulanmıştır. Bu politika olumsuz bir etkiye sahip ve yerli üretimi olumsuz yönde etkilemiştir (UN, 2003).

3.4.3.4. Karayollarında Ekstra ve Yasadışı Vergilerin Alınması

Ülkede açıkça görünüyor mallar ülkeye girdiğinde karayollarında satıcılardan farklı unvanlarda trafik, güvenli görevlileri ve belediye adına para almaktadırlar. Bu işlem tüketicilerin zararına ve malların fiyatını yükseltmesine sebep olmaktadır (UNAMA, 2016).

3.4.3.5. Limanlarda Servis Ekipmanı

Eksikliği Ülkenin limanlarında çekici arabaların eksikliği ve yeterli hizmet ekibinin bulunmamasıdır ve bu durum limanlarda ithal edilen ürünlerin uzun süre kalmasına sebep olmaktadır (UNAMA, 2016).

3.4.3.6. İç Güvenlik Sorunları

Karayollarında güvenlik yetersizliği nedeniyle Afgan tüccarları işlerinden korkmaktadırlar. Bazen karayollarında yük taşıma araçların yakması, araç kesmesi ve sürücülerin ölüm riskini almak gibi sorunlarla karşı karşıya kalmışlar ve bu da ülkedeki ticaretin azaltmasına sebep olmaktadır (MUTAVFFA ve diğ., 2018).

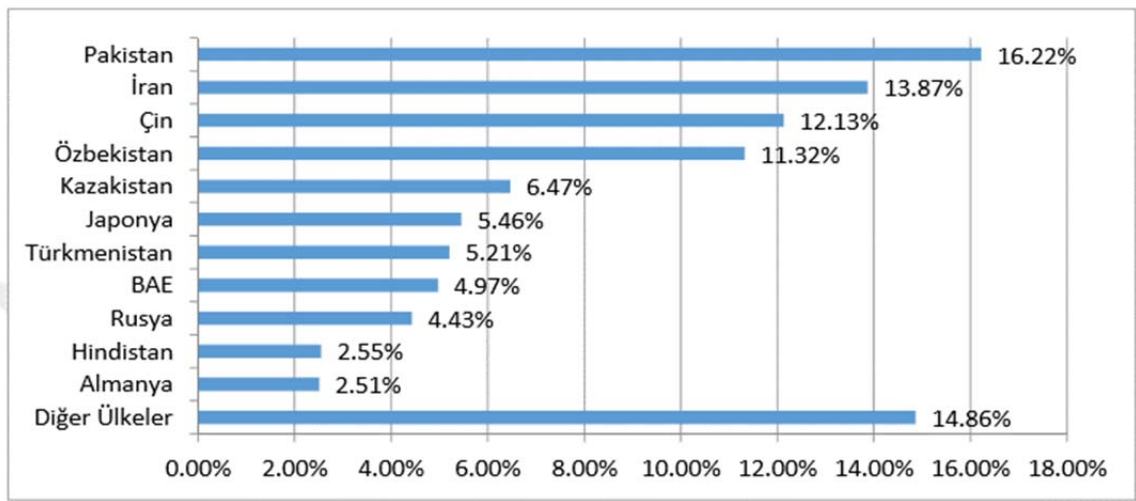
3.4.3.7. Karaçi Limanında Transit Problemleri

Afganistan'a en yakın deniz limanı Pakistan 'ın Karaçi limanı olduğundan dolayı tüccarlar mallarını daha erken sevk edilmesi için bu limanı kullanmak

zorundalardır. Pakistan hükümeti Afganistan 'ın bu zorunluluğunu politik-ekonomik tehdidi olarak kullanmaktadır. Örneğin Hindistan ve Afganistan arasında geçişe izin vermemek ithal malların gecikmesine sebep olmaktadır ve ikinci yakın liman Karaçi limanından sonra Bandar Abbas limanı İran 'dadır ve sorunlardan biri bu limanın Doğu Asya ile mesafe uzaklığıdır (MÜAHHIT ve SAYAR, 2012).

3.5. Afganistan 'ın İthalat Partnerleri ve İthalattaki Yüzdesel Payları

2008-2018 yılları arası yaklaşık 150 ülkeden mal ithalatı yapmıştır.

Resim 8. Afganistan 2008-2018 Yılları Arası Ortalama mal İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı

Kaynak: (NSIA, 2019).

Grafik'te Afganistan 'ın 2008-2018 yıllar arası ortalama mal ithalatının ülkelere göre dağılımı gösterilmiştir. En çok mal ithal edilen ülkeler arasında başlıca Pakistan (toplam ithalatın % 16,22 'sini), İran (% 13,87), Çin (% 12,13), Özbekistan (% 11,32), Kazakistan (% 6,47), Japonya (% 5,46), Türkmenistan (% 5,21), Birleşik Arap Emirlikleri (% 4,97), Rusya, Hindistan, Almanya ve diğer ülkeler oluşturmaktadır (NSIA, 2019).

3.6. Afganistan 'ın İhracat ve İthalat Mallarının Yapısı

Ticaret ekonomisi Trading Economics-TE 'nin verilerine göre, 2019 yılında Afganistan 'ın başlıca ihracatı: halı ve kilim (toplam ihracatın % 45 'i); kurutulmuş meyveler (% 31), tıbbi bitkiler (% 12), tarım ürünleri, değerli ve yarı değerli taşlar, pamuk, el sanatları, taze meyveler, baklagiller, hayvansal ürünler, hayvansal deri ve

tahıllar Afganistan ihracatının en önemli ürünlerini oluşturmaktadır (TRADING ECONOMICS, 2019).

Ayrıca 2019 yılında Afganistan 'ın başlıca ithalatı: petrol (toplam ithalatın % 33 'ü); makine ve teçhizat (% 15), gıda maddeleri (% 14) ve ana metaller ve ilgili maddeler (% 9), (TRADING ECONOMICS, 2019). Buğday, buğday unu, otomobil, donatı ürünleri, elektrikli aletleri, ilaç, makine ve nakliye araçları ve mobilya ürünleri de ülke ithalatının en önemli ürünlerini oluşturmaktadır (NSIA, 2018).

3.7. Yıllara göre Dış Ticaret Hacmi ve İstatistikleri

Dış ticaret işlemlerinden amaç dünyanın farklı ülkeler arasında mal ve hizmetler ihracat ve ithalat etmektir (KAYA, 2011). Ülkeler ihtiyaçlarını karşılamak ve uluslararası ticaretten kar elde etmek amacıyla diğer ülkelerle ticari ilişkiler kurması gerekmektedir. Afganistan da bu nedenle ticaret yapan ülkeler arasında yer almaktadır (ARYA, 2013).

Afganistan 'da yıllar süren istikrarsızlıklar nedeniyle tüm ekonomik politika ve kültürel temellerini kaybetmiştir. Ekonominin temel bölümünü oluşturan ticaret büyük ölçüde zarar görmüştür. Ülke ihracat dışı bir ülkeye değişmiştir. Günümüzde Afganistan piyasasına bakıldığında yabancı lüks mallar ile dolu olduğu göze görülmektedir (SAFAR, 2011).

2003-2008 yılları arası Afganistan 'da ticaret olağanüstü bir şekilde gelişmiştir. Ama bu gelişme ticaret dengesi açığı (ihracat ve ithalat arasındaki fark) çok yüksekken gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde yerel tüketimi için dış üretime büyük ölçüde bağımlı kalmıştır. Çünkü hem ihracat miktarı hem de ihracat edilen malların çeşitliliği bakımından düşük seviyede bulunmuştur (MAŞAL, 2013).

Ancak 2008 yılından bu yana ihracat değerinde artış izlenmiştir. Bu izlenen artışlar ihraç edilen ürünlerdeki çeşitlilik ve miktar artışından dolayı gerçekleşmiştir (NSIA, 2019).

Tablo 5.

Yıllara göre Dış Ticaret Rakamları (2008-2018)

Dönem	İhracat			İthalat			Dış Ticaret Hacmi		
	Toplam	Bir Önceki Döneme Göre Değişim(%)	Dış Ticaret Payı(%)	Toplam	Bir Önceki Döneme Göre Değişim(%)	Dış Ticaret Payı(%)	Toplam	İhracat - İthalat Karşılama Oran (%)	Dış Ticaret Dengesi
2008	\$544,561,385	-	15.28	\$ 3,019,860,129	-	84.72	\$3,564,421,514	18.03	-2,475,298,744
2009	\$403,441,006	-25.91%	10.79	\$ 3,336,434,781	10.48%	89.21	\$3,739,875,787	12.09	-2,932,993,775
2010	\$388,483,635	-3.71%	7.01	\$ 5,154,249,868	54.48%	92.99	\$5,542,733,503	7.54	-4,765,766,232
2011	\$375,850,935	-3.25%	5.55	\$ 6,390,310,947	23.98%	94.45	\$6,766,161,882	5.88	-6,014,460,012
2012	\$414,497,881	10.28%	4.43	\$ 8,932,390,650	39.78%	95.57	\$9,346,888,531	4.64	-8,517,892,768
2013	\$514,972,983	24.24%	5.57	\$ 8,724,083,938	-2.33%	94.43	\$9,239,056,921	5.90	-8,209,110,955
2014	\$570,534,007	10.79%	6.87	\$ 7,729,168,790	-11.40%	93.13	\$8,299,702,797	7.38	-7,158,634,783
2015	\$571,404,967	0.15%	6.89	\$ 7,722,865,049	-0.08%	93.11	\$8,294,270,016	7.40	-7,151,460,082
2016	\$596,455,337	4.38%	8.36	\$ 6,534,140,413	-15.39%	91.64	\$7,130,595,750	9.13	-5,937,685,076
2017	\$831,926,776	39.48%	9.65	\$ 7,792,600,123	19.26%	90.35	\$8,624,526,899	10.68	-6,960,673,347
2018	\$884,504,502	6.32%	10.67	\$ 7,406,590,340	4.95%	89.33	\$8,291,094,841	11.94	-6,522,085,838

2008-2018 yılları arası Afganistan 'ın dış ticaret rakamları gösterilmiştir. Afganistan'ın dış ticaret rakamları, ülkedeki iç savaştan etkilenmiş ve zaman zaman dalgalanmalar göstermiştir. 2008 yılında Afganistan 'ın ticaret bilançosunun değeri 3,564 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Toplam tutardan 3,019 milyon dolar ithalat ve fakat 544 milyon dolar ihracat yapmıştır. İstatistik rakamlara göre -2,475 milyon dolar dış ticaret açığı görülmüştür (NSIA, 2008). 2008 yılın verilerine karşı 2018 yılında ihracat edilen malların değeri 884 milyon dolar, ithalat edilen malların değeri 7,406 milyon dolar, dış ticaret hacmi 8,291 milyon dolar ve dış ticaret açığı ise -6,522 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir (NSIA, 2019).

Afganistan ithalatçı bir ülke olduğu için ihtiyacı olan malları komşu ve bölgedeki ülkelerden ithal etmektedir (ACCI, 2019). 2018 yılında ihracatın dış ticaretteki payı % 10,67 oranındayken, ithalatın dış ticaretteki payı % 89,33 oranında kaydedilmiştir. Ortalama olarak 11 yıl içerisinde (2008-2018) ihracatın dış ticaretteki payı % 8,28 oranındayken ithalatın dış ticaretteki payı % 91,72 oranında kaydedilmiştir (NSIA, 2019).

Afganistan dış ticaret dengesi sürekli olarak açık veren ülkelerden biridir. Hatta bu açık zaman içerisinde daha da büyümüştür. Örneğin 2008 yılında dış ticaret açığı -2,4 milyon dolardan 2018 yılında -6,5 milyon dolara yükselmiştir (NSIA, 2019).

Ülkenin dış ticaret performansını gösteren ölçülerden biri ihracatın ithalata karşılaması oranıdır. İhracatın ithalata karşılaması oranı 2008-2018 yılları arası Tablo 9 'de hesaplanmıştır. 2008 yılında % 18,03 iken, 2012 yılında azalarak % 4,64 'de gerilemiştir. 2012 'de % 4,64 'ten 2018 'de artarak % 11,94 'de yükselmiştir (Dünya Bankası, 2019).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ

4.1. Türkiye-Afganistan Diplomatik İlişkileri

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte yeni bir döneme girilmiştir. Artık Sovyetler Birliği ortadan kalkması yeni bir kırılma noktasını ortaya çıkarmış ve yeni boşluk alanları meydana gelmiştir. Sovyetlerin sıcak denizlere inme politikasının önünde engel teşkil eden Rimland kuşağını delmek için Afganistan'ı işgal etmesi, arka planda ABD ve Sovyet güç mücadelesine sahne olmuş ve Taliban ABD desteği ile sahneye çıkmıştır. Taliban ve mücahitler başarıya ulaşmış Sovyetler, Afganistan'dan çekilmiş ve kısa bir süre sonra dağılmıştır. SSCB'nin çekilmesi ve yıkılması ile Afganistan'da mücahit gruplar büyük bir başarı elde etmiş ama bu mücahit gruplar Afganistan'ı yönetecek başarılı bir hükümet ve siyasal sistem ve düzen kuramayarak birbirleriyle savaşımlardır. Bu yeni grup (Taliban) Pakistan, ABD ve Suudi destekli, Pakistan'a gelen Peştun mülteciler, Suudi ve yerli Peştun öğrenciler medreselerde radikal selefi vahabi görüşlerle eğitilmiş; Afganistan'da büyük oranda kanlı bir şekilde mücahit grupların çoğunu etkisiz hale getirmiştir yeni bir düzen kurmuştur. Taliban'ın iktidara gelmesi ile birlikte Türkiye ile ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte birçok ülke bağımsızlığına kavuşurken Orta Asya ülkeleri ile bir araya gelme fırsatı doğmuştur. Fakat bu fırsat Türkiye açısından 2001 yılına kadar etkili kullanılamamıştır (Birsal,2012. <http://www.academia.edu>). Afganistan ilişkilerde 11 Eylül olayları ve AK Parti dönemi ile birlikte yoğunlaşma görülmüştür.

11 Eylül olayları sonrasında Türkiye, NATO çerçevesinde Afganistan'ın yeniden inşasına ve Güney Kafkasya'nın istikrarına ve bölgesel ve küresel terörle mücadeleden enerji güvenliğine kadar birçok konuda uluslararası ortamda işbirliği içerisinde olmuştur. Türkiye Afganistan'da aktif bir diplomasi yürütmektedir. Bu dönemde Afganistan'da istikrarın sağlanması 3 ana unsur üzerine inşa edilmektedir. Birincisi Afganistan içinde yapılacak çalışmaların yoğunlaştırılması. Bu bağlamda Afganistan içerisindeki farklı etnik ve mezhebi gruplarının ulusal uzlaşma içerisinde faaliyetlerini yoğunlaştırması ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesidir. İkincisi, komşu ve bölge ülkeleri ile yürütülecek faaliyetlerdir. Türkiye bu noktada bölgesel alanda projelere destek vermek çerçevesinde Af-Pak, İstanbul süreci, RECCA ve üçlü zirvelere ev sahipliği yapmaktadır. Üçüncüsü uluslararası toplumun genel olarak

Afganistan'a sağlayacağı destektir. Türkiye bu üç alanda ciddi faaliyet göstermekte ve çaba harcamaktadır (2014 yılına girerken dış politikamız, 2013, <http://www.mfa.gov.tr/>).

4.1.1. Osmanlı ve Afganistan Dönemi

Türklerin Afganistan ile ilişkileri; Gazneli Mahmut döneminde (999-1030) başlamış, Türk devleti olan Selçuklulardan sonra 1762 yılında Osmanlı Sultanı III. Mustafa ile devam etmiştir. Afgan ve Türk halkları tarihten günümüze ortak tarih, dil, kültür ve inanç havzasında tarihi ipek yolu güzergahında yaşamış olmanın ve ortak paydalar etrafında buluşmanın getirdiği yakınlıkla iki kardeş millet olarak tarih boyunca tarihin kırılma noktalarında daima dayanışma içerisinde olmuşlardır. 1. Dünya Harbi sonlarında 1918 yıllarında, Türkiye-Afganistan arasındaki dostluğun gelişmesinde Osmanlı Devleti'nin Erkan-ı Harbiye Reisi Enver Paşa ile eski 4. Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşalarında katkıları olmuştur. Özellikle Almanya ve Fransa'nın Afganistan'ı tanımaları konusunda etkili olmuşlardır. Ayrıca Cemal Paşa, 1920 yılında 15 civarında Türk subayı ile birlikte Afganistan'a gelmiş ve Afganistan Ordusunda öncelikle bir "Örnek Alay" oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri, Türk-Afgan dostluğu zarara uğramamış ve iki tarafın çıkarları hiçbir zaman çatışmamıştır (Nimani, 2014: 4).

Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesi ile dünya devletleri Osmanlı topraklarını paylaşma amacı içine girmişlerdir. Son olarak Osmanlı Sevr Anlaşmasını imzalamış ve kendi sonuna giden en son adımı da atmıştır. Bu süreçte Anadolu'da işgal karşıtı hareketlenmeler başlamış ve eski bir Osmanlı subayı olan Mustafa Kemal önderliğinde sömürgeciliğe karşı topyekûn bir mücadele başlamıştır (Ortaylı, 2017: 77).

1919-1923 yılları arasında devam eden bu mücadele sonucunda Anadolu'da yeni bir devlet kurulmuştur. Ankara başkentine bağlı ve yönetim şekli cumhuriyet olan bu devlet, Sevr hükümlerini tanımamış ve 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Anlaşmasını imzalayarak dünyanın tanıdığı bir devlet haline gelmiştir. Lozan Anlaşması yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletini tam bağımsız bir devlet olarak kabul etmiştir. Lozan Anlaşması ile Osmanlının yabancılara sağladığı ticari ayrıcalıklara son verilse de imzalanan bir ticaret sözleşmesi ile Türkiye Osmanlının borçlarını ödemekten kaçamamıştır. Sözleşme kapsamında Türkiye Osmanlının borçlarının %62,5'ini ödemiştir. İzmir İktisat Kongresi (1923), Türkiye İş Bankasının kurulması (1924), Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kabul edilmesi (1927), altın paradan tedavüllü kağıt paraya

geçilmesi (1927) ilk yıllarda Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından gerçekleştirilen önemli ekonomik yeniliklerdir. Yeni devlet ile birlikte sosyal, siyasal, hukuksal ve gündelik yaşantıya dair bir dizi devrim yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti laik ve sosyal bir niteliği taşımaktadır, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanımaktadır. Devletin dış politikası barış ve ekonomik kalkınmaya önem verilmiştir.

4.1.1.1. Atatürk ve 3 Afgan Kral Dönemindeki Önemli Gelişmeler

Atatürk döneminde Afganistan'da üç kral hüküm sürmüştü: Amanullah Han, Muhammed Nadir Şah ve Muahmmmed Zahir Şah. Bu üç kral ile Atatürk arasında yakın ilişkiler kurulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün ilk ilişkisi kurduğu yabancı devlet padişahlarından biri Afganistan kralı Amanullah Han olmuştur.

İslam Devletleri arasında Mustafa Kemal'in emperyalizme karşı mücadelesini heyecanla izleyen ilk Müslüman devlet Afganistan'dır. Afganistan, Anadolu'da milli Türk devletini erkenden tanıdı ve bir dostluk anlaşması imzaladı (1 Mart 1921). Afgan Kralı Amanullah Han 20 Mayıs 1928'de Ankara'ya geldi (İnalcık, 2013:178).

1 Mart 1921 tarihinde "Türkiye-Afgan İttifak Muahedenamesi" iki dost ülke arasında yapılan en önemli ittifaktır. İki dost ülkenin yüzyıllarca boyunca dostluklarının temelini bu antlaşma ile atılmıştır. Türkiye bağımsızlık savaşını sürdürürken, İngiltere'nin egemenliği altında bulunan Afganistan 1919 yılında tamamen bağımsızlığına kavuşmuştur. Moskova'da TBMM Hükümeti adına Yusuf Kemal Tengirşenk ile Afganistan adına Rıza Nur Muhammed Veli Han tarafından imzalanan "Türkiye-Afgan İttifak Muahedenamesi" anlaşmasının birinci maddesine göre iki devlet birbirlerinin bağımsızlığını resmi olarak kabul etmiştir.

"Baççe-sakaw" lakaplı bir adam Amanullah Han'ı devirip Afganistan tahtını ele geçirmiş ancak Fransa'da sürgünde bulunan Muhammad Nadir Şah tarafından dokuz ay sonra tahttan indirilmiştir. Böylece Muhammad Nadir Şah tahta geçerek Muhammed Nadir Şah Dönemi başlamıştır. Bu dönem içinde Atatürk yeni Afgan kralı'na karşı önceleri soğuk ilişkiler daha sonra zamanla Atatürk ile Nadir Şah arasındaki soğukluk ortadan kalkmıştır ve dostluklar devam etmiştir. Nadir Şah dönemi de uzun sürmemiş ve 8 Kasım 1933 günü bir suikasta kurban gitmiştir. (Şimşir, 2002; Nimani, 2014: 45).

Nadir Şah'ın ölümü sonrası 18 yaşındaki oğlu Zahir Şah Afganistan tahtına geçmiştir. Atatürk yeni kralı kutlayarak, Afganistan ile ilişkiler dostça devam etmiştir. 1934 yılında Fahrettin Altay Paşanın Afganistan'ı ziyareti ve 1936 yılında da

Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammad Han ve Milli savunma Bakanı Altes Mareşal Şah Mahmut Han ayrı ayrı Türkiye'yi ziyaretleri iki dost ülke arasındaki dostluğun devam ettiğini göstermektedir. 1937 yılında Saadabad Paktı'nın Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında imzalanarak Zahir Şah ve Atatürk arasındaki dostluklar daha da güçlenmiştir.

4.1.2. 1990 sonrası Türk dış politikasındaki dönüşüm ve Afganistan

2.Dünya Savaşı sonrası Türk dış politikası batı odaklı ABD ve AB eksenli geleneksel çizgisinde devam etmiştir. Batıcılığı esas alan bu dış politika anlayışı Türkiye'nin Asya politikasına da yansımıştır. Doğu-Batı dengeleri içerisinde içine kapanık dış politika sahip Türkiye'nin 70'ler ve 80'li yıllarda Japonya, Çin, ve Güney Kore ile geliştirdiği ekonomik ve ticari ilişkiler dışında aktif bir Asya politikasından söz etmek mümkün değildir (Çolakoğlu, 2009: 160-161).

1991 yılı itibariyle Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası sistemdeki dengeleri değiştirmiş yeni bir kırılma noktası ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş boyunca doğu batı rekabetinin yaşandığı, sisteme ABD ve Sovyetler Birliği'nin hâkim olduğu İki kutuplu yapı, Sovyetlerin dağılmasıyla yerini uluslararası sistemde ABD'nin hâkimiyetini tek başına devam ettirdiği hiyerarşik yapıya bırakmıştır (Yılmaz, 2013:187). 1991-2000 yılları arasında Rusya'nın eski hâkimiyet alanı olan Avrasya, Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde jeostratejik ve jeopolitik nüfuz kaybı yaşaması Mackinder'in ifade ettiği Heartland (kalpgah) denilen bölgede güç boşluk alanları yaratmıştır. Brizinski tarafından "orta alan" veya "kara delik" olarak adlandırılan Rusya egemenliğindeki bu topraklarda ABD yerini almaya başlamıştır (Emeklier,2010, www.bilgesam.org).

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Varşova Paktı dağılmış, tehdit algılamalarının değişmesi NATO'nun varlığının sorgulanması, Türkiye'nin de jeo-stratejik önemini kaybettiği tartışmalarını beraberinde getirmiştir. NATO'nun bir parçası olan Türkiye'nin önemi azalmış gibi görünse de farklı boyutlarda stratejik önemini korumaya devam etmiştir. Körfez Savaşı'nda aktif rol oynayan Türkiye, ABD'nin izlediği Irak ve İran'ın da dahil olduğu çifte kuşatma politikası ve yeni oluşan konjonktürde Türkiye'nin ABD tarafından yeni Avrasya dengelerinde stratejik partner olarak görülmesi bağlamında Türkiye'nin önemini arttırmıştır (Ege, 2008: 321-335). Ayrıca Sovyetlerin dağılması sonucu ortaya çıkan yirmiden fazla devlet ekonomik ve siyasal sistemlerini yeniden oluştururken Türkiye'yi ortak kültürel ve etnik bağlardan

dolayı model ülke olarak algılamışlardır. Bu bağlamda 1990'ların başında Türk dış politikasında Türk kimliği ön plana çıkarılmıştır (Gün, 2010, www.bilgesam.org; Oran, 1996: 368).

4.1.3. AK Parti dönemi Bölgeselcilik ve Yumuşak Güç Vizyonu Bağlamında Afganistan

2000'ler sonrasında Türk Dış Politikasında yeni söylemler ve yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. AKP iktidara geldikten sonra Batı ile İslam dünyası arasında yalnızca köprü gibi davranma politikası yerine Ahmet Davutoğlu 'Stratejik Derinlik' doktrini bağlamında dış politika vizyonunda; merkez ülke gibi hareket etme, küresel ve bölgesel barışa katkıda bulunan arabuluculuk rolü üstlenip sorun çözücü bir ülke konumunda olma, komşularla sıfır sorun, proaktif, çok kulvarlı ve çok boyutlu dış politika gibi görüşleri benimsemiştir (Tekin ve Tekin, 2014: 38-39). Etrafına kayıtsız kalmayan proaktif bir dış politika anlayışıyla dünyayı sadece Batı'dan ibaret görmeyen bir anlayışla ilerleyen yakın çevresini yeniden keşfeden bir Türkiye ortaya çıkmıştır. Ahmet Davutoğlu yaptığı bir konuşmada Türk Dış Politikası'nın vizyonunu:

'Türkiye yürüttüğü dış politikası ve diplomasisiyle bütün çevre bölgelere, ülkelere istikrar yayan, sadece güçlü askeri gücüyle güvenlik unsuru olarak istikrar yayan değil, yumuşak gücüyle, diplomasisiyle, yaptığı faaliyetlerle de Orta Asya'dan Ortadoğu'ya, Balkanlardan Kafkaslara ve Karadeniz'den Akdeniz'e kadar bir bölgeye istikrar yayan ve ekonomik kalkınmasıyla da bölgeye ciddi bir ekonomik refah alanı oluşturan bir politikamız var' sözleriyle ifade etmiştir.(Davutoğlu, 2010, <http://www.hurriyet.com.tr>).

2009 yılı itibariyle benimsenen yeni dış politika vizyonunun en önemli değişkenlerinden bir tanesi bölgeselleşme konseptidir. Bu çerçevede yumuşak güç kullanımına öncelik verdiği söylenebilir. Yumuşak güç kavramını ilk defa literatüre kazandıran Joseph Nye, yumuşak gücü zorlayıcı hiçbir güç olmadan tamamen tarih, kültür, politika, değer gibi kavramlar araç olarak kullanılarak uluslararası hedeflere karşındakini ikna etme yoluyla ulaşma olarak tanımlamıştır (Şener, 2014, www.21.yyte.org).

Yumuşak güç kullanımı yakın coğrafyamıza karşı politikalarımızı askeri güç söylemini arka plana iterek kültürel tarihi bağ, ekonomi ve demokratik gelenekler üzerine üç temel üzerine inşa etmektedir (Yeşiltaş ve Balcı, 2011). Türkiye, Asya ve Avrupa'daki konumu itibariyle birçok medeniyete ev sahipliği yapmış derin tarihi-kültürel geçmişe sahiptir.

Türkiye'nin bölgesel yaklaşımın dayanağı, güvenliğin bölünmezliği ve bölgesel sahiplenme temelinde şekillenmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasından günümüze Türkiye'nin güvenlik politikasının temel noktasını işbirliği ve ortaklıklar oluşturmuştur. Yakın çevresi ve bölge ülkeleriyle işbirliği projelerinde yer almış Balkanlar ve Ortadoğu'da güvenlik alanında işbirliğini teşviki sonunda Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile Balkan Antantı'nı; İran, Irak ve Afganistan ile Sadabad Paktı'nı imzalamış, 1952 yılında NATO'ya üye olmuştur (Türkiye'nin Uluslararası Güvenlik Perspektifi ve Politikaları, www.mfa.gov.tr).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bloklar arasındaki çekişme ortadan kalkmış Sovyetlerin tehdit olarak algısı yerini İslam Dünyasının yeni tehdit olarak algılanmasına bırakmıştır. Bu eni dönemde terörizm konusu işbirliğine dayalı güvenlik anlayışını beraberinde getirmiştir. Terörizm, kitle imha silahlarının yayılması, örgütlü suçlar, uyuşturucu madde ve silah kaçakçılığı, yabancı düşmanlığı, ırkçılık, saldırgan ulusçuluk gibi, uluslararası güvenliği ve barışı tehdit eden yeni sorunların ulusal sınırları aşan nitelikleri, güvenliğin bölünmezliği ilkesi çerçevesinde, bir ülkenin güvenliğinin, diğer ülkelerin güvenliğiyle bağlantısının yadsınamayacağı ortaya çıkmıştır (<http://www.tccb.gov.tr>, 2002).

Türkiye bu bağlamda ikili ve çok taraflı ilişkilerini geliştirme yolunu benimsemiştir. Bu anlayışa dayanarak Afganistan'da istikrarı ve güvenliği sağlamanın ortak işbirliği ile yapılabileceğini savunmuştur. Afganistan'daki güvensizlik ve istikrarsızlık bölge ülkelere de sıçrama potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle arabuluculuk, yumuşak güç vizyonu bağlamında geniş tabanlı uluslararası dialoglar da aktif rol almıştır. Afganistan ile doğrudan sınırimız olmasa dahi sorunlara kayıtsız kalmamış Asya'nın kalbinde işbirliği Konferansı, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı, İstanbul Süreci, Afganistan ve Pakistan arasında gerçekleştirilen üçlü zirvelere destek vermiş, ortak programlarda yer almıştır (Kardaş, 2013, www.sam.gov.tr).

4.1.3.1. Afganistan-Pakistan-Türkiye Üçlü Zirve Süreci

Türkiye, bölgesel krizleri engelleme ve çözümlerinden aktif rol oynama amacıyla yürüttüğü Ak parti dönemi Türk Dış politikasının en önemli parametrelerinden biri proaktif diplomasi kavramının pratik sonucunu Afganistan Pakistan arasında yürüttüğü politikalarda görmek mümkündür. Pro-aktif Dış Politikanın araçlarından olan arabuluculuk (mediation) kavramı ile iki ülke arasında diplomatik diyalogun sürmesi için Türkiye öncülüğünde üçlü süreç başlatılmıştır. Bunun en önemli dayanağı Türkiye'nin benimsediği Komşu ülkeler işbirliği yapmadan Afganistan'da güvenlik ve istikrarın sağlanması mümkün değildir tezidir (Yeşiltaş ve Balcı, 2011).

Askeri olmayan ve kapsayıcı bir yaklaşım benimseyen Türkiye, Afgan hükümeti ve komşuları arasındaki diyalogu teşvik ederek arabuluculuk rolünü üstlenmiştir. Türkiye'nin bölgesel politikasının en önemli ayağı Diplomatik girişimler kapsamında üçlü zirveyi başlatmasıdır. Türkiye Afganistan ve Pakistan hükümetleriyle her zaman yakın ilişkilere sahip olmuştur ve Afganistan, Pakistan arasında üçlü zirveyi başlatarak bölgesel işbirliği sürecinin kuruluşunda yer almıştır. Bölgesel bir anlayış geliştirme noktasında Türkiye'nin Afganistan'da çözüm arayışına dâhil olma bağlamında yaklaştığı arabuluculuk çabaları Türk Dış politikasında önem arz etmektedir. Türkiye'yi Pakistan ve Afganistan özelinde arabuluculuk rolünde başarılı kılan unsur stratejik derinliğinin kendisine verdiği avantajı kullanabilmesi, taraflar arasında empati kurma, hassasiyetleri yakından tanıma açısından yani hem maddi hem manevi bir duruşa sahip olmasıdır. Bunu tarihte Afganistan- İran sınır sorununda oynadığı rol ile görmüştük. Türkiye tarafları anlama, güvenilirliğini koruyarak çözüm sunabilme kabiliyetine sahiptir. AfganistanTürkiye-Pakistan Üçlü Zirve Süreci temelinde ortak sınıra sahip iki kardeş ülkenin birbirlerine karşı güvensizliğini aşma ve bölgesel barışa katkı sağlamayı amaçlamaktadır. (Aras, 2012: 1-7). Bu girişimin amacını daha detaylı açıklamak gerekirse Pakistan'ın Taliban'a destek vermesi, Taliban'ın Afgan Hükümeti'ni devirmek için Pakistan'ın kuzeybatısında bulunan aşiret bölgelerini üs olarak kullanılması gibi Afgan yetkililerin inancı nedeniyle gergin olan ilişkilerin geliştirilmesi ve Afganistan'da kalıcı barışın sağlanmasıdır. Türkiye' nin ev sahipliği yaptığı Cumhurbaşkanlığı düzeyindeki toplam sekiz zirvenin ilki dialog başlığıyla 2007 yılında Cumhurbaşkanımız Sayın Abdullah Gül, Afganistan Cumhurbaşkanı Sayın Hamid Karzai ve Pakistan Cumhurbaşkanı Sayın Asif Ali Zardari'nin katılımlarıyla İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Her yıl gerçekleştirile zirvelerin farklı odak noktaları olsa da

genellikle dialoglar ekonomik işbirliği, terörizmle mücadele, istihbarat, siyasi ve askeri alanlarda işbirliği, güvenlik ve eğitim konularını kapsamıştır (Kaya, 2013: 23-29). 2007 Zirvesi'nin ardından Ankara Bildirisi yayınlandı. Ankara Bildirisi'nde Karzai ve Müşerref; Pakistan ve Afganistan'ın ikili ilişkilerini geliştirme, iyi komşuluk, toprak bütünlüğüne saygı ve birbirinin iç işlerine karışmama temelinde daha da güçlendirme, Bölgede gelişme ve ekonomik kalkınma için var olan fırsatları değerlendirip güven ve işbirliği ortamını iyileştirmek ve güçlendirmek için birlikte çalışma, terörizmin her iki ülke için tehlike oluşturduğu ve terörizme karşı mücadelede ortak çabalara duyulan gereksinim vurgulanmış, kararlılığın sürdürülmesi konularında mutabık kalınmıştır. Mutabık kalınan noktalardaki gelişmeleri takip etmek ve güven artırıcı önlemlerin koordinasyonlarını sağlamak için üç ülkeden üst düzey temsilcilerin görev alacağı bir "Ortak Çalışma Grubu (OÇG)" kurulmuştur (www.tccb.gov.tr, 2007).

Aralık 2008 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen ekonomik işbirliği konulu ikinci üçlü zirve toplantısında taraflar arasında askeri işbirliği, terör ve uyuşturucu ile mücadele alanlarında güvenlik işbirliğinin hayata geçirilmesinde mutabakata varılmıştı (www.mfa.gov.tr, 2008).

2009 yılında gerçekleştirilen güvenlik konulu zirvede Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai, Pakistan Cumhurbaşkanı Asıf Ali Zardari ile ilk defa üç ülkeden askeri ve istihbarat yetkilileri bir araya gelmiştir (www.cumhuriyet.com.tr, 2010).

Eğitim konusunda ortak işbirliği konulu 4. Zirve 25 Ocak 2010'da İstanbul'da gerçekleştirildi. İkili ilişkiler, bölgesel ve uluslararası konuların kapsamlı şekilde ele alındığı vurgulanmıştır. Barış, istikrar, halkların refahı, güvenlik için işbirliği imkânları kapsamında somut adımlar atılmıştır. Ayrıca zirve öncesinde eğitim bakanları düzeyinde gerçekleşen toplantıda eğitim işbirliği protokolü imzalanmıştır. Anlaşmalar; Doğal Afetlere Karşı Mukabele Masaüstü Tatbikatı, terörle mücadele mükemmeliyet merkezinin kurulması, polis teşkilatları arasında işbirliği ve uyuşturucu ile mücadelede işbirliği alanlarını kapsıyor. Üç ülke arasında akademisyenler ve düşünce kuruluşlarını bir araya getirecek bir Düşünce Platformu da oluşturulacak. Zirvede ayrıca üç ülkenin ortak askeri tatbikat yapması için anlaşıldı. Mutabakata varılan 2011'de "Meskun Mahalde Muharebe" konulu Türkiye - Afganistan - Pakistan üçlü askeri tatbikat 2011 yılında gerçekleştirilmiştir (www.cumhuriyet.com.tr, 2009). Ayrıca 26 Ocak 2010 yılında Afganistan, Pakistan, İran Devlet Başkanları'nın ve Çin, Tacikistan Devlet Bakanları'nın katıldığı Asya'nın Kalbinde Dostluk ve İşbirliği Zirvesi

gerçekleştirilmiştir. Kırgızistan, Suudi Arabistan, BAE, Rusya Federasyonu, İKÖ, ABD, Fransa, İtalya, Almanya, Japonya, BM, AB ve NATO Zirve'ye gözlemci statüsünde katılmışlardır (Özcan, 2010: 529). 24 Aralık 2010 Türkiye-Afganistan-Pakistan Üçlü Zirvede, Türk-Afgan Dostluk Günü konusundaki Mutabakat Muhtırası, üç ülke arasında uyuşturucu kaçakçılığı konusunda Üçlü Polis İşbirliği Programı Tesisi Protokolü, basın yayın alanında niyet mektubu, afet yönetimi konusunda Mutabakat Muhtırası ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu ile Afganistan Ulusal Radyo ve Televizyon Kurumu arasında ikili işbirliğine ilişkin protokoller imzalanmıştır. Zirvede ekonomik kalkınma, güvenlik, afet yönetimi, eğitim öğretim, terörizm ve aşırıcılık konularında işbirliğinin sürdürüleceğinin altı çizilmiştir. En önemli sonuç 2010 yılı Aralık ayında yapılan 5. Zirve'den çıkmıştır.

4.1.3.2. İstanbul Sürecinin Önemi

2007 yılından günümüze kadar gerçekleştirilen Afganistan'daki istikrarsızlığı ve Pakistan ile arasındaki sorunları çözmek amaçlı gerçekleşen üçlü zirvelerden çıkan en önemli sonuçlardan biri 2010 yılında Türkiye'nin bölgeselleşme vizyonu çerçevesinde bir adım daha atarak Afganistan'a komşu ülkeler toplantılarının yapılmasının kararlaştırılmış olmasıdır. Bu bağlamda Türkiye dördüncü üçlü zirve sonrası bölgeselleşme vizyonu kapsamında diplomatik çabaları daha geniş bir platforma taşımıştır. İstanbul Süreci olarak bilinen bu bölgesel politik işbirliği yoluyla, çok taraflı bölgesel ekonomik ve siyasi işbirliği yoluyla Afganistan'ı istikrara kavuşturmayı amaçlamıştır. Afganistan'ı merkeze alan Asya'nın sorunlarıyla ilgilenmesi bağlamında diğer yapılan konferanslardan farklı nitelik taşımaktadır. Afganistan ve komşuları arasında dialog ve işbirliği zeminini güçlendirmesi adına 25-26 Ocak 2010'da 'Asya'nın Kalbinde Dostluk ve İşbirliği' temalı İstanbul süreciyle başlayan zirveye Türkiye, Pakistan ve Afganistan'ın yanı sıra İran, Çin, Rusya, İngiltere, ABD, Japonya, Tacikistan, Kırgızistan, Birleşik Arap Emirlikleri ile İslam Konferansı Teşkilatı, BM, NATO ve AB'nin olduğu üst düzey bir katılım gerçekleşmiştir. Böyle bir uluslararası katılımın yüksek olduğu bir sürecin içinde Türkiye'nin öncü ülke olması, artık önemli bir aktör olduğunun ve pro-aktif bir dış politika anlayışı izlendiğinin açık göstergesidir (www.mfa.gov.tr , 2010). Daha öncede ekonomi odaklı Afganistan için bölgesel işbirliği toplantıları düzenlenmiştir. 24 Aralık 2002 İyi Komşuluk İlişkileri Kabil Deglerasyonu gibi (www.refworld.org, 2012).

4.1.3.3. Sürdürülebilir Kalkınma İçin RECCA

Kasım 2-3 Kasım 2010 tarihlerinde gerçekleşen İstanbul Üçlü Zirvesi'nin sonuçları çerçevesinde "Düşünce Platformu" ve "Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı" (RECCA) gibi faaliyetlerin yürütülmesine karar verilmişti. Bu kapsamda RECCA Afganistan İçin Ekonomik İşbirliği Konferansı, Afganistan'da ekonomik kalkınmayı destekleyerek Orta Asya ile Güney Asya arasındaki ticari köprülerin yeniden kurulmasını amaçlayan bölgesel entegrasyonu teşvik için bölge ülkelerini bir araya getirmektedir. Afganistan'ın uluslararası alanda ev sahipliği Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı'nın ilki 2005 yılında Kabil'de gerçekleşmiştir. Uyuşturucuya karşı mücadele, enerji taşımacılığı, ticaret gibi konular görüşülmüştür. Bölge ülkeleri kendi aralarında bölgesel ekonomik işbirliğini teşvik amacıyla Kabil Deglerasyonu'nu kabul etmişlerdir. Konferansta bölge ülkeleri ile işbirliğine dayanan Afganistan'ın kalkınma stratejisinin yoksulluğun azaltılması ve tüm bölgede bin yıl kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek adına önemli olanaklar yarattığı kaydedilmiştir. Afganistan için Ekonomik İşbirliği Konferansı'nın ikincisi 19 Kasım 2006'da Delhi, üçüncüsü 14 Mayıs 2009 İslamabad, dördüncüsü 2-3 Kasım İstanbul'da, beşincisi 26-27 Mart 2012 Duşanbe, altıncısı 3-4 Eylül Kabil'de gerçekleşmiştir (<http://mfa.gov.af>, t.y).

Afganistan'ın bölgesel işbirliği projelerine katılımı sağlanarak, sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirebilmesi amacıyla yapılan, dördüncüsü İstanbul'da gerçekleştirilen Afganistan Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı'nın açılış konuşmasında dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Afganistan'da hızlı gerçekleşecek ekonomik kalkınmanın bölge barışına katkı sağlayacağına, Uzak Doğu, Ortadoğu ve Batı arasında köprü rolü gören Afganistan'ın enerji kaynaklarının üretimi ve transferi konusunda önemli rol oynayabileceğini ve insanların serbest dolaşımı, ticaretin geliştirilmesi açısından kendine has stratejik bir konuma sahip olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bölgesel işbirliği, ticaret ve yatırım önündeki engellerin kaldırılması, karşılıklı güven ve işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini sözlerine eklemiştir (<http://www.turkishny.com>). 2017 yılının Kasım ayında yedincisi gerçekleştirilen Afganistan Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı kapsamında Afganistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Lapis Lazuli Transit ve Transport Rotası projesi kabul edilmiş, bölgesel entegrasyon ve ticarete katkı sağlayacak projenin uygulanmasına yönelik ilk toplantı Nisan 2018'de gerçekleştirilmiştir (Annamuradova, 2018, www.turktoyu.com).

4.2. Türkiye- Afganistan Güvenlik İlişkileri (2002-2018)

1920'lerde ve 1930'larda Afganistan'ın güvenliğine destek verilmesi politikası çerçevesinde gerçekleştirilen Afgan subayların eğitilmesi ve devlet kurma çabalarına yardım için destek verilmesine Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde başlanmıştır. Kurtuluş yıllarında başlayan bu işbirliğine Soğuk Savaş döneminde son verilmiş, NATO işbirliği çerçevesinde tekrar başlatılmıştır (Erdağı, 2005, www.washingtoninstitute.org).

Sovyetlerin 1989 yılında Afganistan'dan çekilmesi Türkiye'nin Afganistan'a nüfuz etmesi açısından yeni fırsatlar sağlamıştır. Bu dönemde Afganistan Devlet Başkanı Burhanettin Rabbani ile yakın ilişki kurmuştur. 1996 yılında Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesiyle Rabbani hükümetinin fiilen devrilmesiyle başlayan Taliban yükselişi Türkiye açısından dezavantaj doğurmuştur. Taliban döneminde askeri ve mali destek alamayan Afganistan yalnızlar ülkesi olurken Afganlarda kendilerini yönetemeyen başarısız devlet (failed state) duruma gelmiştir (<https://asimetriksavaslar.wordpress.com>, 2011).

Siyasi düzenin bozulmasıyla kabile, etnik ve mezheplerin ön plana çıktığı istikrarın ve ulusal güvenliğin sağlanamadığı Afganistan modeli ortaya çıkmıştır. Türkiye bu süreçte Afganistan'da Özbek ve Türkmenlere daha yakın durmuştur. Taliban karşıtı Afganistan Kuzey İttifakı ile ilişkilerini korumuş, Mezar-i Şerif'in kontrolünü elinde tutan Özbek lider Raşid Dostum'a destek vermiştir. Türkiye'nin Sovyetlerin dağılmasından sonra Orta Asya Devletleri'nin bağımsızlıklarını kazanmasıyla artan önemi 11 Eylül olayları sonrası daha da derinleşmiştir.

4.2.1. Yumuşak Güç Vizyonu Bağlamında Türkiye'nin Afganistan Güvenliğine Katkısı

Yumuşak güç unsurları bakımından Afganistan'da önemli fırsatları elinde tutan Türkiye ülkeyle coğrafi sınıra sahip olmasa da derin tarihi ve kültürel bağlara sahiptir. 11 Eylül olaylarından sonra Afganistan'da zor durumlarla karşı karşıya kalınmıştır. Türkiye'de ülkeyle yakından ilgilenmiş ve yoğun çaba harcamıştır. Bu çabanın temelini oluşturan proaktif dış politika, ekonomik ilişkileri geliştirme, tarihi bağ gibi nedenlere ek olarak terörle mücadele öne çıkan konulardan olmuştur (Karacasulu, 2011: 194-204). Afganistan'ın güvenliği konusunda Türkiye'nin vizyonu uluslararası terörizmle başa çıkmak ve Afganistan'da güvenliğin sağlanması için her alanda uluslararası işbirliğine ihtiyaç duyulduğudur. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Afganistan sorunun küresel bir

sorun olduğunu, sadece askeri yollarla çözülemeyeceğini, uluslararası işbirliğine ihtiyaç duyulduğunu Pakistan resmi ziyareti sonrası yaptığı açıklamada terörizmi yenmek için sadece kuvvet kullanmanın yeterli olmayacağını, fakirlik, eşitsizlik ve cehaletin aşılması gerektiğini, tehditler küresel ya da bölgesel olduğunda çözümlerin ulusal olamayacağı sözleriyle ifade etmiştir (www.bbc.com ,2010). Türkiye uluslararası terörizme karşı uluslararası işbirliğini sağlamlaştırmak adına önemli iki girişimde bulunmuştur. Bunlar;

- Barış için Ortaklık Eğitim Merkezi
- Terörizmle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi'dir.

Bu girişimler çerçevesinde Türkiye Orta Asya ve Afganistan'a katkısının yumuşak güç vizyonu bağlamında gerçekleştiği söylenebilir. Afganistan'la tarihten gelen kültürel ve tarihi bağları özellikle yumuşak güç kullanımına ve bunun sonucunda Türk askerinin Afgan halkıyla kalıcı ve yapıcı ilişkiler kurmasına olanak sağlamıştır. Türkiye'nin Afganistan'daki güvenlik misyonuna baktığımızda askeri operasyonlara bakış açısıyla, sosyo-ekonomik kalkınmaya önem vermesiyle Afganistan'da yumuşak güç kullandığı rahatça söylenebilir. Türkiye'nin yumuşak güç kullanımı NATO'nun ISAF misyonuna olumlu katkı sağlamıştır (Tanrıseven, 2013: 155-161). Türkiye, Afganistan'da barış ve istikrarı sağlamak adına sadece diğer aktörler gibi güvenlik, askeri, hükümet düzeyinde değil güvenliği sektörlere ayırarak aşağıdan yukarıya; devlet dışı aktörlerle de ekonomi, kalkınma, eğitim, teknik vb yardımları yaparak ülkedeki yapısal şiddeti ortadan kaldırmaya çalışmaktadır

4.2.2. 11 Eylül Olayları Sonrası Kararlar Ve Afganistan-Türkiye İlişkilerine Yansıması

Soğuk Savaş boyunca uluslararası sistemde Doğu-Batı bloklu, iki kutuplu sistem SSCB'nin dağılmasıyla yerini çok merkezli, hiyerarşik yapıya bırakırken ABD tarafından Yeni Dünya düzeni yapılandırılmaya başlanmıştır. 11 Eylül 2001 yılında, ABD'nin askeri sembolü olan Pentagon ve ekonomi/ticari sembolü olan Dünya Ticaret Merkezine yapılan saldırılar uluslararası sistemi etkilemiştir (<http://www.incanews.net>). 11 Eylül saldırılarının faili konumundaki Usame bin Ladin, 27 Aralık 2001'de yayınladığı video kaydında saldırıların Amerika'nın adaletsizliğe karşı bir cevap olduğunu savunarak saldırıların sorumluluğunu üstlenmiştir (2001, <http://news.bbc.co.uk>)

ABD, Afganistan topraklarının terör örgütleri tarafından bir operasyon üssü olarak kullanılmasına izin verdiği için Afganistan'daki de facto Taliban Hükümetini sorumlu tutmuştur (Taşdemir, 2006: 156-157). 11 Eylül saldırısı sonrası terörizme savaş açan ABD yapacağı operasyonu, daha önce ABD hedeflerine yönelik Tanzanya, Kenya ve Yemen'de gerçekleştirilen terörist saldırılardan da sorumlu tuttuğu El-Kaide örgütünün barındığı Afganistan'a gerçekleştirdi. ABD ve İngiltere, BM'nin 51. Maddesine dayandığı kolektif meşru müdafaa hakkını kullanarak Afganistan'da 7 Ekim 2001'de kalıcı özgürlük adını verdikleri askeri operasyona başlamıştır (Halatçı, 2006: 80-98).

Türkiye, NATO bünyesinde Afganistan'da önemli görev üstlenmiştir. Afganistan ile tarihi kültürel bağlarımızdan dolayı Afganistan halkı tarafından işgalci olarak algılanmayan tek NATO üyesi ülkedir. NATO'daki tek Müslüman ülke olmamızda bölgeye yönelik politikamızı şekillendirmekte ve sorumluluk yüklemektedir. Afganistan ve Pakistan özel temsilcisi Richard Holbrooke, Türkiye'nin Afganistan'da merkezi bir rol oynadığını ve bunun nedenin şu üç unsur 'Afganistan'daki Türkmen azınlık, Afganistan'da Türkiye'ye yönelik genel sempati ve Türkiye'nin bugüne kadar hem NATO'da, hem de Afganistan'da oynadığı rol' (Gürcanlı, 2009, www.hurriyet.com.tr) olduğunu ifade etmiştir.

4.2.3. NATO Zirvelerinde ISAF Kararları ve Türkiye'nin Yaklaşımı

2002 Kasım Prag Zirvesi ile başlayan ve Chicago Zirvesi'ne giden süreç boyunca Afganistan'ın istikrar ve güvenliği konusunda birçok karar alınmıştır. Genişleme süreci boyunca ISAF'ın Komuta ve Teşkilat Yapısı değişmiş, Bölge Komutanlıkları bu süreçte oluşturulmuş ve gerçekleştirilen NATO Zirveleri'nde yeni kararlar alınmıştır. Öncelikle 2004 yılında NATO'nun İstanbul Zirvesinde; NATO genel Sekreteri Joop de Hoop Scheffer NATO'nun dört yeni İl İmar Ekibi'nin Komutasını alacağını açıklamıştır. Müttefikler, Afganistan'da ISAF Harekâtı'nın İl İmar Takımları (PRT) vasıtasıyla ve ülkedeki genel seçimlere olan desteği arttırmak suretiyle genişletmeyi kararlaştırmıştır (2004, <http://www.nato.int>). Zirvede, Afganistan'daki asker sayısını 6500'den 10000'e çıkarma kararı, Genel Sekreterliğe bağlı Kafkasya ve Orta Asya'dan sorumlu ve NATO bildirgesine göre bölge liderleriyle birlikte NATO hedeflerine destek sağlayacak ve yüksek düzeyde temaslar oluşturmakla görevli bir Özel Temsilcilik oluşturulması kararları alınmıştır. Böylece NATO Afganistan'daki varlığını genişletmiştir (Uzgel, 2004: 258). Zirve sonrası İngiltere Dışişleri Bakanı Jack Straw, Türkiye'den beklentilerin yüksek olduğunu, Türkiye'nin Afganistan'da üstleneceği görev hakkında bir açıklama yapmış 'Türkiye'nin Afganistan'da yapacağı katkının İl İmar Timleri (Provincial Reconstruction Team - PRT) bünyesinde gerçekleşmesini istediklerini fakat bu timlerin nerede konuşlandırılacakları konusunda anlaşmazlığın olduğunu belirtmiştir (2004, www.bbc.co.uk).

Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Namık Tan, zirve öncesi yaptığı bir açıklamada Türkiye Zirve öncesinde NATO yönetimdeki ISAF'a destek vermekle birlikte güçlendirilmesi hususunda da destek verdiğini ve bir Bölgesel İmar Ekibi (PRT-Provincial Reconstruction Team) kurma noktasında fikir beyanında bulunduğunu açıklamıştır (2004, <http://www.mfa.gov.tr>). Zirve öncesinde üye ülkelerden Afganistan için yeni askeri destek isteyen NATO'ya Türkiye'nin cevabı Asker ve sivillerden oluşacak 100 kişilik gücün, Türkiye'nin ülkenin kuzeydoğusundaki Takhar bölgesine konuşlanmasının kabulü şartıyla Afganistan'a gönderilebileceği vurgulandı. NATO ve ABD Türkiye'den, çatışmaların yoğun olduğu Herat ve Kandahar'ın sorumluluğunu üstlenmesini istemiş fakat Takhar için görüş birliğine varılmıştır. Toplantıda, NATO'nun Takhar'ı vermesi şartıyla yaklaşık 100 kişilik imar timinin Afganistan'a gönderilmesinin olumlu karşılanacağı ifade edilmiştir (2004,

<http://www.milliyet.com.tr>). Zirve sonrası alınan kararlarla oluşturulan NATO'nun Afganistan'daki sivil temsilcilik görevinde aktif rol Türkiye'ye verilmiş ve temsilciliğin başına Hikmet Çetin atanmıştır (<http://arsiv.ntv.com.tr/news/244614.asp>). 2005 yılında ise ISAF'ın liderliğini ikinci kez üstlenmiş, asker sayısını arttırmıştır.

2006 yılında gerçekleştirilen Riga Zirvesi'nde; Afganistan'dan Balkanlara, Akdeniz'den Darfur'a üç coğrafi bölgede yürütülen zorlu görev ve operasyonlarda barış ve güvenliğin sağlanmaya çalışıldığı, demokrasinin ve istikrarın ve barışın hâkim olduğu, terörden, uyuşturucudan, korkudan arındırılmış refah bir toplum inşası için destek ve kararlılığın altı çizilmiştir. Zirve bildirisinin beşinci paragrafında, BM zorunluluğu olan, NATO liderliğindeki ISAF aracılığıyla Afganistan'da barış ve istikrara katkıda bulunmak NATO'nun temel önceliklerinden biridir bu bağlamda Afganistan genelinde istikrar, güvenlik ve yapılanmayı sağlamak, uluslararası hukuka saygı ve sivil nüfusa zarar vermemek için Afgan makamlarına destek vermeye devam edeceği açıklanmıştır. Ayrıca Afgan ulusal ordusunun ve polislerinin eğitimi ve geliştirilmesi için desteğin arttırılacağı konusunda anlaşılmıştır. Afganistan'da kalkınma olmadan güvenlik, güvenlik olmadan kalkınmanın olamayacağı vurgulanmıştır. Bildirinin yedinci paragrafında yolsuzluk ve uyuşturucuyla mücadele konusunda ve hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi kapsamında destek kararı alınmıştır. Afganistan'ın sınır güvenliği ve demokratik Afganistan'ın yeniden inşası için tüm komşularının destek vermesi çağrısında bulunulmuş, özellikle Afganistan, Pakistan ve NATO arasında yakın işbirliği kurulması teşvik edilmiştir (2006, <http://www.nato.int>). Türkiye, Riga Zirvesi'nde de Afganistan konusundaki tavrını değiştirmemiştir. NATO müttefiki olan ülkelerin Türkiye dâhil önemli bir bölümü, katılımlarına belirli çekince ve kısıtlamalar koyarak askerlerinin "sıcak çatışma" alanlarına, örneğin Türkiye'nin ülkenin güneyine takviye gönderilmesine olumlu bakmamaktadır (2006, www.hurriyet.com.tr). Türkiye katkılarını ISAF komutasının sorumluluğunu üstlenmek, Kâbil'deki komutayı yürütmek, ayrıca PRT (2006-Vardak il imar ekibi) kurmak suretiyle devam ettirmektedir (30 Kım 2006, www.mfa.gov.tr). Türkiye Riga Zirvesi'nde de Afganistan'a sınırlı fonksiyon ile asker gönderme tavrını devam ettirmiştir (2008, www.haber10.com). 2008 yılında gerçekleştirilen Bükreş Zirvesi'nde müttefikler Afganistan için kapsamlı siyasi- askeri stratejik plan ve ISAF'ın Stratejik vizyonu konusunda anlaştılar. Yayınlanan deklerasyonda Afganistan'ın yeniden inşasına yardımcı olmak bağlamında dört ilke rehberliğinde net bir vizyon ortaya konulmuştur.

Bu dört ilke:

- Sağlam ve uzun vadeli ortak bir taahhütte bulunulması
- Artan Afgan liderlik ve sorumluluğu için desteğin sürdürülmesi,
- Uluslararası toplum tarafından sivil ve askeri çabaları bir araya getiren geniş kapsamlı bir yaklaşımın geçerli olması
- Afganistan'ın komşularıyla ve özellikle de Pakistan ile artan bir iş birliği ve angajmanı olması şeklinde açıklanmıştır.

4.3. Türkiye -Afganistan Ekonomik İlişkileri

Osmanlıdan günümüze Afganistan'a yapılan sosyal ve ekonomik yardımlar süreklilik arz etmektedir. Afganistan'da uzun süren iç çatışmalar, istikrarsızlık, uluslararası aktörlerin rekabet alanı olması ve ülkenin coğrafi konumunun getirdiği dezavantaj ülkenin ekonomisini ve sosyal yapısını olumsuz etkilemiştir. Afganistan'ın yeniden yapılanma sürecinde yardımlar BM ve NATO bünyesi altında çalışan birçok birim bu kapsamda faaliyet göstermektedir. Bu birimlerin en önemlisi kuşkusuz yeniden yapılanma sürecinde güvenlik-kalkınma temelinde faaliyet gösteren Türkiye'nin de bu birimler bünyesinde katkı sağladığı PRT'ler ve TİKA'dır. Taliban rejimi sonrası Afganistan'a yardımda bulunan ülkelerin başında bulunan Türkiye yardımlarını devlet yardımları, askeri yardımlar ve özel sektör faaliyetleri (müteahhitlik) adı altında üç kanatta gerçekleştirmiştir.

4.3.1. Afganistan Ekonomisine Bakış

Ekonominin tarıma ve hayvancılığa dayalı olduğu ülkede kuraklık nedeniyle toprakların sadece %12 'si sulama kanalları aracılığı ile verimli hale getirilip tarımda kullanılmaktadır (Avrasya-merkez Ortadoğu ve İslam araştırmaları Grubu, 1998-1999: 129). Amu Derya nehri boyunca 500 km'yi bulan Afgan Türkistan'ı olarak bilinen ova başlıca tarım alanıdır. Yüksek kalitede meyve ve sebze yetiştirilip başlıca ürünleri arpa, buğday, pirinç, üzüm, kavun, karpuz vb. Ürünlerin birçoğu taze ve kuru şekilde Asya ve Avrupa ülkelerine ihraç edilir (Şirvanlı, 1995:156-158). Herat vadisinde ve Khurassan şehrinde ipekböceği yetiştirilir ve ipek imal edilir (Tate, 1911:7). ABD jeolojik Etüder Kurumu'nun araştırmasına göre maden kaynakları Afganistan'ın endüstriyel büyüme ve gelişmesi için büyük öneme sahip ve ülkede henüz keşfedilmemiş birçok yeraltı kaynağı

mevcuttur (About the Mineral Resource Information Packages, <http://afghanistan.cr.usgs.gov>). Doğal kaynaklar bakımından zengin olan ülkede ABD’li jeolog Chamberlin Bonita’nın tespitlerine göre bölgede 91 farklı mineral ve metal bulunmaktadır. Bu kaynaklardan bazıları doğal gaz, altın, gümüş, petrol, kömür, değerli taşlar, kükürt, çinko, demir, talk, tuzdur (Wahap& Younger, 2010:6-7). Afgan ekonomisinin dününe baktığımız zaman Sovyet İşgali ve 1992 yılında mücahit grupların nüfus mücadelesi ve Taliban faktörü de eklendiğinde her alanda olduğu gibi milli taşımacılık ve iletişim sistemi, ağır ve küçük ölçekli sanayiler, tarımsal altyapı gibi ekonomik alanlarda ağır tahribatın yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan savaşlar ekonomik düşüşün, yoksulluğun ve ekonomik sıkıntıların ülke genelinde artmasına neden olurken, coğrafi nedenlere bağlı olarak yaşanan vilayetler arasındaki ekonomik eşitsizliğin daha da artmasına neden olmuştur. Örneğin Herat, Celalabad, Kandahar gibi iller sınır ötesi ticaret yapabiliyorken kuzey bölgedeki eskiden beri ülkenin diğer bölgeleriyle ulaşımının olmamasından dolayı izole kentlerden olan Bamyan, Badahşah gibi illerde kronik gıda sıkıntısı yaşamaktadır. Parwan ve Kapisa ablukaları, illerdeki ağır çatışmalar bazı illerde temel ihtiyaçların fiyatlarında muazzam artışa neden olmuştur (The State the Afghan Economy, <http://www.afghan-web.com>).

Ülke günümüzde muazzam yatırımlara ve istikrara ihtiyaç duymakla birlikte Afganistan’ın mevcut hükümetinin ülkenin yeniden inşa edilmesine yönelik olarak harcayabileceği herhangi bir fonu bulunmadığından ekonomisi dışa bağımlıdır. Temel ekonomik politikası, dış yatırımların ve dış mali yardımların koordine edilmesi temelinde ülke genelinde etkili şekilde kullanılarak özel sektörün büyümesine ve gelişmesine katkı sağlanmasıdır (www.ekonomi.gov.tr)

Afganistan’ın yeniden yapılandırılmasa destek olmak amacıyla uluslararası toplum tarafından birçok konferans düzenlenmiştir. Bu kapsamda 2003-2012 yılları arasında gerçekleşen 14 uluslararası konferansta donör ülkeler Afganistan’ın kalkınmasına yönelik olarak çeşitli yardım taahhütlerinde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Türkiye’nin de Afganistan’a ciddi yardımları olmuştur (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği- 2013 Afganistan ülke raporu).

4.3.2. Türkiye ile Ticari İlişkileri

4.3.2.1. Ekonomik İşbirliği ve Yatırımlar

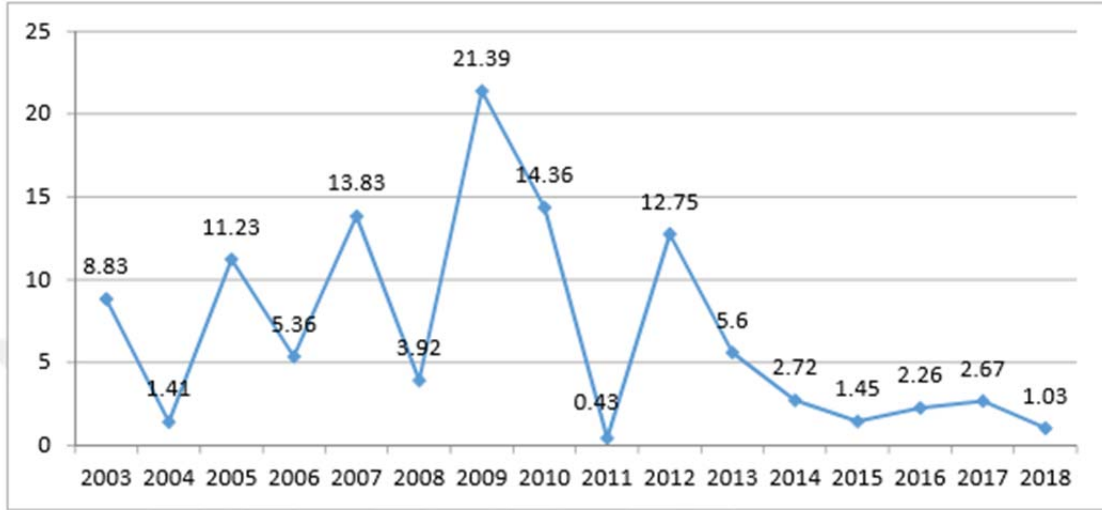
Türkiye, 799.5 milyar dolar gayri safi yurtiçi hasılasıyla Dünya Bankası Grubu'nun en büyük orta gelirli ortaklarından ve dünyanın 18. büyük ekonomisi ile G20 üyesi ülkelerden biridir (Türkiye, <http://www.worldbank.org.tr>). Afganistan ise gücü ve sermaye kaybı nedeniyle son 20 yıldır gayri safi milli hasılası düşüş göstermekte ve gayri safi yurtiçi hasılası yaklaşık 20.84 milyar dolardır. Nüfusun 34.940.000 olduğu ülkede halkın %80'inin günlük geliri 1 Doların altındadır (<http://www.ekonomi.gov.tr>).

Afganistan ile Türkiye resmi ilişkilerimiz ilk olarak iki ülke arasında imzalanan 1921 Dostluk Anlaşması ile başlamıştır. 10 maddelik bu anlaşma ile Türkiye yalnızca askeri alanda değil, eğitim, ekonomi, sağlık, kalkınma alanlarında yapılacak reformlarda Afganistan'a yardım taahhütünde bulunulmuştur. 1921 Anlaşması'nın 6. Maddesinde ki 'Taraflar arasındaki ekonomik ve ticaret ilişkilerinin ve Konsolosluk işlemlerinin düzenlenmesi için gerekli sözleşmeleri ayrıca yapacaklar ve şimdiden birbirlerinin Başkentlerine Büyükelçi göndereceklerdir' ifadesi ekonomik ilişkilerin temellerinin bu dönemlerde atıldığını göstermektedir (Türkiye Afganistan Antlaşması, <https://tr.wikisource.org>).

Afganistan ile Türkiye arasındaki ticaret hacmi yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlemiştir. 2000'li yıllarda bu ülkeyle olan ticari ilişkiler gözle görülür derecede artmıştır. Örneğin, 1999 ithalat 698.422 ABD Doları ihracat 667.250 ABD Doları iken 2006 yılına geldiğimizde ithalat 9.586.512 ABD Doları, ihracat ise 91.105.599 ABD Doları'na kadar yükseldiği görülmektedir. Afganistan'a ihraç edilen başlıca ürünler; tütün, sabun, demir çelikten inşaat ve aksamı, pancar şekeri, taş, metal cevheri, ekmek, pasta, kek, bisküvi, mobilya özel amaçlı motorlu taşıtlar. Türkiye'nin Afganistan'dan ithal ettiği ürünler ise; kabuklu meyveler, mısır, koyun ve kuzuların ham derileri, düğümlü ve sarmalı halılar, pamuk, anason, rezene, kimyon tohumu ve ardıç meyveleridir. Müteahhitlik sektörü; Sınırlı sayıda açılan ihalelerde Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası ve İslam Kalkınma Bankası, Uluslararası Yardım Kuruluşları, ABD ve diğer ülkeler tarafından açılıp takip edilmektedir. İhalelere uluslararası tüm kuruluşlar katılabilmekte olup, ülkeler tarafından finanse edilen projelerde Afganistan firmaları tercih edilmektedir. Bununla birlikte güvenlik sorunu ve iş gücü maliyetlerinin ucuz olmasından kaynaklanmaktadır. Türk firmaları doğrudan ihalelere katılıp,

kazanmakla birlikte, ihale alan başka ülkelerin firmalarına da taşeronluk hizmeti vermektedir. Bu alanda da Afganistan'ın imarına büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır. Türk firmalarının Kabil'de dört yıldızlı otel inşaatı, Salang tüneli projesi, Kabil'deki ABD Büyükelçiliği binası ve çeşitli yol yapımları gibi büyük ihaleleri üstlenmiştir. 2002 Ağustos ayından bu yana gerçekleştirdikleri projelerin toplam değeri yaklaşık 640 milyon ABD dolarıdır. Türkiye, Afganistan'da 15 firma ile faaliyet göstermekte ve 10 firma ise muhtelif ihalelerle ilgilenmektedirler. Afganistan'da çalışan Türk personelinin sayısı 2500'ü aşmaktadır. Türk müteahhitlerinin son yıllarda Afganistan'da üstlendikleri projenin toplam bedelleri 3 milyar ABD Dolarıdır. Söz konusu projelerin büyük bölümü altyapı yatırımlarından oluşmaktadır. Bu şekilde Türkiye, Afganistan'ın yeniden yapılanmasına ağırlık vererek 77 milyon dolar değerinde çeşitli projeleri devreye sokmuştur. Haziran 2008'de Paris Konferansı'nda Afganistan'ın yeniden imarına olan katkısını 200 milyon dolara çıkarmıştır. Ayrıca, 2001 yılından itibaren askeri alandaki katkılarının (Afgan ordu ve polis gücünün eğitimi gibi) toplam değeri 100 milyon dolara ulaşmıştır. Bununla birlikte, Türkiye, 200 milyon dolar yatırımı ile Afganistan'daki en büyük yatırımcı ülke konumuna yükselmiştir (Nimani, 2014: 18-19).

Türkiye'nin Afganistan ile dış ticareti yıllara göre farklılık göstermektedir. 2006-2012 yılları arasında Afganistan'a ihracatımız sürekli artış göstermiş ve 2012 yılında arasında ortalama 166 milyon dolara olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'den Afganistan'a ihracat 2012 yılına kadar artış seyri izlemiş 2013 yılından sonra düşüşe geçmiştir. En fazla ihracatın olduğu yıl 2014 yılı olmuş ve 290.000 milyon \$ ihracat gerçekleştirmiştir. Yapılan ithalat rakamlarına bakıldığında yıllar itibari ile rakamlar dalgalı bir seyir izlemiştir. En fazla ithalat 2014 yılında 16.500 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir.

Resim 9. Türkiye-Afganistan yıllara göre dış ticareti

Kaynak: (Dünya Bankası, 2019).

2003-2018 döneminde Afganistan’da gerçekleşen GDP ’nin yıllık büyümesi gösterilmiştir. Bu dönemde büyümede önemli dalgalanmalar görülmüştür, 2003 yılından 2012 yılına kadar büyük dalgalanmalar görülmekte, en önemli büyüme dalgalanması 2009 yılında % 21,39 oranında gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise bu oran %14,36 ’ya ve 2011 yılında % 0,43 ’e gerilemiştir (Dünya Bankası, 2019)

Mevcut politik istikrarsızlıktan dolayı kurumsal alt yapısı olmayan Afganistan ile çok sayıda ikili anlaşmaya imzalandığı söylenemez. Bu sebeple iki ülke arasındaki ekonomi ilişkiler sınırlı olmasına rağmen iki ülke arasında belli ikili anlaşma ve protokoller mevcuttur. (Afganistan ülke raporu, <http://www.bogazici.org.tr>) Bunlar,

- -Eşya ve Yolcuların Ülkeleri Üzerinden Transit Nakliyatına ve İki Ülke Arasındaki Nakliyata Mütedair Anlaşma (1969)
- -Ticaret Anlaşması (1975)
- -Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması (1976)
- -Uluslararası Karayolu Nakliyatına İlişkin Anlaşma (1978)
- -Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (2004)
- -Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (2004)
- -Gümrük İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması (2005)
- -Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (2005) (www.ekonomi.gov.tr)
- -Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (2016)’dır (www.gib.gov.tr).

1975 yılında imzalanan 8 maddelik teknik ve ekonomik işbirliğine dayalı Ticaret Anlaşması ile iki ülke arasında geliştirilen ekonomik ilişkiler (Resmi gazete, 8 Şubat 1976, www.resmigazete.gov.tr). 2002 yılında Afgan Hükümeti tarafından mevcut anlaşmaların yenilenmesi talebi üzerine Türk hükümeti günün koşullarına uygun ekonomik ve teknik işbirliğine dayalı anlaşmanın yapılmasını onaylamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Afganistan İslami Geçiş Devleti arasında 2004 yılında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile 1975 Ekonomi Anlaşması yürürlükten kalkmıştır. Bu anlaşmanın sekizinci maddesi gereği iki ülke arasındaki ticaret ve ekonomik işbirliğini geliştirmek ve kolaylaştırmak amacıyla bakanlar düzeyinde Türk-Afgan Karma Ekonomik Komisyonunun kurulması ve komisyonun dönüşümlü olarak Afganistan ve Türkiye’de toplanması kararlaştırılmıştır. (TC. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, 2004, <http://www2.tbmm.gov.tr>) Komisyon’un birinci dönem toplantısı 26-27 Nisan 2005 tarihinde Ankara’da gerçekleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan İslam Cumhuriyeti arasındaki ikili ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişimini gözden geçirmişlerdir. Toplantıda ticari ilişkilerin yanı sıra teknik işbirliği, tarım, eğitim, kara ulaştırması, bankacılık, savunma, enerji gibi konularda da görüşülmüştür (Milletlerarası Andlaşma, <http://www.resmigazete.gov.tr>).

4.3.2.2. Türkiye ve Afganistan Arasındaki Dış Ticaret

Aşağıdaki tabloda Türkiye ve Afganistan arasındaki ikili ticaret verileri kapsamında Türkiye’nin Afganistan’dan ihracatı ve Türkiye’nin Afganistan’a ithalatının verileri verilmiştir.

Tablo 6.

Afganistan ile Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
1992	785	204	989	581
1993	25.811	246	26.057	25.565
1994	1.548	384	1.932	1.164
1995	496	65	561	431
1996	2.114	224	2.338	1.890
1997	6.265	691	6.956	5.574
1998	21.886	521	22.407	21.365
1999	667	698	1.365	-31
2000	8.053	497	8.550	7.556
2001	6.983	420	7.403	6.563
2002	20.232	1.053	21.285	19.179
2003	36.489	2.684	39.173	33.805
2004	70.945	6.776	77.721	64.169
2005	113.401	8.301	121.702	105.100
2006	91.106	9.587	100.693	81.519
2007	109.270	12.493	121.763	96.777
2008	136.982	8.506	145.488	128.476
2009	233.675	4.649	238.324	229.026
2010	259.777	5.098	264.875	254.679
2011	275.915	4.8	280.7	271.1
2012	289.915	6.161	296.4	283.4
2013	228.231	10.721	238.9	217.5
2014	186.185	16.488	202.9	169.9
2015	161.634	11.889	173.523	149.745
2016	145.591	9.398	154.989	136.193
2017	172.300	8.831	181.131	163.469

Kaynak: <http://www.trademap.org>

Türkiye Afganistan arasındaki ticaret verileri yıllara göre dalgalanma göstermektedir. İki ülke arasındaki ekonomi Afganistan'ın iç politikasından etkilenmiştir. 1996 yılında Taliban'ın ülke genelinde iktidarı ele geçirmesi ve Türkiye

ile ilişkilerin donma noktasına gelmesi ekonomik gelişmelere yansımış bu dönemlerde ekonomik gelişme sağlanamamıştır. 1999 yılı dışında son 22 yılda lehimize bir durumla karşılaşmamıştır. 1990-2000 yılları arasında iki ülke arasındaki ticaret hacmi en yüksek seviyesine 26 milyon dolar ile 1993 yılında ulaşırken, en düşük seviyeyi 1995 yılında görmüştür. 2001 yılından sonra ise ekonomik ilişkilerin güçlenmesi tabloya yansımıştır. Türkiye'nin Afganistan ile dış ticareti 2000'li yıllardan sonrada dalgalanma göstermiştir. 2000-2012 yılları arasında artış gösteren dış ticaret dengesinde 2013 yılında düşüş gözlenmiştir. 2014 yılında dış ticaret hacmi yaklaşık 203 milyon doları bulmuştur. (Türkiye ile ticaret, <http://www.ekonomi.gov.tr>).

Genel çerçevede değerlendirildiğinde Afganistan'ın ihraç edecek malının olmayışı ve de alım gücünün kısıtlı olması, yaşadığı iç siyasi istikrarsızlıklara paralel olarak ihracatımız da çok hızlı artmamaktadır. Türkiye'nin ihracatında en önemli faktör ise orada çalışan müteahhitlik sektörümüzdür (Afganistan Ekonomisi, <http://haber.tobb.org.tr>). Türkiye'nin Afganistan'dan 2014 yılında İthalatında en önemli paya sahip Ürünler (Milyon dolar); sığır ve at cinsi hayvanların ham postları, deri, sarmalı halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden düğümlü veya sarmalı yer kaplamalardır. Türkiye'nin Afganistan'a 2014 yılında İhracatında ilk sıralarda yer alan ürünler elektronik aletler, demir veya çelikten eşya, makine, nükleer reaktörler, halılar, dokumaya elverişli yer kaplamaları, İzole edilmiş teller, kablolar ve diğer elektrik iletkenler; tek tek kaplanmış liflerden oluşan fibedir. Bunların yanı sıra Afganistan'a ihraç ettiğimiz diğer ürünler tütün, sabun, demir-çelikten inşaat ve aksamı, pancar şekeri, toprak, taş, metal cevheri, ekmek, pasta, kek, bisküvi, özel amaçlı motorlu taşıtlardır. (Trade map, <http://www.trademap.org>.)

4.3.3. TİKA Faktörü ve Dış Yardımlar

Türk dış yardımları her dönem Türk dış politikasında yer edinmiştir. Osmanlı döneminde devletin halifelik unvanının ona kattığı sorumluluk bağlamında bünyesinde barındırdığı birçok vakıf ile sadece kendi sınırları içinde değil tüm Müslüman ülkelere hatta gayrimüslimlere insani yardımda bulunmuştur. Dış yardım konusunda yakın tarihe baktığımızda ülkelerin işbirliğine gittiği görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde Doğu ve Batı Blokların inşasında dış yardımların önemli bir rolü olmuştur. ABD'nin Marshal Planı bu amaçla yapılması bakımından örnek teşkil etmektedir. Bu dönemde devlet merkezli dış yardımların insani yardım amaçlı olmadığı politik amaç taşıdığı

söylenbilir. Dış yardımların kurumsallaşması bakımından önemli bir gelişme, gelişmekte olan ülkelere sağlanan yardımlar konusunda donör ülkeler arasında istişareye yönelik bir platformu oluşturmak amacıyla kurulan ve üyeleri arasında Belçika, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Portekiz, Birleşik Krallık, ABD ve Avrupa Ekonomik Topluluğu Komisyonu'nun bulunduğu 1960 yılında kurulan Kalkınma Yardımları Grubu (DAG)'dur. DAG daha sonra OECD' nin Kalkınma Yardımları Komitesi'nin (DAC) bünyesine girmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 2000 yılında Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH'ler) adı verilen sekiz hedef kabul etmiştir. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla Roma (2003), Paris (2005), Akra (2008) ve Busan'da (2011) yüksek düzeyli toplantılar gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de bu toplantılarda alınan kararlar çerçevesinde katkı sağlamaktadır. (Dış yardımların düzenlenmesi: Seçilmiş Ülke Uygulamaları 2011 / 2012, TİKA Ankara, Aralık 2013, <http://www.tika.gov.tr>)

Dışişleri Bakanlığı'nın koordinasyonunda gerçekleşen yardımlar, 4668 sayılı Kanun ile ülkemizin kalkınmakta olan ülkelere yapacağı teknik yardımları, proje bazında geliştirmek, uygulamak ve koordinasyonunu sağlamak görevi Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığına (TİKA) verilmiştir (200511 Sayılı Başbakanlık Genelgesi, http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/ilgili_genelgeler-243).

Türkiye'nin yakın çevresi ve sınır ötesine yönelik dış yardımlarının kurumsallaşması açısından önem arz eden TİKA, Sovyetler Birliği'nin çözülmesi sonrasında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin yeniden yapılanması ve kalkınma ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla Bakanlar Kurulu kararı ile Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir uluslararası teknik yardım teşkilatı olarak 1992 yılında kurulmuş olup 28 Mayıs 1999 tarihinde Başbakanlığa bağlanmıştır. Değişen dış politika vizyonu ile özellikle AK Parti dönemiyle birlikte yıldan yıla yürüttüğü proje ve faaliyetlerle Hükümetin yeni dış politika açılımları ve Türkiye'nin artan gelişmişlik seviyesine getirdiği ivmeyle Türkiye'nin yumuşak gücüne katkı sağlayan araç haline gelmiştir. TİKA aracılığıyla birçok ülkede hayata geçirdiği kalkınma yardımı hamleleri ile etkinliğini ve yaygınlığını arttırmakta ve Afganistan gibi ülkelerin geleceğinde rol almaktadır (Tarihçemiz, <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihcemiz-222>).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki gelişmeler Türkiye'yi daha aktif bir dış politika anlayışına itmiş, Orta Asya'da merkez ülke olma vizyonunu destekleyecek şekilde hareket etmiştir. Yeni dış politika yapımında resmi kurumların yanında sivil toplum kuruluşlarına da özel önem verilmiştir. Bunlardan en önemlisi Türkiye'nin dış yardımlarının koordinasyonunu sağlayan ve yaklaşık 100 ülkede faaliyet gösteren TİKA

olmuştur. TİKA birçok ülke de olduğu gibi Afganistan'da yürüttüğü faaliyetlerle Türkiye'nin dış politikasına katkı sağlamakta ve Afgan halkı ile olan gönül bağına güçlendirmektedir (Doğan, 2015: 305-306). Türkiye Afganistan'ın yeniden yapılanma sürecine Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi (TİKA) aracılığıyla destek vermektedir. Türkiye Cumhuriyeti ve Afganistan İslam Cumhuriyeti arasında yapılan anlaşma gereği 2004 yılında Kabil'deki Türk Büyükelçiliği bünyesinde TİKA, PKO (Program Koordinasyon ofisleri) göreve başlamıştır. Daha sonra 2007 yılında Mezar-i Şerif'te ve son olarak 2017 yılında Herat'ta olmak üzere toplam 3 tane ofisi bulunmaktadır. TİKA bünyesinde sosyal ve ekonomik alt yapının geliştirilmesi, üretim sektörlerinin geliştirilmesi, kültürel işbirliği ve iletişimi, acil insani yardım kapsamında projeler hayata geçirilmektedir. 2004 yılından bu güne bu kapsamda çeşitli alanlarda yaklaşık 794 proje hayata geçirilmiştir(Türkiye'nin Kalkınma İşbirliği: Genel Özellikleri Ve En Az Gelişmiş Ülkelere Yönelik Yaklaşımı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiyenin-kalkinmaibirligi.tr.mfa>).

Tablo 7.

Türkiye'nin Afganistan'a Yönelik Resmi Kalkınma Yardımları: 2004-2016 (Milyon Dolar)

YILLAR	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
MEBLAĞ	3,32	25,56	57,65	71,61	141,96	94,46	107,68	130,89	151,75	89,73	65,2	58,78	32,69

Kaynak: Türkiye Yıllık Kalkınma Yardımı Raporları verileriyle oluşturulmuştur.

TİKA verilerine göre; Türkiye'nin yaptığı dış yardımlarda en çok yardım alan ülke olan Afganistan 2004 yılında 7. iken; 2005 yılında 5. ve 2006 yılında ise 2. Sırada 2007, 2008, 2009 ve 2010 yıllarında birinci sırada, 2011 ve 2012 yıllarında 3. Sırada, 2013 yılında ise 5. Sırada, 2014 yılında altıncı sırada yer almıştır. Afganistan 2004 yılından günümüze en çok yardım alan ülkeler listesinde genelde ilk altı ülke arasında olmuştur. Resmi kalkınma yardımları çeşitli başlıklar altında düzenlenmekte olup acil insani yardımlar en büyük paya sahiptir (TİKA Raporları, http://www.tika.gov.tr/tr/yayin/liste/trky_raporlari-24).

TİKA'nın Afganistan'da yürüttüğü projelerin sektörel dağılımına bakıldığında eğitim, sağlık ve ulaşım en çok destek verilen alanlardır. 2005-2014 yılları arasında

eğitim alanında toplam 236 projeye imza atmıştır. Bu projeler kapsamında Afganistan'ın farklı bölgelerinde yaklaşık 83 okul inşa etmiş, bu güne kadar birçok alanda eğitim programları düzenleyip, farklı alanlarda görevli (Kamu, Özel sektör, Hâkim, Doktor vb.) 530 kişiye uzmanlık eğitimi vermiştir. Kabil Üniversitesi Türk Dil ve Edebiyatı bölümü için hizmet binası inşa etmiş, bu bölümde görevli akademik personele 2005-2013 yılları arasında maaş desteği verilmiştir. Afganistan'ın en eski eğitim kurumu olan Kabil Askeri Lisesi'nde 11 Türk Subayı danışman göreviyle eğitim vermektedir. Kabil Askeri Lisesi'nin geliştirilmesi destek verilmesi kapsamında TİKA, 17 yeni bina ve tesis inşa etmiştir. Yenilenen Kabil Askeri Lisesi 13 Mayıs 2010 tarihinde Afgan Hükümetine teslim edilmiştir. Eğiticilerin geliştirilmesi ve uzmanlık eğitiminin verilmesini amaçlayan otel konseptinde dizayn edilen ve katılımcılara konaklama olanağı sağlayan Kabil Sürekli Eğitim Merkezi kurulmuştur. Bina inşasına ek olarak merkezin tüm iç donanımı da TİKA tarafından temin edilmiştir. Vardak İl İmar Ekibi'nin görev süresinin bitmesiyle Türkiye tarafından kurulan Vardak PRT binası, Vardak Hamid Karzai Lisesi adıyla TİKA tarafından okula dönüştürülmüştür. TİKA Afganistan'da konar göçer yaşayan kırsal kesim halkı için eğitim çadırları temin ederek eğitimin mevsime bağlı kesintiye uğramamasını sağlamıştır. Afganistan'daki sivil toplum kuruluşlarına destek veren TİKA bu kapsamda yardıma ihtiyacı olan çocuklara destek veren YUPEK Yolu Vakfı'na malzeme desteği verip Vakıf Binası'nı yenilemiştir. Hadaf Vakfı İstanbul Yetimhanesi ve Felah Talim ve Terbiye Merkezi'ne destek vermiştir (TİKA Afganistan proje ve faaliyetler 2014, [http://www.tika.gov.tr/upload/2015 /Prestij%20Eserler/Afganistanfaaliyet-.pdf](http://www.tika.gov.tr/upload/2015/Prestij%20Eserler/Afganistanfaaliyet-.pdf)). Son olarak 2015 yılında 48 sınıflık Mezar-ı Şerif'te yaptırdığı erkek lisesiyle TİKA Afganistan'da çağdaş eğitime katkı sağlamıştır (TİKA Mezari Şerif'te 42 derslikli okul inşa etti, 2015, <http://www.milliyet.com.tr>).

Türkiye'nin sağlık alanında Afganistan'a ciddi yardımları olmuştur. Atatürk döneminde Afgan Hükümeti'nin talebi ile sağlık sistemini yeniden düzenleyecek deneyimli Türk hekimlerinden oluşan heyet Afganistan'a gönderilmiş olup Kabil Tıp Fakültesinde eğitim gören öğrencilere temel ve klinik tıp alanlarında eğitim vermek amacıyla Türkiye'den birden çok öğretim üyesi hoca Afganistan'da görev yapmıştır. Afganistan'da modern tıpın temeli Türk hekimleri tarafından atılmıştır. 2000 yılına kadar Türk Afgan ilişkilerinde sağlık alanında önemli bir proje gerçekleştirilmemiştir. 2000 yılından sonra sağlık alanındaki en somut gelişme 2001 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin mali desteğiyle hasta çocukların teşhis ve tedavileri ücretsiz tedavi

edilmesine olanak sağlayan Atatürk Çocuk Hastanesi'nin inşa edilmesidir. 2003 yılından itibaren Afganistan'da sağlık altyapısının geliştirilmesi ve desteklenmesi TİKA aracılığıyla yapılmaktadır. 2003-2004 yıllarında Şibirgan, Talokan ve Meymana'da Hastane ve Sağlık Merkezi TİKA aracılığıyla hizmete açılmıştır. Bu hastanelerde görev yapan personellerin maaşları Türkiye tarafından karşılanmaktadır. 2005 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Afganistan'ı ziyareti sonrasında iki ülke arasında sağlık alanında yeni işbirliği antlaşması imzalanmıştır. Afgan Kamu Sağlığı Bakanlığı çalışanlarına Türkiye'de eğitim almaları için imkân sağlanmış, 2010 yılında 6 çocuk cerrahisi Ankara'da eğitim almıştır. 2005 yılından bugüne Talokan Afgan-Türk Ana Çocuk Sağlık Merkezi, Şibirgan Afgan-Türk Çocuk Hastanesi, Meymene Afgan-Türk Dostluk Hastanesi, Hoca Bahauddin Afgan-Türk Dostluk Ana Çocuk Sağlığı Merkezi, Kabil Atatürk Çocuk Hastanesi'nin işletilmesini Türkiye Cumhuriyeti üstlenmiştir (Sametoğlu, 2011, www.sdplatform.com).

Afganistan'ın günümüzde karşılaştığı sorunlardan en önemlisi ciddi sağlık sorunlarına yol açan içme ve kullanma suyunun sağlıklı olmayan kaynaklardan sağlanmasıdır. Türkiye TİKA aracılığıyla sorunun çözümüne katkı sağlamak amacıyla ülke genelinde 168 adet derin ve yarı derin içme ve kullanma suyu kuyuları açtırarak halkın temiz sudan faydalanmasını sağlamıştır. Tarih boyunca yaşanan savaşlar sonunda altyapı sorununun yaşandığı ülke genelinde köprüler, köprülülük kavşaklar, parklar ve şehir içi asfaltlama çalışmaları yaparak sorunun giderilmesine katkı sağlamaktadır (Bir gurur tablosu TİKA, <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/bir-gurur-tablosu.pdf>).

Afganistan'daki Türk yatırımlarını genel olarak değerlendirirsek 127 Türk şirketi Afganistan'da faaliyet göstermekte ve 2003 - 2016 yılları arasında toplamda 6 milyar ABD Doları değerinde 627 proje hayata geçirilmiştir (Afganistan'ın Ekonomisi, <http://www.mfa.gov.tr/afganistanekonomisi.tr.mfa>).

4.4. Afganistan'ın Ekonomik Gelişmesinin Önündeki Politik Engeller

4.4.1. Savaş

Afganistan, 18. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar, yaklaşık 150 yıl boyunca İngiliz sömürgeciliğine (Birinci ve İkinci Afganistan-İngiliz savaşı) direnmiş ve her türlü yabancı etkiye kapalı kalmıştır. Bu yüzden ekonomik kalkınması için gerekli olan büyük ticaret yollarını açmaya herhangi bir çaba göstermemiştir. Afganistan'da 20.

yüzyıl başlarında sanayi üretimine geçmek, ticareti geliştirmek ve ulaşımı modern ve gelişmiş seviyeye getirmek için bazı çabalar harcanmıştır. Fakat bu çabalar yetersiz kalmıştır. Afganistan, ekonomik kalkınması için 1950’li yıllarda ABD ve SSCB yanında, İran ile Basra Körfezi kıyısındaki ülkeler tarafından alınan yardımlar ile bir miktar fayda sağlanmıştır. Ancak gerçekleşen bu yardımlara karşı ülke, 1979 yılında başlayan savaşlarla fazlasıyla zarar görmüş ve tahribata uğramıştır. SSCB’nin işgali, ülkeyi politik ve ekonomik olarak daha da bağımlı hale getirmiştir (Akkurt, 2014: 26).

Toplam 574 adet aktif olan endüstri ve müesseselerden yaklaşık 500 tanesi savaşlarda yok olunmuştur. Bunlardan yaklaşık 100 tanesi Kabil sanayi parkında mevcuttu ki, tamamen tahrip olmuştur. Dolayısıyla 2002 yılında Afganistan Sanayi Bakanı, sanayi işletmelerini tekrar inşa etmek için yaklaşık 200 milyon \$ lazım olduğunu ifade etmiştir (Mesut, 2013: 500).

4.4.2. Dış Müdahaleler

Günümüz Afganistan’ı, üç dış müdahale (iki Afgan-İngiliz savaşı ve Sovyetler Birliği sömürgesi) ve bir iç çatışma neticesinde politik ve ekonomik bakımında büyük bir darbe gömüştür. Sovyetler Birliği, Afganistan’ın yönetimine müdahale de bulunarak bir darbe sonucunda ele geçirmiştir. Ortaya çıkan krizler, Afganistan’da SSCB tarafından kurulan hükümetler ve toplumsal iç çatışmalar, komünist idare altında yaşamayı kabul etmemesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Yaklaşık 10 yıl devam eden iç savaştan sonra ülkede, Şii-Sünni çatışmaların yanı sıra etnik ve bölgesel çatışmalar meydana gelmiştir. Hâlbuki SSCB askeri gücü ülkeyi terk etmişti. Ortaya çıkan savaşlar sonucunda, 5 milyon insan ülkeyi terk etmiş oldu. Ülkenin istikrarı, eğitimi, ziraatı, altyapısı büyük ölçüde olumsuz yönde etkilendi. Küçük mafya grupları ise uyuşturucu ticaretini ve insan kaçaklığını başlattı. Dolayısıyla yaşanan bütün bu olumsuz etkiler savaşların bir neticesi olmuştur (Çaqmaq, 2015: 38).

SSCB’nin Afganistan’da bulunduğu sürece ülkeyi terk eden nüfusun %50’si eğitilmiş bireylerdi. Bu dönemde diğer 2 milyon insanın yer değiştirmesi ve birçok işletmelerin faaliyetlerini durdurması savaşlar ve çatışmaların birer neticesidir. Özellikle ülkenin eğitilmiş personeli, doktor ve asker gibi nitelikli nüfusu kaybedişi, başta sağlık, savunma ve hizmet sektörünün durması, Afganistan ekonomisinin büyük ölçüde zarar görmesine neden olmuştur (Habibi, 2015: 24).

SSCB işgali neticesinde bütün üretim sektörü tahrip olduğu için ülkenin kişi başına düşen milli geliri azalmaya başlamıştır. 1979 yılından 1992 yılına kadar, 20 yıl öncesine göre kişi başına düşen milli gelir giderek düşmüştür. Bölgedeki bütün ülkelerin milli geliri artarken Afganistan'ın milli geliri %50 gerilemiştir. 1979'dan itibaren başlayan savaşlar nedeniyle ülkede neredeyse hiçbir ürün üretilmemiştir. Kalıntıları halen duran Mezar-i Şerif'teki çimento fabrikası, işgalden sonra büyük ölçüde zarar görmüş, kullanılamaz hale getirilmiştir. Ülkenin bütün parası silah alımında kullanılırken, sınırlı oranda olan mevcut sulama altyapısı tamamen yerle bir edilmiştir (Ersoy, 2015: 97).

SSCB işgalinden önce, ekilebilir alanların %30'unu teşkil eden yaklaşık 15 milyon hektar alan ekilebilmektedir. İhraç ürünleri yün, pamuk, hayvan derisi, el dokuması halılardır. Ekilen ürünler ise buğday, şeker kamışı, pancar, meyve, sebze ve sert kabuklu yemişlerdir (Akkurt, 2004: 29). Sonuçta Afganistan, 1979'daki SSCB işgalinin etkisinin izlerini, görece devletçi ekonomik yapıyı ve üçüncü dünyanın karakterini taşıyan bir ülke olmuştur. Bunun yanında makroekonomik göstergelere göre az gelişmiş olan Afganistan, küresel oyuncuların gözünde riskli yapısı nedeniyle serbest piyasa modelinin zayıf rotası olarak gözükmektedir (Kalaycı, 2015: 100).

4.4.3. İç Çatışma

Şubat 1989'da SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından, Afganistan'da savaş bitmesi beklenirken tam tersine iç çatışmalar baş göstermiştir. Farklı gruplar ve farklı mezheplerin farklı istekleri neticesinde SSCB'den sonra ülkede tam bir siyasi istikrar kurulamamıştır. Dolayısıyla Müceddedi'nin hükümetinden sonra Rabbani'nin hükümeti üzerinde bir taraftan muhalefette bulunan gruptan (Hizb-i İslami) askeri baskı, diğer taraftan dış yardımı azalmaya başladığından, politik ve ekonomik gücünü arttırmak için ekonomik stratejiler izlemiştir. Bu ekonomik politikalar devletin harcamalarını arttırmıştır. Neticede devlet gelirini kaybettiğinde savaşı finanse etmek için para arzını hızlı bir şekilde arttırmıştır. Zira para basma hükümetin harcamalarının tek ve en önemli kaynağı olarak kalmıştır. Neticede Kuzey Afganistan'da, eski komünist etnik Özbek savaş ağası Abdül Raşit Dostum 1994 yılında merkezi hükümetten ayrılarak kendine para basmaya başlamıştır (Jadid online, 2007).

Dönemde merkezi hükümet muhalif grupları (Cümbüş ve Vahdet) daha zayıf bir hale düşürmek için bölgede para göndermeye engel olmuştur. Dolayısıyla General

Dostum da merkezi hükümetin gittiği yola devam edip para basmaya başlamıştır. Bu yüzden piyasada iki tür para birimi bulunmaktadır. Hükümetin Resmi Parası (Rabbaninin parası) ve Dostum parası (gayr-ı yasal para birimi). Rabbani'nin parası ülkenin genelinde geçerliyken Dostum'un parası belli bir bölgede (kuzey bölgesinde) ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Rabbani döneminde para arzının artması neticede para biriminin değerini düşmüştür. İlk kez Afganistan'da 5 bin ve 10 binlik banknotlar piyasaya sürülmüş ve hükümetin zayıf ekonomik durumundan dolayı ve muhalif gruplara karşı, hükümeti sürdürebilmek için ortaya çıkmıştır

Böyle bir ortamda ülkenin para birimi değerini kaybetmeye başlayarak, gıda fiyatlarında hızlı artışlar yaşanmış, bu da ürün darlığını ortaya çıkarmıştır. Böylece ülkede kaçakçılık vakaları yükseltmiştir. Neticede ülkede gayr-ı yasal malların kaçaklığı ve uyuşturucunun ekonomi içindeki payı yükselmiştir. Ülke kaynakları yasal olmayan yoldan farklı yerel kuvvetler tarafından çıkartılmıştır. Dış yardımlar kesildiği ve bütün ticari yollar kapandığı için Rabbani hükümeti devamlılığını sürdürebilmek adına madenlerin ihracatını bir kurtuluş yolu olarak görmüştür.

Ülkedeki savaşlar sanayi ve zirai alanlar yanında ülkenin en büyük metal işleme endüstrisini de tahrip etmiştir. Ayrıca savaştan önce ülkenin bütçesine yıllık 4 milyar 95 milyon AF'lik katkı yapan Kabil Kimyon Kurumsal Ekmek (Siloy Merkezi) savaşlarda yıkılıp sadece binası kalmış olan bir halledir. Toplam 26 metal işleme fabrikasından sadece 2 tanesi faaliyet etmekte, diğerleri ise yıkılmıştır. 20 yıllık tecrübesiyle bu günkü Pakistan ürün ihtiyacını karşılayabilecek olan Afganistan'ın plastik fabrikası savaşlarda tahrip olmuş, sadece fabrikanın iskeleti kalmıştır. Bu fabrika yıkılmadan önceki yılında yaklaşık 3.47 milyon plastik bot ve terlik, 779.2 milyon poşet, 2.64 kübik fit sünger, 56.2 ton plastik malzeme üretmekteydi. Yıkıldıktan sonra ortaya çıkan bu miktardaki arz boşluğu Pakistanlı üreticiler için yeni bir pazar alanı ortaya çıkarmış olmuştur.

4.4.4. Siyasi İstikrarın Olmaması

Afganistan, Ortadoğu ve Uzakdoğu arasında bir köprü ve geçiş yeri olarak, Rusya'nın sıcak denizlere inen yolları üzerinde bulunmaktadır. İngiliz sömürgesi Hindistan'ın kuzeyinde yer alan ve stratejik öneme sahip olan Afganistan, yıllardan beri istikrara kavuşamayan bir ülke olmuştur. Coğrafi yapı, etnik köken sayısındaki fazlalık ve uyuşturucu gibi diğer nedenler istikrarsızlığın devamını sağlayan faktörlerdir. Afganistan'da özellikle kırsal kesimlerde karmaşık kabile yapısının bulunması, kabileler

arası kan davasının yaygınlığı politik ve ekonomik durumu olumsuz yönde etkilemektedir (Çopur, 2013: 1).

Arazi anlaşmazlıkları ve ekonominin önünde duran engeller Afganistan'da ulaşımı sekteye uğramıştır. Örneğin, Pakistan kuruluşundan beri Afganistan ile Pakistan arasında bulunan Durand Hattı ve Peştunistan meselesi üzerinde iki ülke sorun yaşamaktadır. Afganistan sorunların daha da büyümesini engellemek istemiştir. Pakistan'ın aksi yaklaşımı bu bölgedeki istikrarsızlıklara olumsuz etkilemektedir (Burget, 2013: 66).

Afganistan madenlerinin tasfiyehanelere ulaşması için karayoluna ve demiryolu inşasına ihtiyacı vardır. Ama bunların yapımında da dış yardımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bunalar ek olarak petrol ile doğalgaz boru hatlarının yapımında da benzer ihtiyaçlar söz konusudur. Bütün bu sorunlar çözülmeden ülkenin ekonomik istikrarının sağlanması mümkün değildir (Shroder, 1981: 48).

Ülkeye yapılan dış yardımlar da amacına ulaşmamaktadır. Geçekleşen yatırımlar güvende olmadığı için bu karardan vazgeçilmektedir. Nakit olarak gelen yardımların ülkede bir yatırıma veya yönetim kademesinde bir iyileşmeye neden olması gerekirken beklenen durum gerçekleşmemiştir. Ülkenin aldığı bütün destekler ile herhangi bir altyapı çalışması gerçekleşmemiştir. Dış yardımlar insanların hayatlarını idame ettirmelerini sağlayarak savaş ağalarının sırtından halkın sorunlarıyla ilgilenme sorumluluğunu almakta ve savaş ağaları elde ettikleri geliri halka hizmet için kullanmak yerine tekrar silah ve savaşa ayırmaktadır (Arsalan, 2015: 206).

4.4.5. Güvensizlik

İnsanların kendilerini özgür hissedebildikleri ve düşüncelerini özgürce söyleyebildikleri bir ortam güvenli bir ortam olabilir. Afganistan örneğinde, güvenlik-istikrar ikilemini yönetmenin, istikrarı oluşturacak kurumların daha kuşatıcı bir süreç içerisinde inşası için etkili olacağı üzerinde durulmaktadır. Bu şartlar henüz Afganistan topraklarının büyük bölümünde oluşmamıştır. Böyle bir duruma bakıldığında güvenlik, ekonomi, toplumun yeniden yapılanmasındaki genel durum, adalet ve hukukun üstünlüğü gibi alanlarda açıkça görülmektedir. Savaşlar, çatışmalar ve terörden perişan olmuş Afgan halkı yolsuzluk ve devlet çarkındaki rüşvetin hatta sağlık ve eğitim kurumları gibi durumların gölgesinde yaşamaktadırlar. Bu durumda güvensizlik

artmakta ve rejim karşıtı silahlı grupların tarafına geçenler artış göstermektedir (Safi, 2009: 55).

Afganistan'da güvenliğin tesis edilememesi ekonomik istikrarsızlığın temel nedenidir. Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir unsurları olan yatırım ve üretim ancak güvenli bir çevrede gerçekleşebilir. Çünkü güvensiz bir ortamda yatırım yapmak mümkün olmamaktadır. Bu güvensiz ortamın nedeni merkezi yönetimin yurt genelinde kontrolü tamamen ele alacak ekonomik ve siyasi güce sahip olmamasıdır. İnsani gelişim göstergelerinin çoğuna göre Afganistan'daki güvensizliğin, yönetimin zayıf olması ve pek çok karşıt grup tarafından yönetimin hedef alınmasıdır. Çünkü Afganistan nüfusunun yarısına yakını isyancı gruplardan oluşmaktadır. Dolayısıyla ülkede sermayeyi elinde bulunduran çevrelerin dar bir kısmı, güvenlik şartlarının olamayışı ve ülkenin geleceğine yönelik pozitif beklentilerin olmaması nedeniyle buna ek olarak özellikle halkın arasında bulunan NATO'nun ülkeden çıkması, şehirlerin Taliban tarafından ele geçirilmesi ülkeye yatırımın yapılmasını engellemektedir. Yabancı yatırımcılar ise benzer nedenlerle yatırım yapmaktan vazgeçmektedirler. Ülkenin yerli sermaye sahiplerinin geniş bir kesimi eski savaş ağaları, toprak zenginleri gibi kişilerdir. Sermayelerini baskı, ganimet, uyuşturucu ticareti ve yağmayla elde eden kesim olup, bu kişiler iş olanağı yaratacak alanlardan ziyade uyuşturucu ticareti, kaçakçılık gibi yasadışı alanlarda faaliyete devam etmektedirler. Bu kişilerin üst düzey siyasetçi, milletvekili, polis ve bürokratlarla bağlantıları da vardır. Afganistan'daki önemli sorunlardan birisi de kendi kontrollerinde silahlı güçleri olan savaş ağalarıdır. Bu durum merkezi hükümetin otoritesini sarsmasının yanında savaş ağaları arasında çatışmalara, dolayısıyla güvenlik ve istikrarın ortadan kalkmasına neden olmaktadır (Akkurt, 2005: 29).

Afganistan'da artan güvensizlik, yatırımcıları bir dezavantaj haline getirmiş, ülkeye yapılan sermaye yatırımında keskin bir düşüşe yol açmıştır. Afgan Yatırım Destek Ofisi tarafından sağlanan en son istatistikler, 2016 yılın 9. ayında yatırımın geçen yılın 9. ayına oranla % 59 düştüğünü göstermektedir. Dolayısıyla ülkenin, güvenlik, yolsuzluğun azaltılması, vergi indirimi, yerli ürünlerin pazarlanması ve yerli ve yabancı pazarlarda yerli ürünlerin korunması gibi yatırımları arttırmak gibi önemli adımları atması gerekir (Nevaziş, 2016: 4). Kabil'de bulunan Dünya Bankası ofisinin Başkanı Shobham Chohdry bu konuda şu açıklamayı yapmıştır: “Güvenlik durumundaki bozulmanın, hükümetin ekonomik büyüme ve istihdam fırsatları ve kamu hizmeti sunumu sağlama ve sürdürme çabaları üzerinde doğrudan bir etkisi olmuştur ve

bu durumun ekonomik ilerlemeyi kolaylaştırması ve güvence altına alınması gerekmektedir” (Chohdry, 2017: 9). Dolayısıyla güvensizlik ve savaş, yoksulluk ve işsizlik ile uyuşturucu ve bağımlılık, ekonomik kargaşa ile birlikte Afganistan'daki mevcut durumu etkilemektedir (Recebi, 2015: 7).

4.4.6. Yolsuzluk ve Rüşvet

Yolsuzluk işlem maliyetlerini artırmak suretiyle ekonomik büyümeyi yavaşlatır. Buna ek olarak tahmin edilebilirliği azaltır ve belirsizliği artırır. Bu sorun yabancı sermayeye ihtiyaç duyan ekonomilerde, yatırımcıların yatırım yapma güdüsünü etkileyerek sorunlar meydana getirir. Demokratik rejimin alternatiflerine kıyasla sunduğu şeffaflık, hesap verebilirlik, yönetim gibi değerler onu yolsuzluk karşısında daha güçlü yapmaktadır (Arsalan, 2016: 215).

İdari yolsuzluk, Afganistan'ın ekonomik gelişmesi için önemli bir sorundur. Yolsuzluk ülkenin mali kaynaklarını yok etmekte, ekonomik kalkınmayı yavaşlatmaktadır. Diğer taraftan hükümetin yolsuzlukla mücadele ve bu felaketi yok etme iradesi olmadığını göstermektedir. Büyük sözleşmelerde rüşvet ve yolsuzluğun varlığı, ülkenin madenlerinin kaçak olarak ihraç edilmesi, yasadışı maddelerin üretilip kaçak yollarla ihraç edilmesi, istihdam konusunda ise bilgi ve birikimine göre değil ikili yakınlık ve ilişkilere göre kişi seçimi ülkenin gelişmesini engelleyen hususlardandır (Ubeyd, 2015: 2).

Afganistan'da yolsuzlukların azalması için demokrasinin toplum tarafından benimsenmesi gerekmektedir. Yolsuzluk üzerinde yapılan araştırmaların çoğu yolsuzlukla ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Hükümetin hesap verebilirliğinin altını boşaltan, devlete olan güveni yıkan, devlet kurumlarının meşruiyetini yok eden yolsuzluk durumu Afganistan'ın sürekli büyümekte olan bir problemidir. Dünya Bankası kaynaklarına göre Afganistan yolsuzlukla mücadele etme bakımından 212 ülke arasında sonuncudur. Örneğin, ABD ordusunun 2002 yılından bu yana Afgan güvenlik güçlerinin eğitimi ve desteklenmesi için yaptığı 76 milyar \$'lık yardımın yarısından fazlasının “yağmalandığı ve zimmete geçirildiği” iddia edilmiştir. Yasadışı silahlı gruplar ülkenin birçok yerinde yerel demokratik kurumlarla iç içe girmiştir. Bu gruplardan bazılarının polis ve yerel bürokratlarla yakın ilişkilerinin olması yolsuzlukları teşvik eden bir husustur. Müdahale sonrasında ABD'nin Afganistan'ı yeniden teşkil etmek yerine, buradaki etnik grupları kilit

mevkilere getirerek terörle mücadelede kullanma taraftarı olması, Afgan toplumu açısından barış konusunda hayal kırıklığı yaratmıştır. Etnik gruplara verilen bu destek ülkede ulusal birlik ve beraberlik oluşumu ve istikrarı önündeki en büyük engeldir (Arsalan, 2016:216).

Afganistan Dürüstlük Nöbeti (IWA) örgütü tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre, Afgan halkının 2015'te çeşitli devlet idarelerinde tahminen 3 milyar \$'lık rüşvet verdiğini ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçlarına göre 2015 yılında rüşvet niceliğinin bir önceki yıla göre %50 artış gösterdiğini ifade eden IWA, güvenlik ve işsizliğin ardından ülkedeki en büyük üçüncü problemin 'yolsuzluk' olduğunu kaydetmiştir. Araştırma sonuçlarına göre yolsuzluğun güvenlik sorununu da olumsuz yönde etkilediği belirtilmiştir (Spunik News, 2016: 5).

Afganistan'ın Yeniden İnşasını Denetleme Misyonu (SIGAR) tarafından hazırlanan rapora göre de, ABD Afganistan'da uyuşturucuyla mücadele için 8 milyar \$'dan fazla para harcamasına rağmen, ülkedeki afyon üretimi 2001'deki işgal öncesinden daha fazla gerçekleşmiştir. Başka bir örnek de verimli ülke topraklarının sınai tarım için elverişli olmasından hareketle Afganlı çiftçiler soya fasulyesi yetiştirmesine yönelik verilen teşviklerle alakalıdır. Bunun için toplamda 34 milyon \$ harcanmış olmasına rağmen, bu alanda yolsuzluk yüzünden hiçbir başarı elde edilememiştir.

SIGAR, boşa giden harcamaları 8 kalemde toplamıştır (Türk News, 2016:7).

- 8,4 milyar \$ uyuşturucu ile mücadelede.
- 2 milyar \$ yol inşası. Bakım çalışmaları için ayrılan fonlardan her yıl 100 milyon \$ yok olmaktadır.
- 1 milyar \$ adalet reformu için.
- 488 milyon \$ mineral çıkarmak için ayrılmış, fakat ABD'nin başlattığı projelerde büyük yolsuzluk yaşanmıştır.
- 636 milyon \$ uyuşturucu ile mücadele için.
- 486 milyon \$ kargo uçakları için ayrılmıştır. Fakat çoğu kullanılmamakta ve %16'sı nerdeyse hurda fiyatına satılmıştır.
- 470 milyon \$ yeni polis gücü oluşturmak için ayrılmış, fakat görevi kötüye kullanım, yolsuzluk, gelecek planlanması olmayışından dolayı uygulanamamıştır.

4.5. Afganistan Ekonomik Kaynakları

4.5.1. Madencilik

Afganistan, doğal kaynaklar açısından zengin yataklara sahip olup petrol, doğalgaz ve kömür gibi enerji minerallerine, bakır, krom, demir, altın, gümüş, tuz gibi mineral ve maden rezervlerine, cam, seramik, inşaat, kimya ve gübre sanayiinde kullanılan madenlere, çimento yapımında kullanılan klinker, kireç taşı ve kil ile mermer yataklarına sahiptir. Afganistan genelinde 1.400 den fazla maden sahası bulunmaktadır. Hala ülkede işletilmemiş büyük maden alanları bulunmaktadır. Arazilerdeki jeolojik araştırmalar henüz tamamlanmamıştır. Diğer taraftan, altyapı, teknik imkanların yetersizliği, yetersiz ulaşım ağı ve yatırım sermayesi nedeniyle bilinen mineral rezervlerinin çoğundan yararlanılamamaktadır (MOM, 2018).

4.5.2. Petrol ve Doğalgaz

Ülkenin en önemli doğal kaynaklarından birisi, 1967 yılında keşfedilen doğal gazdır. 1980'li yıllarda doğal gaz satışları yılda 300 milyon ABD dolarını bulmuş ve ülkenin ihracat gelirlerinin %56 sını oluşturmuştur. Söz konusu ihracatın %90'ı SSCB'ye gerçekleştirilmiştir. SSCB'nin geri çekildiği 1989 yılından bu yana, doğal gaz üretimi de sekteye uğramıştır. Afganistan'ın yeniden yapılandırılması süreci sonrasında, ülkenin doğal gaz kaynaklarından önemli miktarda gelir elde edebileceği tahmin edilmektedir. U.S. Geological Survey ve Afganistan Maden ve Sanayi Bakanlığı tarafından yayınlanan raporlara göre Amu Darya, Afghan-Tajik, Tripul (Herat) ve Kushka havzalarında petrol ve doğalgaz yatakları bulunmaktadır. Ülkenin kuzeyinde, 1,6 milyar varil ham petrol ve 16 trilyon cubic feet doğalgaz rezervi ve 0,5 milyar varil likit doğalgaz rezervi bulunduğu tahmin edilmektedir. Keşfedilmemiş petrol yataklarının büyük kısmının Afghan-Tajik Havzasında, keşfedilmemiş doğalgaz yataklarının büyük kısmının ise Amu Darya Havzasında bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu iki havzanın toplam büyüklüğü yaklaşık olarak 515.000 kilometre karedir (MOM, 2018).

Petrol arama ve çıkarma çalışmaları ülkenin kuzeyindeki Amu Darya ve Afgan Tajik Havzaları ile sınırlı kalmış olup 1957-1989 yılları arasında 6 adet petrol ve 8 adet doğalgaz yatağı keşfedilmiştir.

4.5.3. Kömür

Yapılan çalışmalara göre Afganistan'da yaklaşık 70 milyon ton kömür rezervi olduğu tahmin edilmekte olup ülkenin özellikle kuzeyinde Herat ve Badakhshan vilayetleri arasındaki bölgede kömür yatakları bulunmaktadır. Ülkede, yıllık 120.000-140.000 metrik ton kömür çıkarılmaktadır. Afganistan'da kömür üretiminin yıllık 10 milyon \$ civarında olduğu tahmin edilmekte olup, üretilen kömür kış aylarında ısınma, elektrik üretimi ve endüstriyel ihtiyaçlar için kullanılmaktadır.

4.5.4. Kireçtaşı

Özellikle çimentonun hammaddesi olan kireçtaşı rezervleri USGS (US Geological Survey) raporlarına göre Badakhshan, Baghlan, Bamyan ve Herat bölgesinde yoğunlaşmıştır.

4.5.5. Mermer

Yapılan araştırmalara göre, Afganistan'da 40 farklı renkte yaklaşık 35 çeşit mermer bulunmaktadır. Uluslararası standartlarda kesim ve işleme için yeterli makina, teçhizat, bilgi ve yatırıma sahip olunmadığından, mermer işlenmemiş olarak özellikle Pakistan'a ihraç edilmektedir.

4.5.6. Bakır

Ülkede üçyüzden fazla bakır yatağı bulunmaktadır. Üç büyük bakır rezervi, Jawkhar, Darband ve Aynak bölgelerindedir. Loghar vilayetindeki Aynak bölgesindeki yüksek kalitedeki bakır rezervinin 240 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir.

4.5.7. Altın

Altın rezervleri ile ilgili bilgi tam olarak bilinmemekle birlikte en büyük altın yatakları Kuzeydeki Ghazni, Badakhshan ve Takhar bölgelerindedir. Zarkashan ve Sampty yataklarında 20-25 ton rezerv olduğu tahmin edilmektedir.

4.5.8. Demir

En büyük demir cevheri yatakları Herat Vilayeti ile Panjher Vadisi arasındadır. Bilinen en ünlü yatak Bamyan ilindeki Hajigak olup 110 milyon ton rezerv olduğu tahmin edilmektedir.

4.5.9. Değerli ve Yarı Değerli Taşlar

Afganistan, mücevher ve yarı değerli taşlar açısından zengindir. Panjher Vadisi'nden çıkarılan zümrüt ülkede çıkarılan en önemli mücevherler arasında olup, çıkarılan zümrütün yıllık üretim değerinin 9-12 milyon dolar arasında olduğu tahmin edilmektedir. Mücevherlerin büyük bir kısmı Pakistan'da kesilmekte ve işlenmektedir. Nuristan'da ise kunzite, tourmaline, beril ve akuamarin yatakları olduğu bilinmektedir. Ülkede çıkarılan değerli taşların büyük kısmı Pakistan tarafından ithal edilerek burada işlenmektedir (MOM, 2018).

4.6. İlk Türk-Afgan Antlaşmasının Türkiye-Afganistan İlişkilerine Etkisi

Türkiye ile Afganistan'ın tarihi bağına resmileştiren pakt, 1 Mart 1921 tarihinde “İttifak ve Dostluk Antlaşması” olarak Moskova'da imzalanmıştır. Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın giriş metni şu şekildedir :

“Yüce Türkiye Devleti ve Afganistan, içtenlikle birbirine bağlı, bir umut ve kutsal amaçla gönülleri dolu olarak, nesnel ve moral bakımından bütünüyle yüksek ortak çıkarlara sahip bulundukları ve bu devletlerden birinin mutluluk ve felaketinin ötekinin mutluluk ve felaketine neden olacağı kanısı ve inancıyla Doğu dünyasının uyanması ve kurtuluşunun başlangıcının sevinçle görüldüğü şu anda geçmiş zamanlardaki gibi bağımsız ve yalnız kalınamayacağı ve kendilerine kimi tarihsel görevler düşmekte olduğu bilinci içinde; bir vücudun parçası gibi taraflardan birine gelecek sıkıntı ve deritten öteki tarafın etkilenip üzüntü duyması doğal sayan bu iki kardeş devlet ve ulus, öteden beri var olan moral birliği ve doğal ittifakı siyaset alanına geçirmek bu ittifaka somut ve resmi bir nitelik verip tüm Doğu'nun gelecekteki mutluluğu için hayırlı bir başlangıç olmak üzere, uğurlu bir ittifak anlaşması yapmayı kararlaştırmışlardır.”

Bu antlaşma, TBMM ile Afganistan arasındaki sonraki ilişkilere de temel oluşturması bakımından oldukça önemlidir. Antlaşma kapsamında yer alan bilgilere göre Türkiye, dostça ilişkilerin devamını sağlamak adına Afganistan'ın bağımsızlığını sağlamasını görev olarak görmüştür (md.1). Antlaşmayı imzalayan iki taraf da Doğu milletlerinin kurtulduğunu, tam olarak özgür olduğunu ve bağımsızlık hakkına kavuştuklarını kabul etmişlerdir (md.2). Türkiye ile Afganistan arasında ticaret ve ekonomi alanındaki ilişkileri düzenleyen başka bir sözleşme yapılacak ve iki ülkenin karşılıklı olarak başkentlerine birer elçi gönderilecektir (md.6). Türkiye ile Afganistan devletleri arasına özel bir posta kurularak eğitim öncelikli olmak üzere her türlü gelişmede iki ülke birbirini bilgilendirecektir (md.7). Türkiye Afganistan'a kültür yardımı kapsamında öğretmen ve subay gönderecek ve bu görevliler beş yıl Afganistan'da kalacaktır. Görev bitimi sonunda Afganistan isterse yeniden görevli atanacaktır (md.8). Antlaşmadan ve hükümlerinden anlaşıldığı gibi Afganistan artık Türk milletinin temsilcisi olarak İstanbul hükümetini değil TBMM'yi tanımaktadır. Bu antlaşmanın önemli unsuru Afganistan'ın yeni Türk devletini tanıyan ilk devlet olmasıdır. Bununla birlikte Afganistan Misakı Milli sınırlarını kabul eden ilk ülkedir. Bu antlaşma ile Afganistan Türkiye'ye ilk Müslüman elçiyi gönderen devlet olmuştur.

4.7. Afganistan'ın Yeniden Yapılandırılmasında Türkiye'nin Rolü

Katkısı Türkiye, Afganistan'a işgal dönemi, bağımsızlık dönemi ve yeniden yapılanma dönemleri dahil olmak üzere her zaman destek sağlamıştır. Uluslararası Güvenlik Yardım Paketi (UGYK) ve Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) kapsamında Afganistan'a her zaman yardım yapılmıştır. Afganistan ile ilişkiler ikili ziyaretlerden çokça etkilenmiştir. Bu ikili ziyaretler ülke halklarının sevgi ve güven duymasını sağlamıştır. Afganistan'ı yeniden yapılandıran kararlar da bu ikili ziyaretler sonucu alınmış ve Türkiye Afganistan'ın yapılandırılması amacıyla maddi yardım taahhüt etmiştir. İki ülke arasında gerçekleştirilen önemli ziyaretler şöyle sıralanabilir (Nimani, 2014: 16-18):

- 17 Aralık 2001, Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem Afganistan ziyareti; bu ziyaret Taliban rejiminin yıkılmasından sonra Afganistan'a dışişleri bakanı düzeyinde yapılan ikinci ziyaret olma özelliği taşır.

- 12-13 Şubat 2002, Afganistan Geçici Dışişleri Bakanı Abdullah Abdullah'ın Türkiye ziyareti; İKÖ-AB Ortak forumu nedeniyle bakan, İstanbul'a iadeziyaret niteliğinde gelmiştir.
- 17-20 Mart 2002, Türkiye Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel'in Afganistan ziyareti; bakan, bu ziyarette Afganistan'da Türkiye tarafından gerçekleştirilebilecek imar çalışmalarını tespit etmek amacıyla gelmiştir. İmar projeleriyle ilgili temas ve incelemelerde bulunarak Türkiye'ye dönmüştür.
- 4-5 Nisan 2002, Bülent Ecevit'in Geçici Yönetim Başkanı Hamid Karzai'yi daveti; Bülent Ecevit'in resmi daveti üzerine Hamid Karzai Türkiye'ye gelmiştir. Bu ziyaret sırasında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından da kabul edilmiştir.
- 4-8 Mayıs 2002, Devlet Bakanı ve Türkiye- Afganistan KEK Eşbaşkanı Mehmet Keçeciler'in Afganistan ziyareti; bu ziyarette Afganistan'ın yeniden imarı konusunda Türkiye'nin yapacağı katkıların ekonomik ve ticari boyutları ele alınmış Türkiye'nin Afganistan'a yeniden yapılandırma kapsamında sağlayacağı katkıların kalıcı bir mekanizmaya dönüşmesi üzerinde durulmuştur.
- 13-14 Ekim 2002, Afganistan Geçici Yönetim Başkanı Hamid Karzai Türkiye ziyareti; bu ziyaret 7. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Devlet Başkanları Zirvesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.
- 28-29 Haziran 2004; Afganistan Geçici Yönetim Başkanı Hamid Karzai ziyareti; NATO zirvesi kapsamında Başkan Karzai İstanbul'a gelmiştir.
- 9 Ekim 2004; Türkiye Devlet Bakanı Beşir Atalay Afganistan ziyareti; bu ziyaret Beşir Atalay, Hamit Karzai'nin cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanması üzerine yemin törenine katılmak üzere gerçekleştirmiştir.
- 20-21 Nisan 2005; Türkiye Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül ve Sağlık Bakanı Prof. Dr. Recep Akdağ ile birlikte Afganistan heyet ziyareti; resmi ziyaret kapsamında gerçekleşen bu buluşmada Başbakan Recep Tayyip Erdoğan beş yıllık sürede Afganistan'a maddi yardım yapılacağı sözünü vermiştir. Bu ziyaret, Afganistan açısından yabancı heyetin gece konaklamalı ilk ziyareti olması sebebiyle önemli bulunmuştur.
- 4-7 Ocak 2006; Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai Türkiye ziyareti, Cumhurbaşkanı Karzai bu ziyareti 6 bakanı ile bakan statüsünde bulunan Ulusal Güvenlik Danışmanı eşliğinde gerçekleştirmiştir. Türkiye'de bulunan üst düzey yetkililerle buluşan Karzai, Kabil'de TİKA'nın Program Koordinasyon Ofisi

açmasına ilişkin protokol ve Eğitim Bakanlıkları arasında işbirliğini düzenleyen bir anlaşma imzalamıştır.

Türkiye Bonn toplantısına Afgan grupların çağrısı üzerine katılımcı tüm gruplar arasında dengeleyici rol üstlenerek izleyici konumunda katılmıştır. Türkiye, Uluslararası Güvenlik Yardım Gücüne (ISAF) İngiliz taburu bünyesinde yer alan 267 kişilik bir bölükle katılmıştır. Bu birlik, 15 Şubat 2002 tarihinden itibaren Kabil’de hazır bulunmuştur. Türkiye’nin liderliği üstlenmesiyle Afganistan’da bulunan bu birliğin sayısı yaklaşık olarak 1.800’e çıkarılarak tabur statüsüne yükseltilmiştir. Türkiye Afganistan’ın yeniden yapılandırılması kapsamında Vardak’ta bir İl İmar Ekibi (PRT) oluşturmuş ve bu ekip Kasım 2006 itibariyle çalışmalarına resmen başlamıştır. 2006 yılındaki Londra Konferansında Türkiye, Afganistan’a olan yeniden yapılandırma imar yardımını 100 milyon ABD doları olarak ilan etmiştir. Devamında 2011 yılında düzenlenen Paris Konferansında yardım tutarını iki katına çıkarmıştır. Türk kurumlarının Afganistan’ın yeniden yapılandırılması konusunda kendi bütçelerinden yaptıkları harcamalar da mevcuttur.

Türkiye’nin Afganistan’a yeniden yapılandırma kapsamında sağladığı katkılar; başta ülkenin imarı olmak üzere, Afgan ordusu ve polisinin güçlendirilmesi, kız çocukları öncelikli olmak üzere eğitim ve sağlık alanlarında yoğunlaşmaktadır. TİKA yönetiminde Afganistan’a yapılan Türkiye yardımları, Türkiye’nin tek bir ülkeye yaptığı en büyük dış yardımı oluşturur. Türkiye Afganistan’a yaptığı katkıların kalıcı ve uzun vadeli sonuçlar üretmesi bakımından komşu ülkelerle de sağlıklı iletişimler gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda 25-26 Ocak 2010 tarihli İstanbul “Asya’nın Kalbinde Dostluk ve İşbirliği” zirvesi düzenlenmiştir. Sonrasında 2-3 Kasım 2010 tarihlerinde “Düşünce Platformu” ve “Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı” (RECCA) gibi etkinliklerle zirvenin sonuçları pekiştirilmiştir (DEİK, 2012: 3-5).

4.8. Türkiye ve Afganistan Şirketlerin Stratejik Birlikleri

İkili İşbirliği Mekanizmaları:

- Karma Ekonomik Komisyon (KEK): Türkiye-Afganistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) I. Dönem Toplantısı 26-27 Nisan 2005 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir. KEK Türkiye-Afganistan Eşbaşkanımız İçişleri Bakanı Sayın Süleyman Soylu'dur. İki ülke arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (ÇVÖA) imzalanması önem arz etmektedir.
- İş Konseyi: İş Konseyi son toplantısı Aralık 2015'te İstanbul'da Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin ziyareti sırasında yapılmıştır.
- RECCA: Afganistan İçin Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı (RECCA), Afganistan'ın ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla 2005 yılında başlatılmış bulunan bölgesel işbirliği platformudur. RECCA 7. Bakanlar Toplantısı 14-15 Kasım 2017 tarihlerinde Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta düzenlenmiştir. RECCA Konferanslarına son dönemde iş çevreleri, akademisyenler ve sivil toplum örgütlerinin temsilcileri de iştirak etmektedir. Ülkemiz, RECCA Toplantılarına düzenli olarak katılmaktadır. Afganistan, Türkmenistan, Hazar Denizi, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye (Karadeniz) arasında taşımacılığı, transit geçişi ve dolayısıyla bölgesel ekonominin, ticari ilişkiler ile ulaşım bağlantılarının gelişimini amaçlayan Lapis Lazuli Transit, Ticaret ve Taşımacılık Güzergahı Anlaşması, RECCA Bakanlar Toplantısı marjında 15 Kasım 2017 tarihinde Aşkabat'ta imzalanmıştır.

4.9. Türkiye- Afganistan Müteahhitlik Hizmetleri

Afganistan'daki Türk Yatırımları ve Müteahhitlik Hizmetleri; Afganistan'da faaliyet göstermekte olan 127 Türk firmasının %90'ı inşaat ve müteahhitlik sektörlerinde çalışmakta olup, anılan firmalar 2003-2016 yılları arasında yaklaşık 6 milyar ABD Doları tutarında 627 proje gerçekleştirmişlerdir. Türk firmaları müteahhitlik alanında yabancı yatırımcılar arasında birinci sıradadır. Türk sermayeli firmalar hizmet (sağlık, lojistik, danışmanlık vb.), enerji ile madencilik sektörlerinde de faaliyet göstermektedirler.

Afganistan-Türkiye ÇVÖA müzakereleri: ÇVÖA ilk tur müzakereleri 6-8 Haziran 2016 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilmiştir. İkinci tur müzakerelerin en kısa sürede gerçekleştirilmesi arzu edilmektedir.

4.10. Türkiye ve Afganistan'ın Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar

Afganistan uluslararası düzeyde pek çok kuruluşa üye bulunmaktadır. Bu kuruluşlardan başlıcaları: G-77 (Gelişmekte olan 77 Birleşmiş Milletler üyesinin ortak ekonomik çıkarlarını korumak, konseyde müzakere güçlerini artırmak amacıyla kurduğu gayri resmi kuruluş), ASDB (Asya Kalkınma Bankası), IFAD (Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu), CP (Colombo Plan), IDB (İslam Kalkınma Bankası), ECO (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı), IDA (Uluslararası Kalkınma Ajansı), ESCAP (Asya ve Pasifik Ekonomik Sosyal Komisyonu), ICRM (Uluslararası Kızıl Haç ve Kızılay Hareketi), FAO (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü), ICC (Endüstriyel İnternet Konsorsiyumu), GUUAM (Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü), ICAO (Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü), IAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu), IBRD (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası), IFC (Uluslararası Finansman Kurumu), IFRC (Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Toplulukları Federasyonu), UN (Birleşmiş Milletler), UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı), UNESCO (Eğitim-Bilim ve Kültür Örgütü), UNIDO (Endüstriyel Kalkınma Örgütü), WFTU (Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu), WHO (Dünya Sağlık Örgütü), WMO (Dünya Meteoroloji Örgütü), WTO (Dünya Ticaret Örgütü), Interpol, ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü), IMF (Uluslararası Para Fonu), IOM (Uluslararası Göç Örgütü-gözlemci), ITU (Uluslararası Triatlon Birliği), NAM (Bağılantısızlar Hareketi), OIC (İslam Konferansı Örgütü), OPCW (Kimyasal Silahları Yasaklama Örgütü), UPU (Dünya Posta Birliği) örgütleridir (Kabil Ticaret Müşavirliği, 2017: 3). Bu kuruluş ve örgütlerle birlikte Afganistan'ın üye olduğu uluslararası kuruluşlara daha detaylı bakılacak olduğunda şu kuruluşlar dikkat çeker (T.C Dış İşleri Bakanlığı, 2018, <http://www.mfa.gov.tr/afganistan-kunyesi.tr.mfa>):

- Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA),
- Colombo Plan (CP),
- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO),
- BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO),
- Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA),
- Uluslararası Yeniden İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD),
- Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO),
- Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC),

- Uluslararası Kızıl Haç ve Kızılay Hareketi (ICRM),
- Uluslararası Kalkınma Ajansı (IDA),
- İslam Kalkınma Bankası (IDB),
- Uluslararası Tarım Kalkınma Fonu (IFAD),
- Uluslararası Finans Korporasyonu (IFC),
- Uluslararası Kızıl Haç ve Kızılay Federasyonları (IFRCS),
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO),
- Interpol,
- Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC),
- Uluslararası Göç Örgütü (IOM),
- Uluslararası Parlamenterler Birliği (IPU),
- Uluslararası Standartlar Örgütü (ISO/Muhabir Üye),
- Uluslararası Uydu Haberleşmesi Örgütü (ITSO),
- Uluslararası Haberleşme Birliği (ITU),
- Çok Taraflı Coğrafi Yatırım Ajansı (MIGA),
- BM Mali Çok Boyutlu Entegre İstikrar Misyonu (MINUSMA),
- Bağlantısızlar Hareketi (NAM),
- İslam Konferansı Örgütü (OIC),
- Kimyasal Silahları Yasaklama Örgütü (OPCW),
- Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (OSCE/Ortak),
- Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (SAARC),
- Güney Asya Çevre İşbirliği Programı (SACEP),
- Şangay İşbirliği Örgütü (SCO/Gözlemci), Birleşmiş Milletler (UN),
- Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD),
- Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO),
- Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO),
- Dünya Turizm Örgütü (UNWTO),
- Evrensel Posta Birliği (UPU), Dünya Gümrükleri Teşkilatı (WCO),
- Dünya Sendikalar Birliği Federasyonu (WFTU),
- Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO),
- Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı (WIPO),
- Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO),
- Dünya Ticaret Örgütü (WTO)

Görüldüğü gibi Afganistan dünya çapında pek çok yardımlaşma, kalkınma, dayanışma ve gelişme örgüt ve kuruluşuna üye olarak bu kuruluş ve örgütlerin imkanlarından yararlanmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

5.1. Sonuç

Afganistan tarih boyunca Orta Asya’da yaşanmış ve yaşanmakta olan büyük mücadelenin merkezi, bu sebeple jeostratejik konumu önemli olan bir ülkedir. Kriz coğrafyası diye ifade edebileceğimiz Afgan toprakları tarih boyu bir jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik değeri yüksek güzergâh olarak tabir edilmiş ve istilalara uğramıştır. Bunun sebebi İran, Pakistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan Rusya ve Çin ile sınırlara sahip olmasından dolayı Afganistan’ın Avrasya’nın kontrol merkezi konumuna oturtmuş olmasıdır. Bundan dolayı ki Büyük İskender’den Cengiz Han’a, Ruslardan İngilizlere Afganistan tarih boyunca hep işgallere uğramış, Büyük Oyun’da hâkimiyet mücadelesinin yaşandığı ülke olmuştur.

Türkiye, Afganistan’da askeri tedbirlerin yanı sıra, halkın her yönüyle desteklenmesi ve ülkedeki bütün askeri veya sivil kurumların tesis ve idamesine de katkı sağlamıştır. Bunu gerçekleştirirken, ülkedeki tüm unsurlara eşit yakınlıkta olmaya özen göstermiş ve askerinin yanında, TİKA’nın koordinasyonu ile çeşitli bakanlıklar, Emniyet Genel Müdürlüğü, eğitim kurumları, ticari amaçlı işletmeler ve sivil toplum örgütlerinin katkılarından faydalanmıştır. Tüm bu kurumlar; ülkede eğitim ve sağlık tesisleri inşa etmek, bunların idamesini sağlamak, altyapı oluşturmak (su kuyusu açmak, yolların yapılması vb.) ve halkın birincil ihtiyaçlarının giderilmesi gibi konular üzerinde durmuştur.

Afganistan’daki resmî eğitimin temeli kurulduğu zamanlarda, açılan eğitim merkezlerinin haftalık ders programındaki dersler arasında Türkçenin de programda olduğu görülmektedir. Sebebi bilinmeyen bir olaydan ötürü bu program kaldırılmıştır. Afganistan’da eğitimin temeli Türk bilim adamlarının yardımı ve doğrudan teşebbüsü sayesinde atılmıştır. İlk Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi, ilk Tıp Fakültesi ve Sanatoryum, Emanullah Han zamanında Kabil’de açılmıştır.

Soru işareti bırakan bir olgu ise iki ülke arasında bu kadar sıkı ikili ilişkiler olmasına rağmen dil konusuna yeterince önem vermemeleridir. Her iki ülkede bu konuda çok ihmalkâr ve sorumsuz davranmıştır. Ne yazık ki Kabilde bulunan Yabancı Diller Bölümünde Rusça, Fransızca ve diğer diller bulunurken Türkçenin

bulunmamasına bir anlam vermek mümkün değildir. Bu diller sürekli olarak eğitim faaliyetlerine uzun yıllar boyunca devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda tanıyan ilk ülke Afganistan olmuştur. 1921, 1928 ve 1930 yılında yapılan dostluk ve işbirliğini kapsayan anlaşmalarla ilişkiler sağlam zemine oturtulmuştur. Atatürk dönemi dış politikasında özellikle 1933-38 arası dönemde bölgesel güç olma, mevcut statükoyu koruma hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti'nin jeopolitik etki alanından uzaklaşmasından sonra Türkiye için doğu siyasetinde Afganistan önemli ve güvenilebilir bir partner olmuştur. Ortak kader ve dini kardeşlik bağı olan iki ülkenin yakınlaşması iki ülkenin de katıldığı Sadabat Paketi'ne giden süreci hızlandırmıştır. Aynı zamanda Afganistan'ın bu dönemde uluslararası anlaşmaların içerisinde yer alması sağlanmıştır. Atatürk izlediği politika çerçevesinde Orta Asya ülkelerini yakından izlenmiş, Türk Afgan İlişkileri stratejik derinlik kazandırılmıştır. Afganistan Atatürk döneminde Türkiye'yi kendine referans alan politika izlemiş ve reformlar gerçekleştirmiştir. Atatürk sonrası dönemde mevcut statükonun korunması bağlamında 1990'lara kadar aktif bir dış politika izlenmemiş, Orta Asya'dan uzaklaşmış, inisiyatif geliştirilememiştir. Türkiye kuzey doğu sınırlarında Sovyet tehdidini hissetmiş ve NATO'ya üyeliği ile Batı Bloğuna katılmıştır. Afganistan ise Pakistan'ın izlediği politikalar sonucu Hindistan'a, ABD'nin izlediği politikaların etkisiyle Sovyetler ile yakınlaşmıştır. Bu dönemde Afganistan'da Türkiye'yi referans alan bakış açısı terk edilmiş Sovyet nüfuzu Afganistan'da artmaya başlamıştır. 1953 yılında Afganistan darbeler sürecine giriyor ve yapılan dış yardımlarla Sovyet etkisi iyiden iyiye artıyor. 1978 yılında Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanması ve Afgan Hükümeti'nin artan baskıları çok geçmeden Afganistan'da Sovyet destekli iktidara karşı ulusal direniş hareketinin başlamasına neden olmuştur. Ayaklanmalar karşısında iktidarda bulunan Afgan elitlerinin SSCB ile imzalanmış olan Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasına dayanarak Sovyetler'i yardıma ikna etmeleri neticesinde Sovyetler, 27 Aralık 1979'da ülkeye fiili müdahaleye başlamıştır. Afganistan bağımsızlığından 70 yıl sonra Sovyet işgali ile karşılaşmıştır. Sovyetlerin Afganistan'ı işgaliyle ABD ilgisini Afganistan'a çevirmiştir. Sovyetleri çevreleme stratejisiyle güneye inmesini engellemek için "Yeşil Kuşak" projesini devreye sokmuştur. Bu dönemde ABD, Yeşil Kuşak projesiyle İslam'ın radikal cihadçılara destek vererek İslami hareketleri siyasallaştırmış ve müslüman tebaayı Sovyetlere karşı örgütlemiştir. Sovyet işgali karşısında Afganistan'da Cihat ruhu çerçevesinde mücahit hareketi başlamıştır. Mücahitlerin direnişi karşısında Sovyet

Rusya çekilmek zorunda kalmıştır. Bu tarihten sonra iktidar mücadelesi iç savaşa neden olmuş, Paştunların ağırlıkta olduğu Taliban örgütü ortaya çıkmış ve Afganistan’da yayılmaya başlamıştır. Afganistan’da yaşanan iç savaşta Türk mücahit grubunun liderliğini Azad Beg daha sonra Raşid Dostum üstlenmiştir. Yaşanan mücadelede bu grup, Türkiye’nin ve uluslararası kuruluşların yaptığı yardımlardan faydalandırılmamıştır. Bunun üzerine Türkiye bu dönemlerde Afganistan’dan çok sayıda sığınmacı almıştır. Taliban’ın Afganistan’ın tamamına hâkim olmasıyla, Raşid Dostum Türkiye’ye sığınmıştır. Türkiye Atatürk sonrası dönemden 2000’li yıllara kadar bu bölgeye yönelik politika geliştirmemiştir

Dile getirmek gerekir ki Afganistan’da yaşayan Türklerin sosyal hayatı ve kültürü hakkında yeterli çalışma ve bilgi birikimi bulunmamaktadır. Geçmişte Afganistan’da bulunan Türkler kendi dillerini gizli konuşmak durumunda kalmışlardır. Bundan dolayı birçok aile kendi anadili olan Türkçe yerine Farsça konuşmayı yeğlemiştir.

1978 yılında Marksist rejimin başa geçmesinin ardından Afganistan Türkleri kültürel haklarını daha rahat bir şekilde kullanmaya başlamışlardır. Bu dönemde Türklerin çoğunlukta oldukları Kuzey Afganistan’da Türkçe okullar açılmıştır. Örneğin, böylece Maymana Sarpul, Endhoy, Cevizcan ve Mezâr-ı Şerif vb. şehirlerde Özbekçe ve Türkmençe ilkokullar eğitim vermeye başlamıştır. Bu okulların ders kitaplarıysa Millî Eğitim Bakanlığının Telif ve Tercüme Başkanlığı çerçevesinde oluşturulmuştur. Özbek ve Türkmen dillerinde ders kitapları birinci, ikinci ve üçüncü sınıfa kadar telif edilebilmiştir.

İki dost ülke olan Türkiye–Afganistan arasındaki dostluk çok eski zamanlara dayanmakla birlikte yakın tarihimizde önemli bir yeri olan Türkiye-Afganistan dostluk antlaşması “Türkiye–Afgan İttifak Muahedenamesi” 1 Mart 1921 tarihinde imzalanmıştır. 25 Mayıs 1928’de “Türkiye-Afganistan Muhadenet ve Teşriki Mesai Muahedenamesi” dostluk antlaşması imzalanmıştır. Bu dostluğun 97. Yılı kutlamaları da yapılmıştır. 2014 de “Türkiye Cumhuriyeti İle Afganistan İslam Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık Ve Dostluk Anlaşması” 1921 antlaşmanın ruhuna sadık kalarak Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ile Afganistan İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Dr. Mohammad Ashraf Ghani Ahmadzai arasında imzalanmıştır.

Türkiye, Afganistan’ın uluslararası sorunlarının barışçı yollardan çözümünde ve uzlaşma zemininin oluşturulmasına uluslararası örgütler nezdinde destek olmanın yanında, inisiyatif alarak bölgesel işbirliğini pekiştirmek için uygun platformlar

sağlamaya çalışmıştır. Türkiye, Afganistan'a yönelik sosyo-ekonomik ve güvenlik odaklı politikalar yürütmekte ve Afganistan'ın uluslararası platformlarda güçlenmesine destek vermektedir. Nisan 2007'de Türkiye, Afganistan ve Pakistan arasında başlatılan Ankara süreci sonunda, Afganistan ile Pakistan bir araya getirilmiş ve sorunların çözümünde bölgesel aktörlere önem verilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde, Afganistan'daki sorunun önemli kaynaklarından biri olan Pakistan'ın, sorunun çözümünde yapıcı rol üstlenmesi sağlanmaya gayret edilmiştir.

Sonuç olarak Türkiye, Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında önemli bir siyasi rol oynamanın yanında, ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasına azımsanamayacak katkılar sağlamaktadır. Zira gerçekleştirdiği resmi yardımlarda ilk sıraya Afganistan'ı koymuş ve cumhuriyet tarihinin en büyük dış yardım programını bu ülkeye gerçekleştirmiş Türkiye'nin bu ülkede bulunması, yardıma ihtiyacı olan milyonlarca insanın asgari yaşam standardına ulaşmasına ve cehaleti yenmesine destek olmaktadır. Bunun yanında, Batı'nın aşırılıklarının kontrol altında bulundurulması ve Afganların modernleşmesi önünde örnek teşkil etmesi açılarından da önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- ACCI, <http://www.acci.org.af/da/media/Afghanistan%20National%20Business>, 2012, “Afganistan’ın Ulusal Ekonomik Konferansı”
- ACCI; <http://www.acci.org.af/>, 2014, “Afganistan’da İş Durumu Araştırması 2014”
- ACCI; <http://www.acci.org.af/>, 2012, “On yıl içinde Afganistan’da bankacılık ve görünüm”
- ACCI; <http://www.acci.org.af/>, 2014, “Afganistan Ulusal Ekonomik Kongresi”
- ACCI; <http://www.acci.org.af/>, 2014, “Ulusal uyanış için bir fırsat 2014”
- ADELİ, Razia, (2018), “2000’li yıllarda Afganistan’ın Dış Ticaret Stratejisi”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul
- Afganistan 2014’den Sonrası; <https://www.facebook.com/permalink>, “Afganistan’ın Ekonomik Tarihi”
- Afganistan Constitution (2003), Chapter One, Article 10, Islamic Republic Of Afghanistan, Kabul Afghanistan.
- Afganistan Ticaret ve Sanayi Odası (ACCI) :<http://www.acci.org.af/da/media/ACCI%20Business%20Tendency%20Survey%20Report%20%202018%203rd%20quarter%20Dari.pdf>, 2017, “Afganistan’da İş Durumu Araştırması”
- Afganistan’ın Seçimleri; <http://www.elections.pajhwok.com/>, 2014
- Afganistan GDP, <https://www.google.com.tr/>, “Afganistan’ın Ekonomik Durumu”,
- Afganistan's Sociological site: <http://download.aftab.cc/cs/afg/index.html>, “The Population of Afghanistan”
- Ahmad, Noor (2007), The Causes Of The Failure Of Government Of Afghanistan Under Professor Burhaneddin Rabbani, Afghanistan from Geneva Accords to the rise of Taliban (1988-96) A dissertation for degree of Philosophy University of Peshawar, December.
- Ahmetbeyoğlu, Ali (2002), Afganistan Üzerinde Araştırmalar, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vâkıfı Tatav Yayınları.
- AISA (Afghanistan Investment Support Agency), (2012), Essential Facts on Economic Performance and Investment in Afghanistan, Annual Report 2012, Kabul Afghanistan.

- AKKURT, Mehmet (2004). “Afganistan’ın Yeniden Yapılmasında Siyasal ve Ekonomik Stratejiler”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gebze Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Ankara
- AKKURT, Mehmet (2004). “Afganistan’ın Yeniden Yapılmasında Siyasal ve Ekonomik Stratejiler”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gebze Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Ankara
- Akkurt, Mehmet (2005), Afganistan Yapılanmasında Siyasal ve Ekonomik Stratejiler, Birinci Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ali Khan, Mohammad, (1927), Afghanistan Geography, Pakistan: Mufid-Amm Press Lahur.
- Ali Khan, Mohammad, (1927), Afghanistan Geography, Pakistan: Mufid-Amm Press Lahur.
- Ali, Mohammad, (2008), Afghanistan’s Poppy Production: Counting Things and Things that Count, Masters Of Arts Thesis, The Hague, The Netherlands, Institute of Social Studies, Graduate School of Development Studies.
- Ali, Mohammad, (2008), Afghanistan’s Poppy Production: Counting Things and Things that Count, Masters Of Arts Thesis, The Hague, The Netherlands, Institute of Social Studies, Graduate School of Development Studies
- Amelia, U.Santos-Paulino (2007), Trade Sustainability And Aid Under Liberalization In Fragile Least Developed Countries, United Nations University, Research Paper No. 2007/26.
- Amin Afghan, Najibullah, Mohmand, Mohammad Rafiq ve Bahir, Mohammad Razeq (2011), Afghanistan Coğrafisi Sınıfı 12, Vezaret Maref, Devlet Yay, Kabil Afghanistan.
- ANTON Minkov: <https://apps.dtic.mil/dtic/>, 2010, “Ekonomik Kalkınma Sovyet döneminde Afganistan 1979-1989 Dönemi”
- ARAS Bülent ve TOKTAŞ, Şule, (2008). “Güvenlik, Demokrasi Ve İstikrar Sarmalında Suriye Ve Afganistan”, SETA Dergisi
- ARSALAN, Mustafa (2015), “Abdurrahman Han Reformlarından 2015’e Afgan Modernleşme”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, Burdur

- ARSALAN, Mustafa (2015). “Küreselleşme Bağlamında Organize Suçta Yaşanan Değişim ve Ülke İstikrarına Etkisi: Afganistan ve Kolombiya Örnekleri”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta
- Asimetrik Savaşlar, <https://asimetriksavaslar.wordpress.com> 2011, “SSCB’nin Afganistan’ı İşgal ve İç Savaş”
- Asya Kalkınma Bankası; <https://www.adb.org/>, 2017, “ Altyapı geliştirme, ADB'nin Afganistan'daki stratejisinin kalbinde yer almaktadır”
- AZİZ, Zabihullah (2018). “Hamit Karzai ve Muhammad Eşref Gani Dönemlerinde Afganistan–Pakistan İlişkileri”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta
- BBC; <http://www.bbc.com/persian/>, 2013, “Afganistan’ın Ekonomisinde Tarımın Rolü”,
- BBC; <https://www.bbc.com/turkce/haberler/>, 2014 “Afganistan Taliban dan Önce ve Sonrası”
- BİLGESAM, Analiz Orta Asya, (2014). “NATO Müdahalesi ve Sonrasında Afganistan”, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, No: 1176
- BURGET, Fazıl Ahmad; <http://orsam.org.tr/index.php>, 2013, “Durand Hattı, Afganistan – Pakistan Arasında Yaşanan Kavganın Diğer Adı”
- Büyükbaş, Murat (2006), Amerika Birleşik Devletleri’nin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyükbaş, Murat (2006), Amerika Birleşik Devletleri’nin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇAQMAQ, Qudratullah (2015). “Afganistan’a Yapılan Dış Müdahaleler ve Ülkede Bitmeyen Etnik Meseleler”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Eskişehir
- Celbiş, Mehmet Güney & Nijkamp et al (2013), Infrastructure and Trade: A MetaAnalysis, Maastricht University, The Netherlands, JEL Classifications: C10, F1, R4, May.
- CEM, İpek, http://www.global-leaders.tv/arsiv/hamid_karzai.asp, 2006, “Afganistan'ın seçimle başa geçen ilk devlet başkanı Karzai, ülkesindeki değişimi anlattı”, Global Leaders

- CHOHTRY, SHOBHAM, <http://www.khaama.com/> , 2017, “Dünya Bankası: Afganistan'ın ekonomik büyümesi geçen yıldan beri biraz arttı”
- ÇINARLI, Özgür (2009), “Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001),” (yayınlanmamış Doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- ÇINARLI, Özgür (2009). “Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001),” (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Collins, Joseph J. (2011), Understanding the War in Afghanistan, National Defence University Press Washington D.C.
- Conference Minutes, (2007), Globalization and the Least Developed Countries: Issues in Trade and Investment, UNDP Issues Papers, 1.
- ÇOPUR, İzzettin; <http://www.izzettincopur.com/>, 2013, “Tarihte AfganTürkiye ilişkileri”,
- CSO (Afghanistan Central Statistical Organization), (2012-2013), Afghanistan Statistical Yearbook Kabul Afghanistan.
- CSO (Central Statistical Organization) (2008-2009), Statistical Yearbook 2008-2009, Kabul Afghanistan.
- CSO (Central Statistical Organization), (2009-2010), Afghanistan Statistical Yearbook (2009-2010), Environment Annual Report, Kabul Afghanistan.
- Dünya Bülteni; <http://www.dunyabulteni.net/haber/>, 2014, “Afganistanekonomisi-çökmek-üzere”
- Ekorent; <http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/>, 2017, “Afganistan’ın 3 Trilyon Dolarlık Gizlenen Servet”,
- EKREM, Erkin, (2014). “Afganistan sorunu: Türkiye-Afganistan-Pakistan 8. Üçlü Zirvesi Üzerine”, (SDE), Stratejik Düşünce Enstitüsü Dergisi
- EKREM, Erkin; <http://sde.org.tr/tr/>, “Afganistan Sorunu: TürkiyeAfganistan-Pakistan 8. Üçlü Zirvesi Üzerine”,
- Emilian, M. Dobrescu, (2010), Rare Lands Economy, New Branch Of Economic Sciences, Business & Leadership, 3 (1)
- Enerji Enstitüsü, <http://enerjienstitusu.com/>, 2014, “Afganistan’ın 1 Trilyon Doların Üzerinde İşlenmemiş Doğal Kaynak Potansiyeli”,
- ERMAN, Kubilay Han (2017). “Jeopolitik Teoriler ve Afganistan”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 4, Ankara

- ERSHAD, Safi (2014). “Afganistan’da 2001’den Sonrası Devlet İnşasında Avrupa Birliği’nin Rolü”, (yayınlanmamış yüksek lisan tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Ankara
- ERSOY, Ömer (2015). Büyük Oyunda Kapanmayan Perde: AFGANİSTAN, İstanbul: Kitap and Cafe Serüven
- Fuladi, Amir, <http://www.jadidonline.com/story/>, 2007, “Değersiz Paralar”
- GUBAR, Mir Gulam Muhammad (1990). Afganistan Tarihini Yolunda, Kabil: İnkılap yayınları
- HABİBİ, Nisar Ahmad (2015). “Afganistan’ın Sosyoekonomik Gelişmeleri ve Türkiye ile İlişkileri”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Trabzon
- JAMİ, M. Yonous (2017) “Afganistan Tekstil Sektöründe İhracat Stratejileri” (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale
- KADİRİ, Ali; <http://www.dailyafghanistan.com/>, 2014, “(Afganistan Ekonomisi), The Daily Afghanistan”
- KALAYCI, İrfan, (2015). “Piyasa Ekonomisinin İki Zayıf Rotası: Afganistan Ve Kırgızistan”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi
- KESKİN, Gholam Farooq (2013). “Amerikan’ın Afganistan Müdahalesinin Siyasi Ekonomik ve Stratejik Yansımalar”, (yayınlanmamış yüksek lisan tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sakarya
- KHORASAN, Zameen, <http://www.khorasanzameen.net/>, 2010 “1973 yıl Darbesinden Sonra Afganistan’ın Sosyoekonomik Durumu”
- KURSHİD, Jamshid (2016). “Afganistan’daki Türk İşletmelerinin Yönetsel Sorunları: Kabil ve Mezar-i şerif Örneği” (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri
- LİGWAL, <https://www.afghanistan-analysts.org/>, 2016, “2017 yılında Afganistan’ın temel sorunları sıralayan”
- MESUT, Sayed (2013). Afganistan ekonomik krizlerinin iniş ve çıkışları (Afganistan der neşib ve ferazhayi buhran iktisadi), Kabil: Yusuf Yayınları
- Ministry of Mines and Petroleum of Afghanistan, “Afganistan’ın Doğal Kaynakları”, <http://mom.gov.af/>, 2018,

- MUHTAT Muhammad Qassem (2011). “SSCB’nin 1979 Yılında Afganistan’ı İşgalinden 2001 ABD Müdahalesine Giden Süreçte Uluslararası Ortamda Afganistan’ın Konumu”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara
- MUMAN, Razaq; <http://www.razaqmamoon.com/2017/>, 2017 “Gozariş Nameyi Afganistan”
- NAEİM, Omid Muhammed (2017). “Federal Devlet Modelinin Afganistan İslam Cumhuriyeti Uygulana Birliği”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Nevşehir
- Nathan, Berger (1992), Mineral Resources in Afghanistan, Afghanistan Studies Project, Submitted to the A.I.D. Representative for Afghan Affairs, Final Report, February.
- NEVAZİŞ, Samet Ali; <http://tkg.af/> , 2016, “Güvencesiz yatırımın ağır gölgesi”,
- NOORY, Muzaffer Toofan (2014). “Afganistan’daki Güvenlik Sorunları” (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya
- NORZAD, Feridun: <https://www.kabulpress.org/article3528.html>, 2009, “Afghanistan - Development of the Agricultural Economy”, Kabul Press
- OBAYD, Naqibullah (2017). “11 Eylül Saldırısı Sonrası Afganistan’daki Ekonomik Kalkınma Dönüşümü”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 9, Ankara
- Ömer, ERSOY, (2013). “Afganistan’da Belirsizlik ve Uyuşturucu”, (SDE), Stratejik Düşünce Enstitüsü Dergisi
- Özel Sektörün Sesi, <http://acci.org.af/media/mag/Mag1.pdf>, 2014, “Afghanistan Chamber of Commerce and Industries”,
- RASULİ, Amin, <http://afghanistaneconomy.blogfa.com>, 2015, “Afganistan Ekonomisi”
- RECEBİ, Hafız; <http://www.ansardaily.com/>, 2016, “Artan güvensizlik ve ekonomik koşulların iyileştirilmesi, Afganistan’ın kalp hızı tutarsız”,
- SPUNIK NEWS, <https://tr.sputniknews.com/asya/> , 2017, “Afganistan- Yolsuzluk-Rüşvet”
- T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Anlaşmalar Genel Müdürlüğü <http://www.inegoltso.org.tr/>, 2002 “Afganistan Ülke Profili”,
- T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, <https://www.kutso.org.tr/>, “Afganistan Ülke Raporu”, Afganistan’ın ülke Raporu, 2017,

- TALASH, Faridullah (2016). “Afganistan – Çin ilişkileri” (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde
- TEKNECİ, Nevzat, <https://www.academia.edu/>, 2015, “Afganistan Devlet Yapısı”, The Holding Center, Erişim: <http://www.hollingscenter.org/>, 2011, “Afganistan- ABD Raporu”
- UBEYD, Nakıbullah; <http://www.oqabnews.com>, 2015 “Fırsat ha ve çalış ha barayı tausiye iktisadi Afganistan (Afganistan’ın ekonomik kalkınması için fırsatlar ve engeller)”
- UNFPA (United Nations Population Fund) and CSO (Central Statistical Organization), (2003-2005), A Socio-Economic and Demographic Profile of Afghanistan, Kabul Afghanistan.
- Vaezi, Mahmoud ve Parvin Dadandish (2008), “Geopolitical Changes and Crises in the Caucasus”, Geopolitics Quarterly, 3 (4).
- WADIR Safi, (2013). “Afganistan’da Güvelik ve Seçim: Neden İkisi Bir Arada Olmalı”, NATO Dergisi
- WADIR, Safi; <https://www.nato.int/docu/review/>, 2009, Afganistan’da Güvelik ve Seçim: Neden İkisi Bir Arada Olmalı,
- WASİL, Muhammad Reza (2015). “Afganistan Ekonomisi Ve Ekonomik Entegrasyonlar (ECO) Örneği”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara
- YUSOFİ, Sayed Hanan (2013). “Afganistan’da Siyasi Partiler (19902010)”, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Mohammad Alim ALİZADA

Doğum Yeri ve Yılı: 10.11.1993 Samangan - Afganistan

E-posta: mohammadalim.alizada1490@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

2020 Yüksek Lisans Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı

2015 Lisans Balkh Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

2008-2011 Hasani Lisesi